

פסקי חכמי המערב

חנוכה

לקט פסקים ומנהגים מחכמי המערב זיע"א

ליקט וערך

יעקב עובדיה

חנוכה תשע"ז

הקדמה

בסייעתא דשמיא אנו שמחים להגיש בפני הלומדים את הקובץ פסקי חכמי המערב על הלכות חנוכה.

בקובץ זה כדרכנו בקבצי אוצרות הפוסקים הקודמים, אנו מביאים ליקוט מפיסקיהם וחידושיהם של חכמי המערב של הספרים שברשותנו בספרית חכמי המערב שכבר אנו עמלים עליה למעלה משני עשורים, עמל של שנים רבות והוצאות מרובות, בקנית ומציאת הספרים שהלקם הובאו מכפרים נדחים בארץ ובחו"ל וחלקם מהמדיה האלקטרונית ועוד ועוד.

כדרכנו בעבודה זו בעזרת השם, אנו משתדלים שלא לאבד שום פסק הלכה שנכתב בספרי חכמי מרוקו, על כן אנו מחפשים חיפוש אחר חיפוש בתוך הספרים, אותם מאות הספרים שאצלנו.

זכינו שבכך מתגלה כמה גדול הוא המצבור של הפוסקים מחכמי המערב, היא הבאר שאינה פוסקת אשר ממנה ישקו העדרים.

והעדרים רבים מיום קטנים וגדולים בעלי בתים ובני תורה אומרים מי יראנו טוב.

ובע"ה לא נשמע יותר, מי שיאמר על הלכה במרוקו דברי הבל, שלצערנו רבים וטובים מדברים על ענין ההלכה במרוקו דברי סרה, ולאחר בירור קצר עולה שכמעט ומעולם לא פתחו יותר מספרים בודדים ממאות הספרים הללו, ואיך זה יתכן שבדלי דלות כזו כבר גיבשו דעה ותפיסת עולם נגד גאונים אלו, אוי לנו שכך עלתה בימינו.

בעז"ה אנו זוכים לפתוח את ספריהם של חכמי המערב שהלקם ישנים ובלים עזובים ומנוודים ב"ה תמידים כסדרן ולדלות מהן, כי הם בשבילנו אוצר יקר מפז, ויש בהם כמו כן דברים שלא שזפתם עין אדם.

חכמי מרוקו הם נר לרגלינו, שאילולי הם היינו נאבדים בחשכת הגלות, גלות אלפי השנים. כל הרואה קבצים אלו יפלא לראות כמה גדולה היתה ידיעתם של חכמי המערב בכל חלקי התורה, בקיאות עצומה אין סופית בש"ס ופוסקים ובספריהם של שאר חכמי ישראל, ובמיוחד מתבלטת ענוותנותם והתבטלותם של חכמי המערב לכל חכמי ישראל שאין לה אח ורע, וע"ז נאמר את הענוים חכמה.

בהגלות נגלה שהאמת היא נר לרגלם של חכמי המערב ללא כחל ושרק, וכל המטרה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא לאמיתה של תורה.

כאן המקום להודות לכל מי שסייע להוצאה לאור והפצה של הפוסקים של חכמי המערב בכל צורה שהיא שבלעדי פועלם לא היינו יכולים לעשות דבר.

הננו נושאים תפילה להשי"ת שיזכנו להמשיך לעשות עוד ועוד למען חכמי המערב מתוך בריאות שמחה ונחת.

הכותב לכבוד התורה ולומדיה
יעקב בן לאאמו"ר שלמה עובדיה

חיפה
תשע"ז

הסכמת שר התורה הנר המערבי
הרב הראשי וראש אבות בתי הדין לירושלים
הגאון רבי שלום משאש זצוק"ל

עמד לפני האברך המצויין הרב יעקב עובדיה מחיפה תו' לומד בשיבת נחלת הלויים שם, ומחברתו בידו שהתחיל לחבר ספר על הלכות טריפות ומנהגי מרוקו. וראיתי שהוא מלא וגדוש מדינים אלו, מכל מה שנאמר בראשונים, וממנו שמוסיף מדיליה דבר נאה ומתקבל. וראוי הוא לסמוך ולהדר לו עזר בזה כדי שיוכל לגמור מלאכת הקודש זו שהתחיל בה וה' יטיב לטובים ולתומכים ולעוזרים לו, ועליהם תבא ברכת טוב אמן.

הח"פ ירושלים עיה"ק תוב"ב ח"י סיון תשנ"ג לפ"ק
שלום משאש ס"ט

הסכמת הגאון הגדול, משיירי כנסת הגדולה הגאון רבי דוד עובדיה שליט"א
רבה של צפרו וחבר הרבנות הראשית בירושלים
מח"ס נתן דוד, נהגו העם ועוד

שפעת שלומים

לגפן פוריה סולת נקיה אחד מבני עליה אשר הגדיל תושיה הרה"ג מעו"מ רבי יעקב עובדיה שליט"א עיני נטלית לשמיא
לרב העלילה שיוציאו לרויה חי ובריא למיגמר ולאגמורי
חכם עדיף!

אל ה' ויאיר לנו כשהופיע ספרו הק"פסקי חכמי המערב" על א"ח, כי בו שמח ליבנו על העבודה הרבה שהושקעה בו באסיפת ההלכות והמנהגים מספרי רבותינו, התכונן והדר והסגנון, אשר מידו מצעדי גבר כוננו ועל אדמתו הפוריה נטע אהלי אפדנו, וכל היקר ראתה עינו ומספריהם הקדושים הביא כל עץ עושה פרי למינו, ומשיפלנו זכר לנו מ"ש בספרו נהגו העם ונתן דוד דבר הלמד מענינו, ובפרט ומספרי אבא מארי זצ"ל ראו ענינו ושמח ליבנו, אשריך רבי יעקב ואשרי החוסים בצילך העוסקים בתורת ה' תורה ציוה לנו ליעקב איש תם יושב אהלים איש חי רב פעלים, ויבא יעקב שלם עם קופתו קופת הרוכלים מקנה קנינו.

ספרך זה אינו צריך להסכמתנו, כי דעת זקנים נוחה ממנו, ויש לברך עליו ברכת שהשמחה במעונך ועוד תנוב ברנה ככרוש רענן, ובתבונה תיבונן, ובספריך הברוכים תאיר עוד פניו איתנו אמן.
כסליו תשנ"ח

ע"ה דוד עובדיה ס"ט

לפי בקשתו להעיר ולהאיר אסתפק כעת רק בהערות אלו בהוספות שעתיד להדפיס ב"ה בספרי נהגו העם.
וז"ן בהלכות ליל הסדר

שמעתי מי שמהסס במה שנהגו בליל הסדר שהמקדשים על כוס א' כמובן, ואחרי כן מתאחרין במה שאומרים ההגדה עד גאל ישראל עם הדקדוקים והפירושים, ובפרט אצלנו במרוקו שהיו מתרגמין בשביל הנשים כל הפיסקא של ההגדה בערבית מדוברת ועוד זמן רב מן הקידוש ועד האבילה, ולכאורה זה נגד מ"ש הרמ"א בהלכות שבת סי' רע"ג ס"ג וז"ל וצריך לאכול במקום קידוש לאלתר או שיהיה בדעתו לאכול שם מיד וכו', ומשמע שדעת המחבר מסכמת לזה ואם כי הכפ"ה שם בסוף סקכ"ט כ' משם הגו"ר דאם בדיעבד קידש ע"ד לאכול לאחר זמן אפילו עבר זמן הרבה א"צ לחזור ולקדש, והמקדש הויא ברכתו לבטלה ודלא כהג"ה ומריק"ש ע"כ, אך זה לא יגהה מזור למנהגן של ישראל להאריך בסדר ובפרט בשאלת מה נשתנה, ודוחק לומר שכ"ז היה רק בדיעבד והצרכו מהססים להמציא מדעתם סכרא שגדולי הדור בדורינו היו ממרהרים בהתחלה לקיים מה שפסק רבינו הרמ"א, וכ"ז דוחק. ואני שמשתי את מר אבי זצ"ל שהיה מן המהדרין שלא תפסו בזה, ולא נחה דעתי עד שהראני בני וא"ע החו"ב רבי פנחס שליט"א מ"ש בזה האשל אברהם מבוטשטש שבנימוקיו להלכות פסח בסי' תע"ד שכתב לי שבאת המנהג, וז"ל בהג"ה ברכה אחרונה המתרגמין ההגדה ויש בודאי שיעור עיכול רכוס ראשון קודם סיום ההגדה, ורובא דרובא ששיעור עיכול תמיד גם בלי תרגום ההגדה, כי אם מיעוטא דמיעוטא דבריות שיש להם כוסות מופלגין בגידול וינם חזק הרבה, ואומרים בחיפזון עצום נראה שאין על זה שום חשש לכ"ע וכו', ומ"מ הרי מהתוה"ק הרי בעינן ושבעת כדי שביעה וגם מדרבנן בכזית וכו', שאין זה עושה מעשה לעצמו רצון

של הסתפקות ואין בדעתו לשתות עוד בדרך קבע, מה שאין כן בד' כוסות של פסח ואין גם אחד מעם בני ישראל שיהיה לו היסח הדעת מלשתות עוד וכו', וידוע לכל שאין בזה גדר שביעה בשום צד, בזה לא תיקנו גם חז"ל לברך ברכה אחרונה כלל וכו', יעו"ש שהאריך בזה וה"ה לענין אין קידוש אלא במקום סעודה שכן היא סעודת ליל פסח ומנהגינו יש לו יסוד בריר ונהיר.

גם על מה שכתב משם נהגו העם על פרי האדמה חצילים לבידנג'אן, שלא נהגנו לאוכלם לא בתבתי כן במפורש אלא על פרי "מלוכיא" וכאן בא"י קורין באומיא.

ע"ה דוד עובדיה ס"ט

הסכמת הגאון האדיר, משיירי כנסת הגדולה

הרה"ג רבי יהושע מאמאן שליט"א

חבר ביה"ד הגדול בירושלים (לשעבר) ואב"ד רבאט וקזבלנקה מח"ס שו"ת עמק יהושע ה"ח ועוד

הסכמה והמלצה

בס"ד ובעה"ו תאריך ט"ו טבת התשנ"ח

הובא לפני הספר היקר "פסקי חכמי המערב" מלא זיו מכל אפיקים, וכשמו כן הוא על אורח חיים, וכולל בתוכו מאות פסקים ומנהגים מגאוני המערב דידן מארוקו, מהראשונים כמלאכים ע"ה ועד גאוני דורינו ה' עליהם יחיו אמן, אשר ערך בטובו ואסף משכיל לאסף ידידינו יקירינו האברך החשוב המצוין בתורה ויראה היקר בפשוטו וכמשמעו מעוז ומגדול הרב יעקב עובדיה שליט"א הוא והרבנים היקרים הנאבדים והנעזמים חברי מכון אור החמה ברה כחמה, וכשמו כן הוא מאיר כחמה באור תורתם ויראתם של הראשונים כמלאכים ע"ה, ולהבדיל לחיים ארוכים הרבנים הגדולים שבאו אחריהם דור דור ודורשיו דור דור וחכמי ה' עליהם יחיו אמן, של מדינת מרוקו, מלא שו"ת יקרות אשר טרחו ויגעו ופסקו ברוחב בינתם הרבה והנשגבה כיד ה' הטובה עליהם שם במדינה ההיא, שניטהרה באור תורתם הקדושה והטהורה והנאורה, שמה מסומנים בשמותם אחד אחד לבית אבותם, וזכותם תהיה מגן וצינה עלינו בעדינו ובעד כל קהל ישראל אמן ואמן.

ובאמת עבודה רבה ויפה עשו הרבנים חברי מכון אור החמה הנ"ל וביגיעת כפם בן פורת יוסף, ועליהם יאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריכם בעולם הזה שזכיתם לזכות את הרבים באור תורת רבותינו הראשונים כמלאכים ממש עליהם השלום, שהיו מאירים לארץ ולדורים עליה במארוקו, ואשריכם לחיי העולם הבא אחרי מאה ועשרים שנה בבריאות איתנה בעה"ז.

והואלתי לבאר שרבותינו שהיו במרוקו כולם היתה תורתם לשמה בלי פרסום ובלי פרסומת, אך ברוך ה' תורתם הקדושה והטהורה ויראתם הנשגבה הכריזו עליהם מאז ועד היום ועד בכלל והינו שותים בצמא את דיברהם הקדושים הנאמרים לשמו יתברך כנתינתם מסיני, ולבו נא וראו בסה"ב "מלכי רבנן" כשמו כן הוא שחבר ואסף בחופניו מני"ר דגול מרביא הרה"ג מעוז ומגדול חוקר קדמוניות תפוחי זהב במשכיות ספרא רבא בישראל אור גולל אוצר חכמה ודעת הנ"ה המחבר ספר צאן יוסף ועוד הרבה ספרים יקרים כמהור"ר יוסף בן נאים זצ"ל, ושמה בספרו היקר מלכי רבנן הנז' הציב הציג לפני הקוראים חייל גדול מחו"ר מרוקו, ושמה מפורט יפה סידרא דרבנן רישא דרבנן וסיפא דרבנן מעלתן וצביון של רבנן וכו' וכו', ובתמונתם הרוחנית באמת עבודה רבה ונפלאה עשה בבקיאות נפלאה, בזה עשה לנו טוב ממש עם החיים ועם המתים שובני עפר נפשו הטהורה תהיה צרורה בצרור החיים, וזכות הרבנים הגדולים והדגולים והנז' שמה יהי מגן וצינה עלינו בעדינו ובעד כל ישראל אחינו אמן ואמן.

וגם לרבות הספר הקדוש מלכי רבנן הנז' עוזר לאדם אשר הוא אדם מתי שיורד ברוח ביתו לסדר פסק הלכה או תשובה חשובה, כי שם אנהרין שמעתייה לדעת מי הם הרבנים הגאונים האמתיים אשר יגעו וטרחו ימים ולילות על התורה ועל העבודה, למרות עינויים ומצוקות העתים שעברו על ראשם ע"ה כידוע, ובכל זאת תורתם הקדושה היתה מגינה עליהם הגנה רבה ונשגבה ותורתם היתה משמחת אותם והיו ששים ושמחים ושבעי רצון במלחמתה של תורה, וכמ"ש לבו ולחמו בלחמי ושתו יין מסכתי.

ואסיים בברכה רבה לידידינו היקר המחבר הספר "פסקי חכמי המערב" הנ"ל משכיל לאסף הנ"ה הרה"ג המצויין רבי יעקב עובדיה שליט"א הוא וחביריו הרבנים היקרים המסולאים בפז, הלא המה חקוקים שמה בספר הנז' בראש אמיר בשמותם לבית אבותם, הקדוש ברוך הוא ישלח להם ולנו עזרו מקודש ויספיקו עוד לחבר ולערוך ספרים יקרים כהנה וכהנה ויפוצו מעיונותיהם החוצה, בעזרת צורנו צור עוטה אורה ובזכות תורת הרבנים הצדיקים חסידי עליון שנחקקו שם, יהיו מגן וצינה עלינו בעדינו ובאורך ימים ושנים בטוב ובנעימים בגשמיות ורוחניות צמודים יחד בעזרת ה' ב"ה, ותורתו חיי רוחינו ונשמתנו כי הם

כלולים יחד וכמ"ש הכתוב אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד, בזה ובבא לאורך ימים ושנים
בבריאות איתנה אמן כן יהי רצון מלפני בעל הרצון.
אך אמנה אני מבקש שכל אחד מהמעינים בספר היקר פסקי חכמי המערב הנז' לפני שיפסוק הלכה למעשה
להם או לזולתם, יעשו כמיטב יכולתם לעיין במקור כי המקור הוא המאור הגדול בעולם התורה כידוע.
החותם פה ירושלים עיר הקודש תובב"א היום ט"ו טבת התשנ"ח ליצירה בא ס' ממעמקים קראתיך ה'
לחפ"ק עם הכולל, ועוד בא ס' המלמד תורה לעמו ישראל עם הכולל וצור ישראל יראינו נפלאות ויצילנו
משגיאות ויגאלנו גאולה שלמה במהרה בימינו אמן ואמן.
עבד המלך הנאמן
רבי יהושע שאמאן נר"ו המכונה הימ"ן,
בנו ותלמידו של אותו צדיק יס"ע הרה"ג המופלא בתורה ובחסידות כאחד מהראשונים אבן הראשה
בוצינא קדישא המלאך כקש"ת וכמהר"ר רפאל
עמרם מאמאן צוק"ל. וזיע"א.

הרב שלמה שלוש **הרב הראשי לחיפה ואב בית הדין הרבני חיפה**

רחוב גאולה 46 חיפה
ב"ה יום בו סיון תשנ"ג
בתוך עמי הודיע נאמנה אודות האברך היקר היושב ושוקד באהלה של תורה יראת ה' היא אוצרו הרה"ג
ר' יעקב בן הרב שלמה עובדיה שליט"א מבחירי אברכי הכולל נחלת הלויים כאן בעירינו חיפה, ובא ובידו
קונטרס על הלכות שחיטה וטרפות מכל מה שאסף ולקט כעמיר מכל הגרנות חדשות וישנות מכל עבר
ומכל פינות והוסיף נפך מדיליה, נושא ונותן במלחמתה של תורה בדברי הראשונים כמלאכים מנהגי
רבותינו הקדמונים מנהגי מרוקו הלכות שחיטה וטרפות והכל באמרי נועם סדורים, כדי להעלותם על
שלחן מלכים מאן מלכי רבנן, והנני מברכו כי יהללו מעשיו בשערי תורה כי מצאו בו עזרה וביודעו
ומכירו קאמינא.
וכל העוזרים והמסיעים בידו לתמכו בתמיכה דרבנן יברכו ממקור הברכות ויזכה שיפוצו מעינותיו החוצה
ולא תצא תקלה מתחת ידו אכ"ר.
החותם לכבוד התורה ולומדיה
ע"ה שלמה שלוש אב"ד חיפה

הרב אליהו אברג'ל **אב בית הדין הרבני באר שבע רב שכונת בקעה וראש ישיבת צוף דב"ש** **מחבר שו"ת דברות אליהו ד"ח**

יום כ' אלול תשנ"ו
לכבוד הרב יעקב עובדיה שליט"א חיפה
שלום רב אחרי שים שלום ט"ב הנני לאשר בתודה והוקרה את הספרים אוצרות הפוסקים מרבותינו
חכמי המערב, דבר גדול ועצום עשית, לקבץ ולרכז פסקי רבותינו נ"ע על השו"ע בטוב טעם ודעת לבושם
הזה חכינו זה זמן רב מגלגלים זכות ע"י זכאי ויהי רצון שחפץ ה' בידך יצליח ותמשיך בפועלך הנפלא הזה
ולברך על המוגמר בעוד ספרים חשובים כהנה, ולהוי ידוע למר כמעט כל יום אני זוכה לקבל ולקנות
ספרים, אולם שמחה מיוחדת היתה לי בקבלת הספרים הנ"ל ובקריאתם.
חזק ואמץ ושכמ"ה ביקרא דאורייתא
אליהו אברג'ל

דרך הפסיקה

במרוקו נשתמרו כמעט בשלמות השיטות השונות בלימוד התורה שהיו בספרד לפני הגירוש¹, המעבר מספרד לצפון² א"ה שכנה שהתחיל בשנת קנ"א³ והושלם בגירוש בשנת רנ"ב⁴ לא היה כחז בשינויים רבים, אמנם הסביבה המוסלמית הנחשלת גרמה לירידה בקרנה של החכמה היהודית⁵.

1 שיטות הלימוד שהיו בספרד היו מגוונות, גאוני ספרד הבולטים מצד אחד הרמב"ם [גם הר"ף היה בספרד זמן מסויים אמנם קשה לומר שהיה מגאוני ספרד] מצד שני הרמב"ן רבינו יונה רשב"א והריטב"א [תלמידי בעלי התוספות]. שיטת הרמב"ם היתה מצד אחד של המתרס מול בעלי התוספות. הבהירות של הרמב"ם והנסיון לישם הכל להלכה וכל דבר לפשט אותו. מול שיטת בעלי התוספות לפרק כל דבר לגורמים ולהקשות עליו קושיות רבות מהרבה מקומות ולתרוץ תירוצים חריפים, היו שני קטבים בלימוד התורה, לעומת זה הרמב"ן ורבינו יונה שהיו תלמידיהם של בעלי התוספות ותלמידיהם הרשב"א והריטב"א השתמשו בשני השיטות מצד אחד שיטת בעלי התוספות ומזגו אותם עם השפעת המסורת של קדמוני גאוני ספרד אשר הושפעו מגאוני בבל כידוע, בין קדמוני גאוני ספרד יש למנות את בניהם הלכתא גורתא לר"ש הנגיד הלכות כלולות לר"צ גיאת והעתים של ר"י אלברצלוני והיד רמה והר"י מיגאש. האחרון יסד ישיבה בלוסנא היו לו תלמידים הוא היה תלמידו של הר"ף, הר"ף נולד ליד פאס ובגיל 75 עבר לקרדובה וי"א שהיה בסביליה ודיינה. תלמידו הוא הר"י מיגאש, כאמור הרמב"ן ורבינו יונה יחדו אותם לשיטה אחת כביכול, דבר שגרם לשיטתם להיות היותר מקובלת בעולם התורה ובישיבות, ויש גם את שיטת הרא"ש שלא ברור אם ניתן לקרוא לה שיטה ספרדית למרות שהרא"ש היה גר תקופה בספרד אבל ברור שהיא השפיעה רבות על מגורשי ספרד שהגיעו למרוקו.

2 ההיסטוריונים חלוקים בדעתם האם בקנ"א היה גירוש ממש, או שהיתה עזיבה מחמת הצרות, בספרים של חכמי התקופה משמע כי העזיבה את ספרד בשנת קנא היתה מחמת גזירות שמד עיין תשב"ץ וכתבי הרא"א סבע. הרב שלמה הכהן אצבן ביחס דובדו קורא לגזירות בשנת קנא גירוש ראשון, והוא טען כי כבר אז עברו אבותיו מסווייליה לדבדו שבמרוקו ואז דבדו היתה נקראת גם היא סווייליה, ויש לו ראיות על זה.

3 הגירוש העיקרי היה בשנת רנב, בשנה שמלך ארגון פרננדו התחתן עם מלכת קשטיליא איזבל, אחרי חתונתם הוציאו איגרת הקוראת לגירוש יהודי ספרד או להתנצרותם, קדם לזה מתחים רבים בין נוצרים ליהודים, על רקע ויכוחים מפורסמים בהם ניצחו חכמי היהודים את הנוצרים, והטיעון כי יש נוצרים שמתיהדים, כמו כן בעית האנוסים, וכן טענות על נאמנות היהודים למוסלמים שנואי נפשם של הנוצרים, גילוי אמריקה ע"י קלומבוס [1492] הביא עושר רב לספרד, ועי"ז הושלם הריקונקיסטה הוא הכיבוש [מחדש] הנוצרי על כל ספרד. גרנדה בירת אנדלוסיה המבוצרת נופלת בידי הנוצרים לאחר מלחמה עקובה מדם [הנצחון מומן בכסף יהודי] שיא הנצחון על המוסלמים. בעיית האנוסים התחילה עוד זמן רב לפני הגירוש כי במלכיות מסוימות בספרד כבר הכריחו את היהודים להתנצר וכבר היו שם אנוסים, אנשים אלו עמדו בשאלה הן מצד היהודים על יהדותם והן מצד הנוצרים על נאמנותם, האינקוויזיציה כבר התחילה לפני הגירוש אבל טרקדומה אחר הגירוש הביא אותה לשיא של יעילות ואכזריות שאין כדוגמתה.

4 לדוגמא התשב"ץ שהיה רופא מאוד מבוקש בספרד הפסיק את עבודתו זו כשהגיע לאלג'יר אולי זה נובע מחוסר ביקוש לשרותי רפואה אצל המוסלמים הנחשלים, אומנם לא ברור לי בכלל שהיה מרפא גויים כי הדבר הוא נידון ידוע בהלכה.

למעשה כשמדברים על המגורשים לא ברור מה גרם ליהודים להתפלג שחלקם הלכו ופורטוגל ומשם למרוקו וחלקם עבר מיד לממלכה העותמנית טורקיה והנספחים, מה היו השיקולים של המגורשים האם לעבור לצפון⁶ או לטורקיה? מדוע בחרה משפחת רבי יוסף קארו ללכת לטורקיה ולא לצפון אפריקה? [אפי' משפחת טולידנו הלכה לטורקיה ואח"כ חזרה למרוקו וזה עצמו צ"ע] לענ"ד נראה כי היותר עשירים ובעלי הכח והשררה לא רצו להשאר באזור וללכת לפורטוגל הנחשלת שהיתה תמיד חיקוי של ספרד, אלא העדיפו ללכת לממלכה העותמנית שהיוותה חלופה מכובדת לספרד, לעומתם העניים המטופלים בילדים רכים החולים והזקנים לא היתה בהם הכח ויכולת ללכת רק לפורטוגל [חלקם הלכו אפילו ברגל], ואח"כ עברו לצפון אפריקה, ואולי הדבר הזה מסביר את חולשתם של יהודי צפון אפריקה לקראת המפגש פה בארץ עם יהודי ספרד ממוצא אסיאתי אחרי ארבע מאות שנים.

ההיסטוריונים טוענים כי ערי החוף של מרוקו ואלג'יר בזמן גירוש ספרד היו בשליטה של פורטוגל ולכן לא היתה בעיה ליהודים לעבור למקומות אלו כי בפורטוגל לא היתה עדיין גזרת הגירוש. יש שאלה גדולה כיצד לאחר גירוש ספרד במשך כמעט מאתיים שנה אין כמעט זכר לפעילות יהודית במרוקו? ההיסטוריונים תולים את זה בעובדה כי במרוקו בתקופה ההיא היה שלטון אכזרי ורשע, אמנם יתכן כי היהודים שהיו בטראומה עצומה מהגירוש שמרו חזק על אש נמוכה ולא רצו בכלל להשאיר חותם באזור שהיו בו כדי שלא תחזור קנאת הגויים עליהם, ורק לאחר שנים רבות חזרו לשגרה. למעשה איך ניתן להסביר שלא המשך תור הזהב במרוקו, הרי לא היו מלחמות נגד הדת היהודית וא"כ מדוע שלא ימשיכו היהודים ליצור יצירות אדירות בכל תחומי היהדות?

ישנם למעשה שלשה קבוצות בחכמי מרוקו. א. הוותיקים מתקופת בית שני [וראשון]. ב. המגורשים משנת קנ"א שנקראים ג"כ וותיקים. ג. המגורשים משנת רנ"ב. הוותיקים מחרבן בית שני הם בעלי השפעות תלמודיות. הוותיקים משנת קנ"א הושפעו מהגאונים מבבל ומהרי"ף והרמב"ם והריב"ש. המגורשים משנת רנב חלק הארי שבהם הושפע מהרא"ש וחלקם מהרמב"ם. קובץ מנהגי קשטליא היה נחשב למקור ראשון במעלה למנהגי המגורשים מרנ"ב⁵. מנהגים אלו נכתבו על הנושאים היותר חשובים של היהדות, בעיקר על דיני כתובה⁶ ורושה וממונות, מנהגי טוליטולא⁷ ג"כ היו מהמנהגים שהחזיקו בהם המגורשים.

החוקרים תולים את הסיבה במלחמות בלתי פוסקות בין השליטים המוסלמים, חלק מהם היו רשעים עצומים, וחלק מהם פחות אבל כולם סחטו את היהודים והשאירו אותם רקים מנכסיהם. אמנם מי שמתבונן במצב היהודי תחת שלטון מוסלמי יודע כי לערבים יש תכונה שונה מנוצרים, והיא קנאה עצומה בכל התקדמות, ידוע כי הרפואה היהודית למשל לא יכלה להתקדם בשום תחום, שמעתי כי היו מקומות במרוקו שהיה יבוא של אישי של יהודים של תרופות מצילות חיים לחולים מסוכנים, הדבר היה בסוד כמוס כי אם היה נודע לשלטון הערבי שיש ליהודים יתרון רפואי עליהם הדבר היה חורה להם מאוד, כך שהיהודי פחד להתקדם בשום תחום שלא יקנא בו הערבי, תכונה זו לא היתה תחת שלטון נוצרי, שנוצרים תמיד הפגינו רגש עליונות על היהודים ולא חששו להתקדמות של היהודי אלא ניצלו אותה לעצמם.

היום ללא ספק החרטה של ממשלת ספרד על מיעוט היהודים בספרד אוכלת אותם, ולכן יצאו בזמן האחרון בכל מיני הצעות להחזרת יהודים לארצם, כל העולם טוען נגד השלטון הספרדי על מה שהם איבדו במחסור של יהודים, צרפת ואיטליה כידוע מתקדמות הרבה יותר מספרד, וידוע שזה בגלל כמות היהודים שהיתה בארצם, אמנם הטיעון של הספרדים הוא שספרד מוכנה לוותר על התקדמות אם זה יביא לרגיעה של אזרחיה הנוצריים, [פראנקו לא שיתף פעולה אקטיבית עם היטלר אפילו שהיה ידיד שלו וחבר במדינות הציר] ספרד העדיפה גירוש ע"פ רצח עם כמו שעשתה גרמניה הנאצית.

מומחים טוענים כי 20 אחוז מאזרחי ספרד זורם בדמם דם יהודי [הדבר הזה מדבר גם על מאות מיליוני התושבים של דרום אמריקה שהיו אזרחים ספרדיים עד המהפכה שעשה המנהיג הגדול סימון בוליבר שהחזיר את העצמאות לכל המדינות של דרום אמריקה [בעיקר במלחמת קובה 1890], אבל עד אז התערבו תושבי ספרד באנשי דרום אמריקה ידוע היו הרבה אנוסים בדרום אמריקה שהיו אנשים בולטים, בספרד כיום עושים מאמצים אדירים להתקשר ולהשפיע על ארצות דרום אמריקה] מומחים טוענים שהאחוזים גדולים הרבה יותר, אפי' הרודן פרנקו [1933 – 1975] יש רבים הטוענים שהיה מזרע אנוסים, האנוסים נקראו נוצרים חדשים, ונחשבו נחותים מהנוצרים הישנים. גדול אנשי התרבות בספרד הסופר מיגל סורונטס לא כתב בספריו מעולם שהוא נוצרי ישן, ולעומת זה כותב את זה הרבה על דמויות אחרות בספריו [דבר שמחזק את הטענה כי הוא ג"כ מצאצאי יהודים] רבים מאנשי ההשכלה הגבוהה והתרבות בספרד הצהירו כי הם מצאצאי אנוסים. האנוסים עצמם היא בעיה יהודית כלל עולמית, כבר מאות שנים, יש מהם שרוצים לחזור ליהדות לגמרי ונתקלים בבעיות רבות, חלקם לא מוכנים להבין את העובדה הזו שהם נדרשים לגיור לחומרא, התפישה של הקלות בגיור מזרע ישראל באה על רקע אותם הבעיות של אנוסים, דיברו על זה גאוני העולם הראשונים התשב"ץ ורשב"ש, הרדב"ז ומהר"י ששפורטש בסיפריהם. אי אפשר להתעלם שבספרד יש עירבוב מזור בין נצרות ליהדות באופנים שונים וזה עצמו בעיה גדולה.

5 הודפס בשו"ת כרם חמר ח"א. התקנות הם מוטיב מרכזי בשו"ת של חכמי המערב הם עברו שינויים במהלך הדורות, גדול המתקנים אחר המגורשים הוא הגאון רבי רפאל בירדוגו, בשו"ת ברית אבות מביא את קיצור התקנות עם הערות עליהם, וכן הר"ם אלבו מצפרו כתב את התקנות עם ביאור משלו. כמו כן יש הספר המשפט העברי בקהילות מרוקו הוא ג"כ עבודה חשובה על התקנות יש שם את התקנות המקוריות בלדינו.

6 עיין נר המערב לר"מ טולדנו הוא מביא שהיה מקובל כי מנהגי המגורשים הם לכיון של קולא, לעומת הוותיקין שהיו יותר מחמירים, זה מוכח בפשטות מפלומוס הנפחה שבזה המגורשים הקילו יותר, ואפילו נלחמו עד הסוף להקל, אפי' בדבר כך כך חשוב כמו חשש אכילת טריפות, ואמנם אי אפשר להתעלם כי הקולות המרכזיות של המגורשים היו בענין מה שנקרא בשפה שלנו והוא "מעמד האשה", רבות מתקנות המגורשים הם לקולא לכיון האשה, שרבים מהתקנות מזכים את האשה יותר מדין תורה בירושה או בכתובה או במזונות, וכו' וכו', וכן לענין נשיאת שני נשים, המגורשים לא היו נגד נשיאת שני נשים, אבל בתקנות היו שחייב אדם [ל"א בשבועה] לקבל רשות, וחובה על הנשוא שני נשים להוכיח כי הוא מסוגל לפרנס את שניהם וכי יתיחס אליהם בשווה, דבר זה לא היה כלל מקובל על הוותיקים בעיקר בדרום מרוקו שיהיה מקובל אצלם אחרת בענין מעמד האשה.

7 טוליטולא [מומחים אומרי טולי בפתח תחת הל'] ל"א ע"ש טולדו מחוז קשטילייה ו"א ע"ש הטילטולים שעברו היהודים בתקופה ההיא. [רבי יוסף משאש באוצר המכתבים כותב כי טוליטולא הוא על שם הטילטולים והשם בא כבר

נקודות בולטות בפסיקה ההלכתית, א. לא הביאו הרבה ספרים. ב. לא נתנו משקל רב לקבלה. ג. לא אמרו קבלו את דעתי. ד. התבטלות עצומה בפני גדולי ישראל המפורסמים אשכנזים וספרדים.⁸ עיקר תשובות שנכתבו היו משום שהיו חייבים⁹ לכתוב את פסקי הדין בבתי הדין, חוץ מזה לא כתבו הרבה.¹⁰

תשובות שהיו פסקי הלכה בבית הדין היו נשלחים מעיר לעיר לחכמי העיר וכך עברו בחינה מחודשת, כך שניתן למצוא מגוון דעות עצום בכל נושא שעלה לדין בבית הדין.

שיטת הפסיקה

שו"ת הרי"ף הרי"ק מיגאש הריב"ש והתשב"ץ הרמב"ן הרשב"א והר"ן מחכמי ספרד היו אבן הפינה לכל ספרות השו"ת שנכתבו במרוקו מאז ומעולם.¹¹

פסיקה מקילה או מחמירה

מקובל לומר על חכמי מרוקו שהם בעלי פסיקה מקילה.¹² אומנם כידוע כי פסיקה היא סייעתה דשמיא הפסק יוצא לאור מתוך לימוד מעמיק של הנושא ומושפע מגדולתו בתורה של הפוסק, דברים אלו אינם יכולים לכוון לכיון של קולא או חומרא בדוקא.

מאותם יהודים שהגיעו לספרד אחר חורבן בית ראשון! אחד ממנהגי טליטולא הוא שאם הבעל התאלמן אחר שנה מהנישואין חצי מהנדוניא היא לילדים ולא לבעל. עיין בזה בשו"ת זכרון יהודה לרבי יהודה בן הרא"ש סי' כג. 8 עיין בהקדמה לשו"ת שבות יהודה מהמ"ל הרב מאיר אלבו הוא עומד ג"כ על הנקודות המיוחדות של שו"ת של חכמי מרוקו ואלו הן: א. הספרים ברובם לא נכתבו כתשובה לשואלים אלא פסקי דין שהתבררו בבית הדין. ב. אנו מוצאים פעמים רבות משא ומתן בין כמה בתי דין ובעיקר מן ההערים פס מכנאס רבט תיטואן. ג. המבואות בספריהם הם מסיפרי היסוד שהיו עד זמנם מהן גאוני אשכנז ומהם גאוני ספרד, וכן מחכמי מרוקו קדומים ובני זמנם. ד. כידוע בתי הדין במרוקו פעלו ברשיון הרשויות ולרוב פסקיהם בדיני ממונות אינם פשרה אלא פשרה קרובה לדין פעמים שיקוב הדין את ההר ולהבדיל מפסקי דינים בהרבה מספרי שו"ת שהם רק פסקי בורות. ה. הרבה פסקים מבוססים על ספרי התקנות של תקנות המגורשים טוליטולא ובמשך הדורות נספו עוד תקנות ספרים אלו הם מקור חשוב לתקנות. ו. בשו"ת אלו בנוסף על החומר ההלכתי החשוב יש חומר היסטורי חשוב על החיים בקהילות ועל חיי הפרט באותם הזמנים. דברים אלו דומים מאוד לדברינו.

9 בכמה מקומות מוצאי' אנו את חכמי מרוקו מתיחסים לעול הכתיבה של פסקי הדין, ראה בנר המערב מביא כמה דוגמאות, אנו מוצאים גם את רבי יוסף משאש [מובא בהקדמה לבית דינו של יהושוע] כותב שהוא הצטרף במכנאס "לעול" של כתיבת פסקי הבית דין. כידוע פסק שלא נכתב ע"י הבי"ד עם עותקים והושם למשמרת לא היה לו כל תוקף מבחינה משפטית במרוקו.

10 רוב תשובותיהם של חכמי המערב בספרים הוא באבן העזר וחול"מ, למשל רבי חיים בן עטר הוא מהבודדים שכתב חיבור גדול על יו"ד, אחריו רבי אליעזר דא אבילא שספרו באר מים חיים הוא השו"ת הקדום ביותר מחכם מרוקני יש לו תשובה אחת בכל הספר בענין יו"ד השאר רק אבה"ע וחול"מ, תוקפו של יוסף של רבי יוסף אלמליח ג"כ רק שני תשובות בעניני נדה ושחיטה, השאר חול"מ ואבה"ע, ויאמר יצחק תמונה קצת שונה יש לו כבר יותר תשובות בעניני או"ח ויו"ד, אבל עדין חלק הארי הוא חול"מ אבה"ע.

11 עיין בשו"ת נופת צופים לרבי פתחיה מרדכי בירדוגו במהדורא החדשה, ישנה הסכמה מרבי דוד ברדוגו אב"ד ירושלים, הוא כותב כי מי שמעמיק בתשובות רואה שכל התשובות נכתבו בסגנון תשובות הרשב"א. דבר שמחזק את דברינו.

12 עיין בהערה 6. הנה כיום הפסיקה הספרדית של חכמי הספרדים מתאפיינת במהלך כזה: בקיאות גדולה בתורה ולצדה בד בבד קולות בהלכה, היהודי הפשוט מבין כי הם תלויים אחד בשני שהפוסק מרוב ידיעתו בתורה מוצא את הדרך לקולא ואילו המחמיר הוא נובע ממינוע ידיעותו בתורה, הנה מהלך זה לא היה קיים במרוקו משני סיבות: א. לא ראו כל קשר בין ידע רב לקולא, וגדולתו של הפוסק לא שינתה אם הפוסק היה לקולא או לחומרא, ודבר שני פה בא"י יש פסקים מחמירים חדשות לבקרים מגאוני אשכנז וע"ז עומדי' חכמי הספרדים לרכך פסקים אלו, וכך יוצא חדשות לבקרי' הוראות מקילות כנגד חומרות האשכנזים, גם דבר זה לא היה קיים במרוקו, לא היתה אפיקורא של חומרות שהפוסקים יצטרכו להודיע לעם שיש גם דרך של קולא וכוחא דיהתרא עדיפא. אומנם בשנות הששים נראה כי במכנאס היתה קצת אפיקורא של חומרות שהגיעה ע"י בני הישיבות שלמדו באנגליה ובא"י והר"י משאש מדבר על התמודדות עם ענין כזה של קבוצות מחמירים.

רבי חיים בן עטר ידוע שהיה מחמיר, החמיר בענייני טריפות ואסר את הארבה ועוד ועוד. רבי אלעזר דא אבילא ג"כ היה מחמיר ראה תשובה בבאר מים חיים סי' פ כמה החמיר לענין תולעים. אצל חכמי מרוקו נוספים למשל בעיון בשו"ת עדות ביהוסף לרבי יוסף בן סאמון אמנם ברוב השאלות הוא מתיר, אבל זה לא נראה כמו מוטיב, וגם בתשובותיו אין הוא מביא אמירות שמראות על נטיה להקל שנראה מהן שלכן יצא פסק הלכה להקל. בשו"ת אהל יעקב שפורטש לא נמצאה איזה קולא משמעותית, ויאמר יצחק יש מחכמי ישראל שטענו עליו מה שפעמים הולך אחר הרמ"א להקל, וראה כמה התחבט אם להקל לישא כלה לבית כנסת על כסא ע"י גוי ורצה להקל אבל חשש שמא ילמדו מזה אחרים, רצה להקל באמירת פיוט הגשם תוך הי"ח ולא הכריע בזה כי חשש, וכן בברית אבות וזכות אבות לא נמצאו קולות מיוחדות, כו"כ רבי יעקב אביחצירא ביורו משפטיך לא הקל באיזה ענין, הכרם חמר הוא סיפור אחר, הוא היקל בגפרורים ביו"ט וכתב שיש מקו' בזמנינו שמקילים לקבל עדות אשה באופני' שונים, כמו כן הותקף רבות על ספרו כסף אחר זבחים שלמים ע"י רב מאלג'יר בטענו שיש שם קולות, שושנים לדוד היקל בכתב של גויים בשבת שהוא רק דרב' אבל אומרים שחזר בו אח"כ שמו יוסף היקל בפתיחת מטריה בשבת ע"י גוי.

בעיון בספר פסקי חכמי המערב הוא אסיפה של אלפי פסקים מחכמי מרוקו ניתן למצוא שרוב הפסקים הם לקולא אמנם רוב התשובות הם להקל על תנאי שיהיה כך וכך.

למעשה יש להבחין בין נושא לנושא, הנה חכמי מרוקו החמירו בענייני נדה. למשל שבעה ימי טומאה, וארבעים ימי טומאה ליולדת זכר או שמונים לנקבה,¹³ בענייני טריפיות יש כמה קולות ידועות וכמו היתר הנפיחה שהיא קולא אבל זה רק חכמי המגורשים ואילו הוותיקים החמירו, ניתן לומר כי המגורשים הקילו בכמה וכמה דברים ובפרט לכל מה שנקרא בזמנינו מעמד האשה. וחכמי מרוקו מתבטאים לקולא אפי' נגד הב"י מטעמים של הפסד מרובה או צורך השעה או בענייני צורכי הקיום, וכדומה. בענייני ריבית היתר עיסקה וכדומה החמירו מאוד, אך למעשה לא היו הרבה שלא היה דבר מקובל הלוואות בהיתר עיסקא ושאר ענייני ריבית, רק דבר אחד היו מצוי באופן בלתי רגיל הוא משכון קרקעות ובתים, הדבר נמצא באלפי תשובות ענין של מישכון קרקע ובתים תמורת הלוואות עפ"י ההלכה של משכנתא דסורא בנכיתא וכדומה, היה בתים במרוקו שיהו ממושכנים לכמה אנשים בו זמנית לכמה משפחות מכמה דורות, חכמי מרוקו היו צריכים להכריע בשאלות מסובכות ביותר בענין זה, והיתה נטיה להקל ע"מ לצאת מן הסבך ההלכתי ולמצוא פתרון בענין הבתים הממושכנים.

בין האחרונים מרבני מרוקו יש את רבי יוסף משאש שהאמין כי קולות בענייני ההלכה יקרבו את העם לתורה, לעומתו ניצב רבי ישמ"ח עובדיה, שהרוב המכריע בשו"ת ישמח לבב הוא לחומרא. והוא דבר נדיר בספרות של חכמי המערב שכמעט כל התשובות של הספר יהיו לכיון החומרא, אמנם ניתן לתלות את הסיבה לריבוי פסקים לקולא בכתובים, בזה שפוסק אינו מוצא ענין להדפיס תשובה וכמובן לא להאריך בתשובה כשהמסקנא היא להחמיר, כי הדבר אינו מצריך גדלות

13 מקובל לומר כי קולות בענייני נדה הם לצורך פריה ורביה, והדבר בלט כמובן בתקופות שלאחר שהשמדו רבים מבני ישראל, שבדורות אחר כך היתה נטיה לא להחמיר והכל מטעם לרבות פריה ורביה קהילות המזרח לא סבלו משמד בקנה מדה גדול שישתמשו בטעם זה. עוד טעם אחר להקל הוא ענין הקידמה והמתירנות, ודבר זה הוא ג"כ מוטיב שהוזכר בפוסקים חכמי המערב כי הדור נחשף לתרבות של מתירנות ואם נחמיר עליו יש מה יעשה הילד ולא יחטא וכדומה. מוטיב כזה למעשה הוא חלש יותר בארצות ערב שבהם החילון היה תמיד פחות מארצות מזרח אירופה. אך סברות מעין אלו נמצאים בספרי חכמי המערב ג"כ. ואיך שלא יהיה במרוקו היתה ילודה רבה אע"פ שהחמירו בענייני הנדה.

מיוחדת להחמיר, ואילו להקל שהוא נתון לביקורת רבה יש צד להאריך ע"מ להמציא יותר ראיות להעמיד את הדבר.

דרכי הפסיקה

ראש וראשון לחכמי המערב רבי חיים בן עטר בולט בספרו פרי תאר. היה גאון שכל רז לא אניס ליה, ובפרט בקיאות בש"ס וראשונים היה מפלפל ללא לאות, ולכן כתב באריכות עצומה אין ספור שאלות ראיות וחקירות, בלי שימת לב לקיצור. בעיון בפסקיו בעיקר בפרי תאר רואים שפעמים פוסק עפ"י תרי מגו תלת לפעמים עפ"י רוב ופעמים מסברא. אך הדבר היחודי הבולט ביותר היא הפסיקה מסברא. עיין פרי תאר הלכות שחיטה סימ' א סעיף א הוא מביא את הדעה שנשים שוחטות והוא תוס' שהוכיחו כן מהש"ס, ודלא כהלכות א"י שכתבו שנשים לא ישחטו כלל. הכל בו הביא משם רבי יצחק ששוחטות, ופרי חדש מבאר כי התירו רק דבר מועט כדי שהם יוכלו למצוא בשר לאכילה, והפרי תאר חולק על הפרי חדש מסברא שקשה להגדיר מה זה דבר מועט ודבר מרובה, ועוד דוחה את פרי חדש מדיוק הלשון שלשון של שוחטים לעצמן בא להורות היתר, ולא רק לומר כמות קטנה לעצמם שזה נשמע חומרא, ומדייק מלשון הרשב"א והרמב"ם שלשון שוחטים לעצמן הכוונה לא רק לעצמן, ולמסקנא מסיק שיש לחלק בין אשה לאשה, אשה דעתנית יכולה לשחוט ואפי' לכתחילה ע"כ. רואים אם המגוון הדרכים שהגר"ח בן עטר להוכיח את דעתו ע"י סברא ודיוק עמוק בלשון.

באר מים חיים לרבי אליעזר דאבילא הלך בשיטת הר"ח בן עטר [בן משפחתו], היקף אדיר בש"ס ופוסקים וקושיות רבות חקירות וראיות, אין דגש על בהירות ועל קיצור, יש לו תשובה של שבעים עמודים ויכוח קשה עם חכמי מראכש בענין מזונות האלמנה הם משיבים לו בשורה אחת או שתיים והוא משיב להם בעשרות עמודים¹⁴. עיין באר מים חיים סי' פ' מסתפק בענין הכשר העדשים [נקראים בלשונו גם אפונים] אם מותר תוך יב חודש או רק אחר יב חודש, והביא את הש"ע סי' פ"ד ס"ו וז"ל אבל תולעים הנמצאים בפולין ואפוליס תחת הקליפה והקליפה משחרת עליהם מבחוץ וכשמסירי' הקליפה מוציאין היבחושי' תחתיהם מותרים ע"כ. והמקור של הש"ע הוא תוס'. והבאר מים חיים דן בדברי התוס' שמשמע ממנו אם נוצרו בתוך הפולין וכשמסיר הקליפה היא נמצא בתוך הפולין אין בהם איסור. אמנם הוא דוחה דבר זה כי ממה שכתבו התוס' עני' של ריחוש הרי זה לא מובן כי העדש הוא קטן ביותר וא"כ מה שייך ריחוש, הוא מפלפל ארוכות ומסיק שכונות תוס' אפילו אם החור מעט גדול מהתולע אסור כי שייך בו ריחוש. ומוסיף לבאר את התוס' בכמה דרכים אחת יותר עמוקה מהשניה, וכל זה בשאלה שנוגעת הלכה למעשה! רואים שאפילו דבר שנוגע הלכה למעשה לחיי היום יום העמיק בו בפלפול עצום.

עדות ביהוסף לרבי יוסף בן סאמון, הגאון המחבר הסתובב הרבה בליוורנו והושפע מחכמי ליוורנו, וכן עי"ז היתה לו גישה לספרים רבים, ובכך קנה ידע מקיף בש"ס ופוסקים הקדמונים¹⁵, הספר

14 שמעתי מהגר"א חפוטא שגם הוא עמד על נקודה זו בחכמי מראכש שהיו משיבים על שאלות קשות בתכלית הקיצור בשורה אחת או שתיים.

15 הרב משה עמר טוען כי כל חכם ממרוקו שהיה בקשר על ליוורינו חיבוריו היו מאופיינים בגודלם ותוספת נופך רבה, הוא מעיד על בעל קרבן אהרן רבי אהרן בן חיים שהיה מלכתחילה ספר דק, ואחר שהגיע לליוורנו נוסף לו תוספת עצומה שהפכו אותו לספר גדול בשני חלקים. ראיתי בספר של חכמי התקופה של הפחד יצחק למפורטני באיטליה כי מרוב שהיו חכמים מכל העולם בליוורנו שבאו להדפיס את סיפריהם הנוסח של ליוורנו השתנה לספרדי ולא אטליינו כמו שאר ערי איטליה. וידוע כי כל התפתחות הדפוס בתוניס מיוחסת לליוורנו שלאחר ירידת קרנה של יהדות איטליה כתוצאה מצרות הנוצרים עבר מרכז ההדפסה לתוניס השכנה.

עדות ביהוסף בולט בסברא ישרה ובהירות. עיין עדות ביהוסף סימן א שנשאל על דברי הפר"ח שלומד כי אסור לטלטל מגילת אסתר בשבת, הוא חולק עליו וטענתו כי היכן מצינו בתלמוד שאסור לקרוא במגילת אסתר בשבת? והוא אומר שבפרט שנתבטל ענין של ספר אפטרותא [הוא ספר מיוחד להפטרות] כמו דמבואר בפרק הנזיקין, וא"כ הרי נפסק בתלמוד שכל הספרים ניתנו ליכתב ואפי' ספרי הגמרא משום עת לעשות לה'. הוא מתייחס גם לטעם המובא בתלמוד של חשש של ביטול בית המדרש שלימוד הנביאים הקל לכאן יגרום לביטול לימוד התלמוד וההלכה הקשים שנמסרו בדרך כלל ע"י הרבנים, שלהם צריך רב כדי להבינם היטב. והוא טעם למה שכתב התלמוד שלא למדו בשבת בקבוצה בנביאים וטעמו כי תקנה זו בטלה והוא מביא לזה ראיות רבות, ומה שאיתא בגמרא לא לקרא מגילה בשבת שמא יעבירו ד' אמות ברשות הרבים זה דוקא בשבת פורים אבל כל השנה אין חשש זה ע"ש. בעיון קצר כבר ניכרים כאן בקיאות עצומה בפוסקים לצד סברא ישרה ואינו חושש לחלוק על גאוני עולם דוגמת פרי חדש כנסת הגדולה והכל מסברא בטענה כי דיברהם לא נזכרו בש"ס ופוסקים, טענה כזו בלי הוכחה ברורה על ידע אבסלוטי בש"ס היא אינה הטענה. דבר שמראה כמה היה כחו גדול בידע בש"ס ופוסקים.

רבי רפאל ברדוגו [המלאך רפאל] בולט בחידושים עצומים עם ראיות מעטות, מינימום מקורות, ובעיקר סברות וקושיות הגיוניות, וישר חותך הלכה למעשה. חידושו של המלאך רפאל היו ידועים לכל צורב במרוקו, ידועה חקירתו של הגאון בעל התורות אמת או"ח סימן ראשון מדוע לא נעשה בזמן הזה יציאות מקלא אילן היות ואין לנו היום תכלת, ממילא יהיה קלא אילן במקום תכלת לזכר למצוה, וכמו שתפילה במקום קרבן ומצה במקום קרבן פסח, אבל לא הכריע בזה להלכה. ראה כמה גדול כוחו של המלאך רפאל להציע רעיון כזה מחודש, ¹⁶ וכן חקירתו של הגאון הנ"ל מה דינה של אשה שלא מספיק לה מ' סאה לטבילה. כל הרואה את צורת החקירה נדהם מהגאונות המקורית.

שו"ת ויאמר יצחק רבי יצחק בן וואליד ראש וראשון לרבני צפון מרוקו, דרכו היא ליבון כל הסוגיא החל מהגמרא עד אחרונים, בניגוד לשאר חכמי מרוקו נראה כי היו לו גישה להרבה ספרים, דבר שהוא נדיר אצל חכמי מרוקו, כנראה בגלל שהיה קרוב לאירופה יותר ובגלל בגלל קשריו עם חכמי גיברלטר ופורטוגל. כידוע את רבי אליעזר הלוי בעל אוצר חיים רבה של ליסבון פורטוגל מכנה הואמר יצחק כרבו ואת בנו רבי ישועה הלוי בעל לי ישועה הוא מגדיר כחבירו¹⁷, בלי לי שועה נמצאים כמה חידושים מעניינים בדברי הואמר יצחק. שני הגאונים למשפחת לוי היו מקורם מתיטואן, וכיהנו בגיברלטר שהיתה יעד מעודף לרבנים ממרוקו, הם כיהנו שם ברבנות ותמיד התקבלו שם בחיבה רבה, למרות שכמה קילומטרים משם, בספרד, [גיברלטר גובלת במחוז קאדיס הספרדי ושם יש מעבר הגבול] לא היתה כמעט דריסת רגל מכובדת ליהודים. כידוע פעילות יהודית בציבור הותרה בספרד במשטר פראנקו רק בשנת 1964! עיין מנחת עני שמספר כי הלך לגור בספרד באלמריה וסבל רבות מהתושבים. עיין ויאמר יצחק או"ח סי' א נשאל על אנשים שישבו בסעודה ובא אחד מהשוק וישב עימם נתנו לו שני כוסות של יין האם יברך הטוב ומטיב?, ויאמר יצחק משיב קודם כל יש לבאר טעם הסוברים שטוב ומטיב לא אומרים רק תוך סעודה,

16 ועיין שם בשו"ת מים חיים סי' ו' שהוסיף להתיר בקלא אילן ואין לחשוש שמא יבנה ביהמ"ק וימשיכו בקלא אילן משום שלא בבית המקדש תלוי הקלא אילן אלא במציאת החילזון. ועיין באוצר המכתבים שהקשה כמה קושיות על שאלתו של התורות אמת.

17 כתבתי זאת בלי בירור מעמיק, עתה ראיתי כי הרב שלמה דיין הוא טוען כי היה רבי יצחק בן וואליד הזקן סבא של רבי יצחק בן וואליד בעל ויאמר יצחק והוא שהובא בתשובה ראשונה ליו"ד של ויאמר יצחק, והוא שמתכתב עם הר"י הלוי בענין המחמסא ולמעשה הרב שלמה דיין הוא המבין הגדול בחכמי תיטואן אבל זה חידוש גדול.

אומר זה תלוי בטעם שהביא הטור סי' רעד, שעל יין שאחר המזון אם הסיבו אחד מברך לכולן דוקא אותה סעודה שאין בית בליעה פנוי וכל אחד מברך לעצמו, ומביא שספר מצות כתב שאין אנו רגילים לקבוע רק על פת ועל שאר דברים כל אחד פוטר את חברו, ומה שאיתא במשנה בא להם יין אחר המזון כל אחד מברך לעצמו היינו בימיהם שהיו רגילים לקבוע על יין אבל בימינו אין רגילות לקבוע על יין, רבינו הטור דוחה סברה זו ואומר כי גם בימינו יש קביעות ליינן אומנם רק בישיבה ולא בהסיבה ויש בה דין כמו הסבה, ע"ש הנה כל המתבונן רואה איזו בקיאות עצומה יש כאן, התחיל הויאמר יצחק עם ביאור עמוק בעצם היסוד של הסוברים שטוב ומטיב שייך רק תוך הסעודה וממשיך בביאור עמוק בשיטות הראשונים הסמ"ג וטור, ועדיין לא התחיל בכלל להתייחס להלכה למעשה.

רבי יוסף אלמליח בעל תוקפו של יוסף שו"ת גאוני, מחכמי מרוקו שפעל בעיקר בג'ברלטר. עיין ח"ב סי' כג מעשה באב שנתן לבנו קטן את כל נכסיו אח"כ מכר לאדם אחר בקנין ושבעה חמורה מאב על פירות ומהבן על גוף הקרקע אח"כ בדקו את הבן ונראה כי הוא עדיין קטן, וידוע כי קטן לא יכול למכור בנכסי אביו כל עוד לא הביא שני שערות, אח"כ קנו מהבן כשהגיע ליי"ג שנים, אח"כ נתברר כי אמנם הוא עבר יג אבל אין לו שערות, רצו לבטל את המכר אבל השאלה מה עם הפירות? שאלו האת מהר"י אלמליח הוא אמר שאם נעשה קנין בשבעה חמורה מעכשיו ועד עולם בשלא שיירו אפילו כל שהוא נקנו הפירות של האב בקנין אגב העליה שיש בה ממש כי הפירות ששייר האב לעצמו בעין יפה שייר עמהם עבור הגוף, ורק הפירות שיייר זה דין מפורש בשו"ע האב שנתן לבנו קרקע לאחר מיתה הגוף על הבן משעת השטר והפירות לבן עד שימות, מכר האב מכורים הפירות עד שימות, הרי מבואר דמכר האב הגוף נקנו הפירות ללוקח ע"ש. חידוש מדהים זה שיש קנין אגב העליה במקרה כזה, מראה עד כמה גדול היה כח חידושו של הגאון הנ"ל. וכמה היתה בקיאותו עצומה ועיונו הגדול לרדת לעומקה של הלכה.

שו"ת יורו משפטיך ליעקב לרבי יעקב אבוחצירא הוא שו"ת שאין כלל זכר לקבלה, דלא כחכמי ישראל המקובלים הגדולים שבדרך כלל ניכר בתשובתיהם גם גדלותם בקבלה¹⁸, ניכר היקף אדיר בש"ס פוסקים קושיות תירוצים ראיות רבות וסברא עמוקה. עיין יורו משפטיך ליעקב סי' קלב שאלה שהונחה לפתחם של גאוני עולם רבי יעקב אבוחצירא ורבי יצחק בן וואליד¹⁹, על אודות עסק שנראה כרווחי ביותר, והוא לממן חנות לגוי שהוא ימכור בה נבילות וטריפות לאחיו הגויים. האם דבר זה מותר? רבי יעקב אבוחצירא ביורו משפטיך ליעקב סי' קלב כותב שמרן כותב שכל דבר מיוחד למאכל אפי' מותר בהנאה אסור לעשות בו סחורה, אומר הש"ך לאפוקי סוסים חמורים שסתמם עומדים לעבודה, והגמ' אומרת אל יגדל אדם חזירים ואומר תוס' שם למה צריך להזהיר ע"ז הרי כבר יש דין שאסור לעשות סחורה בדבר טמא? תירץ תוס' שמגדל אותם להשתמש בשומן שלהם לעיבוד עורות, וכי רק דבר שמיועד לאכילה אסור לעשות בו סחורה, הרשב"א לא מקבל את סברת התוס' והוא אומר שכל דבר אסור לגדל כחזיר וכדומה, כי הרי רגילים לאכול אותם ולא משנה מה שרוצה לעשות בהם עורות, ואומר ר"י אבוחצירא שיש בזה מחלוקת התוס' והרשב"א, לתוס' רק חזיר אסור משום מעשה שהיה, ולרשב"א כל טמא אסור כי יש גזרה שמא יבוא לאכול מדבר זה, ואומר ר"י אבוחצירא כי דעת התוס' זה ראייה שאין עליה תשובה, מה שאומר מפורש כי רק חזירים אסור לסחור בהם אבל שאר החיות טמאות מותר עי"ש. ניכר כאן עיון עמוק בדברי

18 לדוגמה הבן איש חי.

19 כידוע רבי יעקב אבוחצירא שהיה אצל רבי יצחק בן וואליד ששה חודשים יתכן שבתקופה זו דנו בענין זה כי הדיון הוא צמוד מאוד ונראה כי דיברו בו פנים בפנים ולא בכתיב ורק אח"כ העלאו על הכתב.

התוס' והרשב"א ונסיון לבאר את מחלוקת התוס' והרשב"א ולהגדירה היטב כדי להוציא ממנה נפק"מ להלכה למעשה.

הגאון רבי יעקב ששפורטש²⁰ בספרו אהל יעקב ניכר בבהירות גדולה וסגנון כתיבה מלוטש ונדיר, לא מביא הרבה מקורות, חותך ענין על ראייה אחת או שתיים, העיקר שהדברים מבוססים בסברא

20 הגר"י ששפורטש נולד בתלמסאן שהיתה תחת שלטון מרוקני בזמנו ואח"כ היה כמה שנים בסאלי אבל עבר אח"כ להלנד וגרמניה ולונדון, זו היתה מגמה במאה השש עשרה של רבים מיהודי צפון אפריקה שעברו אל קהילות באירופה שהיתה שם פריחה תורנית.

למעשה ניתן לומר שישנם ארבעה סוגים של חכמי מרוקו א. רבנים שנולדו במרוקו ופעלו כל ימיהם שם. דוגמה רבי רפאל בירדוגו רבי אליעזר דא אבילא רבי יצחק בן וואליד רבי ידידיה מונסניגו רבי רפאל משה אלבו רבי שלמה אבן דנאן. סגנונם התבטא שהביאו מעט ספרים התבססו הרבה על תקנות המגורשים הלכו אחר הרמ"א היכן שלא חולק על הבית יוסף.

רבנים שנולדו במרוקו אך עיקר פועלם באיטליה או בארץ ישראל וכדומה דוגמא רבי יוסף בן סאמון רבי חיים בן עטר רבי יוסף אלמליח. מהר"ם בן חביב ור' חיים כפוס, סגנונם התבטא בזה שהביאו פוסקים רבים, הסתמכו בעיקר על הבית יוסף ולא הלכו אחר הרמ"א אבל עדיין היתה בהם קצת מחויבות לתקנות.

רבנים שלא נולדו במרוקו ופעלו וכהנו במרוקו. דוגמא רבי משה אלקיים רבי יעקב משה טולדנו, לא מצטטים כמעט ספרים את חכמי המערב, לא הרגישו מחויבות לתקנות.

רבנים ששייכים לעדה המערבית בא"י או בארצות אחרות וכמעט לא היו במרוקו. רבי רפאל בן שמעון רבי אליעזר בן טובו ורבי יעקב זריהן. רבי יעקב אילוז מטבריה הביאו פוסקים רבים מאוד בספריהם מכל חכמי ישראל לדוגמא פקודת אלעזר לרבי אליעזר בן טובו הוא ספר גדול יחסית לספרי חכמי המערב, הוא מביא כמות עצומה של פוסקים מחכמי ישראל, אבל לא הפסיק את הקשר על חכמי המערב ע"י התכתבות עם חכמי מרוקו עם רבי יצחק בן וואליד ועם רבי אברהם אנקאוה עוד, היו דומים מאוד לחכמי ארץ ישראל והיו בקשר עם קהילות המערביים ללא כמעט קשר לפסיקה המרוקאית למנהגים ולתקנות.

בולט רבי עמרם אבורביע בספרו נתיבי עם שמבדיקה שערכתי לא מוזכר למשל אפי' פעם אחת שם עירו תיטואן בספרו, הוא ראה כל ימיו שום צורך לחזק את מנהגי ירושלים בעדיפות מעל כל מנהג אחר, עם זה הוא גם הצליח בלא אח ורע בא"י ר"ם פורת יוסף ודיין ועוד ועוד. ואולי זה מסביר את קשריו המיוחדים עם הגר"ע יוסף.

למעשה דבר זה מביא אותנו לסוגיא לא פשוטה היא התערותם של חכמי מרוקו בא"י רבי חיים בן עטר השתלב ביישיבה ותיקה היא ישיבת שער השמים, ולא ברור מה היה מצבו הכלכלי אך נראה כי לא היה שפיר, רבי יעקב אביחצירא הגיע לאזור א"י אבל לא נשאר בא"י ישראל ונפטר במצרים. רבי יצחק בן וואליד חשב לעלות לא"י הגיע לביקור בחיפה ורצה להתגורר שם עם ידידיו משפחת כלפון שהיה להם ישיבה שנקראה בית הלוי בעיר העתיקה בחיפה, אמנם אח"כ חזר בו ולא עלה לא"י מטעמים הכמוסים עימו, לא ברור מה היתה דעתו על הסיכוי להתערות בצורה מוצלחת בארץ ישראל, רבי אליעזר בן טובו עלה לא"י השתלב היטב בקהילה המערבית בירושלים אבל הוא בספרו כותב כמה פעמים על עימותים עם בני ירושלים בעיקר בעניני הלכה, מצבו הכלכלי לא היה נראה מזהיר כלל ועיקר, רבי רפאל רחמי' בן נאים בעל רחמים פשוטים הגיע לארץ ישראל בגיל שש לאחר שנולד בתיטואן ושהגיע לא"י היה גר בחיפה, בגיל יותר מבוגר חזר למרוקו ונתמנה לרב בגיברלטר, רבי שאול אבן דנאן מי שהיה הרב הראשי למרוקו הגיע לארץ ישראל ולא קיבל שום משרה נראה כי הסיבה היא גילו המבוגר, וכנראה גם שלא היה חפץ. אומנם שמעתי כי הציעו לו רבנות רק בכפרי צפון באזור נהריה, רבי יצחק סבג גאון עצום הגיע לטירת הכרמל מרגלות חיפה לא החזיק משרה רשמית ופעל רבות בטירת הכרמל, לא ברור מדוע לא קיבל משרה רשמית בעוד שהיו רבנים צעירים ממנו שקיבלו משרות של רבני ערים.

ללא ספק היתה מדיניות בהנהגה הציונית של אותם הימים היא לגרום לעלית יהודי מרוקו לישראל ע"י חיסול הקהילות שלהם וזה ע"י לקיחת הרבנים ע"מ שיעלו לארץ יקחו מיהם את הרבני' שלהם ע"י הצעות מפתות של משרות רמות המעלה, דבר זה למעשה ודאי קידם את העליה לארץ ישראל. אמנם קברניטי המדינה לא לקחו בחשבון כי רבים מבני מרוקו עברו לצרפת וקנדה דרום אמריקה וכדומה [תשעת אלפים מבני תיטואן היגרו לונאצואלה והפלא הוא שהיו ציונים נלהבים] כך שהיעילות שיטה זו מוטלת בספק, רבי מכלוף אבחצירא עלה ג"כ לארץ ולא ידוע על משרה שקיבל, רבי רפאל ברוך טולדנו הוצאה לו משרה רב העיר חיפה אך לא רצה לגור בחיפה העדיף לא לקבל משרה ורצה לגור בני ברק, רבי שמעון דיין בעל זהב שבה היה דיין מצויין ונראה כי היה מעומד לקבל משרה אך חלה את חוליו האחרון סמוך מאוד לבואו לארץ, רבי אהרן בן חסין ממכנאס שהיה דיין במגדור בהקדמה לספרו שו"ת מטה אהרן מספר רבי יוסף משאש וז"ל ואחר ג' שנים בא עוד אצלי, ואמר לי כי ברעיונו לעזוב את מארוקו, ולעלות אל הארץ, כי שלוחי הציונות הממונים על העליה, הבטיחו לו כס רבנות באחת הערים הגדולות בארץ, ובכן חשב, כי שם ימצא כר נרחב להוציא לאור פרי עשתונותיו אשר כתב בדמי נפשו, ובא לבקש עצתי, ואני אמרתי לו, אם אתה רוצה לעלות מפני חבת הארץ עלה והצלח, ואך צריך לשים על לבך מאמר רו"ל ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולם לא נתנם אלא ע"י יסורין, תורה וארץ ישראל ועולם הבא (ברכות ה', ועוד בשמו"ר כ"א) וקורין להם בארץ, יסורי קליטה, ואת הבטחת השלוחים בכס הרבנות השלך אחרי גוך, וז"ל, וסוף דבר תקע עצמו לעלות, ועלה, וקדמוהו

ישראל. פעמים חולק על רמב"ם מפורש מסברא, עיין בתשובתו אהל יעקב סי' ה' לענין ספר תורה שהגליונות שלו אינם כתובים בגודל אחיד. אחד כתוב על כל אורך הדף השני כתוב עם שוליים גדולים מלמטה ולמטה יש שיעור פרשה, אומר הגר"י ששפורטש נראה שאין כאן פסול שמה שמצינו מחלוקת רמב"ם ורא"ש לענין ספר תורה פרשה סתומה ופתוחה, זה רק במקום פרשיות אבל השוליים אינם מקום פרשיות, אבל הבעיה כי הרמב"ם לכאן פוסל שכתב שאם הפסיקה ונמצא פנוי במקום שאין בו פרשה פסול, אומר הגר"י ש תמיה לי מנין מצא הרמב"ם דין זה שהרי מהקומץ ומשנת סופרים שמשם מקור דין זה, לא לא כתבו רק שינוי צורת פרשה פתוחה וסתומה, ואילו הרמב"ם סובר שכל מקום פנוי חשיב שינוי פרשה. וכתב הגר"י ש שהוא תמוה! עוד תמה שהרי הרמב"ם עצמו לא מנה דבר זה מכ"ד דברים שפוסלים את הספר תורה. ע"ש כמה כוחו של הגאון הנ"ל בסברא היה גדול עד כי אינו מבין את סברת הרמב"ם ואת מקורו.

כרם חמר ידע מקיף סברות הגיוניות, בקיא גדול, מחדש ללא חשש, מחבר ספרים פורה שאין דומה לו בזמנו במערב, לדוגמא במאה התשע עשרה הגיעו קופסאות הגפרורים למרוקו וגרמו להתרגשות רבה, קלות יצירת האש ע"י הגפרורים הדהימה את כל הציבור, הצורך של שמירת אש תמיד, או מציאת דרכים פרמיטיביות אחרות ע"מ להדליק אש, נראה לפתע רחוק מתמיד, ובהגיע

יסורי הקליטה, ולא הרפו ממנו עד שחלה את חוליו, אשר בו יצאה נשמתו בטהרה, ביום כ"ו בחדש אב רחמן בשנת תשכ"ד בירושלים עיה"ק, וכבוד גדול עשו לו רבני ירושלים בהספדו, והוא בן ע"ג שנה. וכאשר שמעתי, נודעתי, ומכתב נחמות מר לבניו שלחתי, וביום שבת בקהל רב צדקתו וחכמתו הגדתי, והאל אשר אין בלעדו, יטה אליו חסדו וצערו של כל ימי חדלו, יהיה לו לעונג ושמחה, בעולם שכולו שבת ומנוחה, אמן. דבר זה מפורש כי רבני מרוקו קיבלו הבטחות על משרות רמות בא"י שמחכות להם [ור' יוסף משאש מעיד ברמז כי אין הם עומדים בהבטחותיהם] רבי משה עטייאי מעט מים היה רב בארבע ערי' במרוקו עלה לארץ ישראל ובה לקרי' גת כתב בספרו שלא חיפש שום משרה והיה רק שמח מאוד על ביאתו לארץ וראה ברכה, אי אפשר להתעלם כי רבי שלו' משאש בולט בזה בא לארץ בכבוד גדול ישר למשרת רב ראשי לירושלים, [הנה ידוע כי מיחסים את ביאתו להגאון רבי עובדיה יוסף אמנם אי אפשר להתעלם ממה שמספר רבי מיכאל טולדנו בעצמו, שהיה איזה פולטיקאי ירושלמי ממוצא מרוקאי] נראה שהוא אהרן אביחצירא] ששאלו על מה שרוצים להביא רב ממוצא מרוקאי לירושלים, אמר להם רבי מיכאל שיש רק רב אחד מתאים הוא הרב משאש. הנה היום כבר ידוע בירור כמה גדול כחם של הפולטיקאים בבחירת הרבנים וכחם של הרבני' הראשים יותר קטן וכנראה שזאת האמת] רבי שלום ישב מיד על כסא של הרב ראשי לירושלים והיה גם אב"ד בירושלים והמיוחד כי לא שינה במנהגיו אפי' מצא נכון לכתוב שו"ת שמש ומגן שבו הוא מגן על פסקיו ומנהגי אבותיו מכנסא מרוקו. רבי יצחק חזן דיין קאזבלנכא הגיע לארץ כבר אחר שהיה דיין במרוקו פה בארץ הוצע לו משרת דיין ונאמר כי עליו לעבור מבחן שנית עשה מבחן קשה כאלו הוא חדש בתחום, וכשראו את התשובות לא האמינו למראה עניהם כי היה מצטט מילה במילה מנושאי כלים בח"מ ואב' העזר אמרו חוששים שמא העתיק עד שבדקהו בע"פ ונמצא אמת, בסופו של דבר קיבל משרת דיין, רבי יוסף משאש מספר עליו הילקוט שבע כי הגיע עם עליתו ארצה לקרי' של חיפה נפגש עם הרבני' ראשיים [מספרים כי כשהוצע שיהיה רב ראשי חיפה אמר לו הרב יצחק ניסים הרה"ר כי איך רוצה להיות רב בארץ אם הוא כתב שו"ת כמו מים חיים...], אך לא עזר כלום ובחרו בו למשרת הרב הראשי חיפה פה אחד, רבי יהושע מאמן מספר בעמ"י ח"ב כשהגיע ממרוקו לירושלים והלך לרה"ר למצא משרה אמרו לו כי בירושלים יש הרבה כמוהו, לבסוף נמצא משרה בנהריה והיא משרה מצומצמת מאוד במועצה הדתית שם, וסבל רבות עד שמצא משרה נוחה יותר של דיין באר שבע שם וכתב שם מצא יותר נחת, רבי ברוך אברהם טולדנו הגיע לטירת הכרמל וכנראה לא החזיק משרה מפאת גילו המתקדם. רבי יוסף פרץ ממראכש כיהן רב מושב מגדים ליד חיפה, רבי משה מורציאנו ג"כ היה רב ברבנות בכמה ערי מרוקו קיבל ברבנות בעיר לוד. רבי יהודה שטרית קיבל משרה בעיר עפולה, רבי אליהו שרביט הארחות יושר קיבל משרה בעיר אשקלון, רבי דוד עובדיה הוצא לו משרות דיין בכמה ערים אך לא רצה לעזוב את ירושלים בשום אופן ושם מצא משרה במועצה הדתית, הליכות שבא רבי שמעון ברוך אוהיון כתוב עליו כי היה רב ביפו אמנ' כמה שידוע לא היה רב רשמי של יפו, רבי שמואל מורציאנו בעל ויען שמואל הגיע לארץ ישראל הוא כותב ללא כל כוונת לקבל משרות רק רצה להיות כאן וכשהגיע ללוד כבר היה זקן מלשרת בקודש. רבי משה מלכה היה דיין באזבלנכא כותב שניסה כמה פעמים להשיג משרה בא"י ולא הצליח הגיע אח"כ בלא כל מטרה לקבל משרה וישב בירושלים והתפלל, כתב שמהשמים זימנו לו משרה שלא ציפה לה היא רב ראשי לפתח תקוה. כל ספרי חכמי המערב מלאים תודות לרבני' הראשיים על שסיעו בידם לקבל משרות וגם יש בספריהם בצורה עיקבית כמעט בכל תשובה התיחסות לפסקי הרבני' הראשים דאז, ויש להם נאמנות רבה אליהם, ולא חלקו על דעתם רק בכבוד עצום.

היום טוב הראשון עלתה השאלה האם יתכן שימוש בגפרור ביו"ט? הרי נראה כי כאילו האש צבורה בתוכו, והוא כמו נר דלוק מערב שבת. או שנאמר כי החיכוך הוא הגורם ליצירת האש. הגאון רבי סמחון חאלאוה אינו מתמהמה הוא משגר מכתב בהול אל הגאון רבי אברהם אנקאוה כדת מה לעשות בגפרור ביו"ט. עיין לו בכרם חמר [ח"ב סי' לא] וז"ל הראת לדעת דכל הפוס' דחו באמת הבנין סברת השיירי ז"ל ובנפול היסוד יפול הבנין ואדרבה כולו אמרי דלהוסיף שרי ולית מאן דימחי ולימר לא, דזיל בתר טעמא מאחר דמעיקרא יש בו צד ריח וכמאן דמנח בכדא דמי א"כ יש לנו לנ"ד שעלה בידינו מכל האמור דודאי גמור הוא דאינו אלא תוספת ואין בו משום נולד כלל דנורא מיפקד פקיד הוא [הגפרור הוא כמו אש סגורה בקופסא] ומכלל אוכל נפש הוא, וממעט טירחת יו"ט ואפי' אין השעה צריכה לכך דאם השעה צריכה לכך אפי' נולד מותר וכמ"ל. א"כ המור"ם מזה יבוא על נכון חיכוך האלימיט כדי להוציא מה שבתוכו זהו מה שנ"ל כתבתי לפי קוצר ידיעתי דלה כמות שהיא וצור יש' יצילנו מכל שגיאות ויראנו מתורתו פליאה הכ"ד עמוס התלאה גם שמ"ץ לא ראה עבד אברהם אנכי ולכל בעלי חכמה ויראה ובעצבת לב רוח נכאה הצעיר סמחון חלואה ס"ט.

הגאון רבי אברהם אנקאוה שהבין את גודל השאלה מפני צורך השעה, אינו מתמהמה בתשובתו, הדלקת האש אינה דבר של מה בכך בזמנים ההם, קפה חם ביו"ט הרי הוא עונג יו"ט גדול מאין כמוהו. הוא תיכף משיב בפסק חדשני וברור וז"ל המור"ם מכל האמור דאין כאן ספיקא לקו"ד בנד"ד דמותר לכתחילה היכא שלא נמצא לו אש בכל החצר להדליק האש על ידי האלימיט בבקר השכם כדי לעשות קאפי קודם שיתפלל שזהו שמחת י"ט שיתפלל בשמחה רבה ודעתו מיושבת עליו והמחמיר בזה לדעתו ה"ה מן המתמיהין זהו הנלקו"ד וצויי"מ וימן מאתי אני החו"פ למעסכר יע"א בסדר למען שת"י אותות"י אל"ה ביום ר"ח טבת דהאי שתא וזכרתי את ברית"י אברהם לפ"ק הצב"י אברהם אנקאוה ס"ט.

אחר זמן מה הצטרף למערכה זו רבי יצחק אבן דנאן עיין בליצחק ריח ליקוטי דינים ערך יו"ט וז"ל שאלאמי"ט הנק' אוקיד מותר לחככם ביו"ט ולהוציא מהם אש ואין בו משום נולד דנורא מיפקד פקיד בו דהוא עצמו עשוי מאש, אלא שהוא מכוסה בדבר המקרר אותה שתהיה נשמרת לזמן שירצה יסירנה ע"י כך כלאחר יד יסיר אותו כיסוי שעליו ותצא אש לכן מותר היכא דלא נמצא אש בכל החצר אף שהוא מצוי חוץ לחצר עכ"ל.

רבי כליפא אבן מלכא בספרו כף נקי התגלה כמדקדק עצום וזך הרעיון, ספרו הוא ירידה לעומק המנהגים, ולא חת לבקר את המנהגים שלא נראו לו בזמנו.

גאוני פאס 21 שמקורם למעשה מקשטלייא נחשבים למגורשי ספרד האלטיסטים, במחוז קשטיליא בספרד נמצאת טולדו²² היא קרובה למדריד, טולדו מאז ומעולם נחשבה מאיזור החשוב

21 פאס היא עיר ואם בישראל אם כל חי לערי מרוקו כל ישיביה היו ענקי הרוח ושמע רבניה הולך למרחוק ולכן הרמב"ם נסע לשם לשמוע תורה מרבי יהודה אבן שושן ובפרט אחר שהגיעו אליו המגורשים אנשי השם הועמדו המשטרים וסדרים חדשים לבקרים והחזיקו בכל תוקף במעוז התורה והאכלוסיה גם היא גדלה מיום ליום כמו שהעיד מהר"י בי רב בקונטרס הסמיכה וז"ל ת"ל מיום הגרוש הייתי מורה הוראות בישראל ורב לחמשת אלפים בתי בתים יהודים במדינת פאס (רבי דוד עובדיה קונטרס תרי מגו תלת).

22 בספרד ניתן להבחין בין האזורי המרכז לבין הצפון והדרום. וספרד מורכב מכמה עמים הותיק שבהם הוא העם הבסקי הם העם הותיק באירופה לא ידוע מה מקורם והשפה שלהם היא אסקורה היא משונה ולא דומה לשום שפה אחרת בעולם עם הם עם אמיץ ועז ביותר, נמצאו באזורם מתכות ומכרות ומאז העשירו רבים מהם, במלחמת האזרחים היו נגד פרנקו וסבלו מכך רבות וגרמנים הרסו להם עיר שלמה שנקראת גרניקה. בשנות השמונים היה להם אירגון טרור נגד ספרד אך עתה הם תחת השלטון. אבל יש לה אטונומיה מסויימת. בנוסף יש את ברצלונה וגירונה [גירומי] שהם ממחוז קטלוניא ששוכנות לחופי הים התיכון, היא האזור העשיר ביותר כיום בספרד, יש להם ג"כ שפה משלהם

ביותר בספרד²³ הרא"ש הגיע לשם, ולעומת הרמב"ם היה בקרדובה שבאנדלוסיה הנחשבת לפחותה בחשיבותה ממחוז קשטליא. מגורשי קשטליה התרכזו בעיקר בפאס ואח"כ במכנאס כוחם שהיה בספרד נשאר להם גם במרוקו והיו בעליונות מסויימת מעל מגורשי סויליה קרדובה וגרנדה.

גלגלה ההשגחה כי הרא"ש מגיע מאשכנז לספרד²⁴ תופעה בלתי רגילה היא שגדול הדור האשכנזי מגיע לגור בין ספרדים, נסו לדמיין את זה, הוא מוצא את היהודים בספרד בשלהי תקופת תור הזהב כולם הולכים בשיטת הרמב"ם, אומנם תלמידי הרמב"ם מכירים יותר את מורה נבוכים מאשר את את היד החזקה. הרא"ש הוא ענק תורני תלמודי עצום בעל זיקה אדירה להלכה, הרא"ש התאקלם בספרד במהירות מדהימה, תוך זמן קצר ריכז סביבו קהילה של טובי הלומדים בטולדו, הדבר התאפשר הודות לדרך שסללו לו הרמב"ם הרשב"א מברצלונה רבינו יונה והריטב"א שהיו ממשיכי דרכם של בעלי התוספות, הרא"ש עצמו הוא בתוספו הרא"ש שלו סלל דרכים חדשות ובהירות בדברי בעלי התוספות. הוא מעביר ביקורת על יהודי ספרד שיותר מתעסקים בפילוסופיה פיוט וחריזה מאשר עיון ההלכה, הוא מחזיר את הלומדים בטולדו לדרך עיון ההלכה ותלמוד, יש כאן למעשה סוג של השתכנונות לכל דבר, בנו רבי יעקב מוציא את ספר ההלכה הטוב בעולם בזמנו²⁵ הוא הארבע טורים [לימים הבי"י יליד טולדו יעדיף לכתוב עליו את חיבורו האדיר], הספר מתפשט כשהוא מכיל אלפי פסקים מאביו חלקם חולקים על הרמב"ם, הפסקים מתפשטים ומתנגשים עם פסקי הרמב"ם, תלמידי הרמב"ם שמכירים יותר את המורה נבוכים מאשר היד החזקה מתקשים או לא מוצאים ענין לישוב את דעת רבם הרמב"ם, בסביבת הרא"ש נוצרת קהילה גדולה של תלמידי חכמים שחזרו לשיטת העיון ההלכתי התלמודי והחומרות בהלכה, ובשנת רנ"ב הם מגיעים אחרי הגירוש למרוקו ומוצאים שם את הוותיקים

נקראת קטלנית והם עד היום רוצים להפרד מספרד הסיבה המיסים הגבוהים שלוקחים מהם וגם יש להם כעס מאז מלחמת האזרחים שנהרגו רבים מהם ע"י הקשטליינים, טולדו ומדריד הם במרכז בקשטלייניא דל מנצא, סרגוסה בארגון, אבילא בקשטליא דה ליאון, ועוד ערים, אנדלוסיה [סויליה קרדובה גרנדה] היא נחשבת לדרום, ואילו יש את צפון ספרד שגובל באוקינוס האטלנטי ולו יש תכונות מערב ארופיות גמורות. יהודים מעולם לא היו רבים בצפון ספרד, וכן המוסלמים כמעט ולא שלטו שם גם התקופות הטובות שלהם. ידועה גם העיר מטודילא שהיא בצפון ספרד היה שם האבן עזרא ורבי בנימין מטודילא.

23 אמנם אי אפשר שלא להזכיר את ברצלונה שהיתה בתקופת הרשב"א בעדיפות על טולדו ובעיקר אחר שהגאון הרמ"ה מטולדו נפטר, אמנם לא נראה כי בתקופת הגירוש ברצלונה היתה בעלת מעמד תורני יותר מטולדו. למעשה המומחים טוענים שכבר בשבת קנ"א מאה שנה לפני הגירוש נוקה כל אזור קטלוניא מיהודים, וההסבר הוא השמדה של כל היהודים כתוצאה מעלילת הדבר השחור שהעלילו על היהודים שהם מרעילי הבארות. ידוע כי ר"א בן טאוה ח"ו משו"ת התשב"ץ בחוט המשולש נשאל על הוספ' מים חמים לקדירת החמין בשבת כותב "אנו מגורשי קטלוניא" והוא מתכון על הר"ן.

24 מחמת המציק באשכנז הגיע לספרד לברצלונה עם בנו רבי יעקב בעל הטורים בשנת א"ס"ב, ובדרכו עבר בברצלונה שם נפגש עם הרשב"א ועסק עימו פלפול כשבוע ימים אח"כ עבר לטולדו [בנו רבי יעקב נשאר בברצלונה זמן מה] ונתקבל שם בכבוד רב עפ"י המלצה של הרשב"א ושם העמיד תלמידים הרבה, ישנה אגדה בשם חכמי פורת יוסף שבזמן בואו של הרא"ש לישיבת הרשב"א בברצלונה מצאם עוסקים בפתרון איזו קושיה, הרשב"א אמר כי התלמיד שיצליח לישוב את הקושיה יקבל תרנגולת פטומה והיה שם הרא"ש והוא ישב את הקושיא, הרשב"א שמח על ישובו ושאל את שמו והשיב לו הרא"ש עפ"י הפסוק לגר אשר בשעריך תננה ואכלה לגר כמוני "אשר" הבא בשעריך תננה פטומה ואכלה. בגליון קלומוס הביעה פליאה על המהירות שבה התקבל הרא"ש בספרד, אבל אין זו תמיה ליהודי ספרדי שמקבל עליו הנהגה של מי שחכם ממנו, אבל בשביל כתב קולמוס שהוא ממוצא אשכנזי הוא ודאי תמיה גדולה בהחלט, איך יקבל עליו הנהגה של מי שאינו כמוהו. ועיין לעיל מה שכתבנו בענין היחס של יהודי מרוקו ליהודי אשכנז.

25 הספר האפיל על כמה ספרים של מחברים בני זמנו שהיו דומים לו. והם ספר אהל מועד ותולדות אדם וחווה של רבינו ירוחם, ספר אבודרהם, וצידה לדרך לרבי מנחם בן זרח.

[רובם הגיעו בשנת קנא] כשהם עייפים מרוב עניות וצרות²⁶, המגורשים הם מחזיקים מפסקי הרא"ש²⁷ והוותיקים מפסקי הרמב"ם, נוצרת התנגשות בין הוותיקים למגורשים²⁸, והשאר כבר היסטוריה.

כידוע אנשי העיר דבדו מחזיקים שהם מגורשי סיווליה [ראה ויחל שלמה יחס דבדו], ולמשפחות אבן דנאן אבן צור [יש אומרים שמקור משפחת אבן צור מאנדלוסיה בספרד ולא מקשטליא] צרפתי ומונסנייגו כידוע הם מהוותיקים בחכמי המערב, חכמי פאס חלקם קדמו לגרוש ספרד ברנ"ב, גאוניס עצומים בתורה, דורות של דיינים ורבנים, פאס היתה אבן שואבת לחכמים מכל העולם דבר שנתן את אותותיו גם בחכמי המקום. הגאון רבי דוד עובדיה כתב חיבור בשם פרפראות לחכמה [הובא בסוף ספר מנחת העומר שו"ת מרבי עמור אבוטבול] חיבור זה הוא ליקוט של הגהות שמצא על גליון הספרים בספריה מפאס, שם נמצא הערות מגדולי חכמי פאס מה שכתבו על הגליון, והגר"ד כינס אותם למקום אחד, יש כאן עדות אלו ספרים היו למראית עיניהם של חכמי פאס, האוסף מרשים ביותר. רבי משה עמר החוקר מספר רבות על הספריה של מהר"ש סרירו מפאס היתה עצומה בגודלה ובתוכנה אבל עלתה כולה באש הוא מבכה רבות את ההפסד שנגרם מזה לעולם התורני במרוקו.

בין גאוני פאס ניכרים הגאוניס והראשון שבהם הוא הריב"ע רבי יהודה בן עטר נחשב לפוסק ענק שהעמיד דורות של דיינים, ראה בשו"ת ריב"ע סי' א' על יהודי בשם שלמה חקון הוא ש"ץ בבית כנסת והיא שייכת להרב מימון גם בחייו וגם אחר מותו וא"כ יש כאן טענה של החתן על חמיו שחמיו הוא הש"ץ הוא מקבל על זה כספים מבית כנסת ואילו החתן הוא הבעלים העכשווי של בית כנסת אינו רוצה יותר לתת בהכנסות בית הכנסת לחמיו, הטענה היא שבגלל שהכנסות קטנות מדי

26 מי שלט באותה תקופה במרוקו. ההיסטוריונים אומרים כי שלטו האלמוחודן אחרי שניצחו את האלמורבטון שהיו מוסלמים ממוצא ברברי שלא היו אדוקים כל כך באיסלם, האלמוחודן היו אדוקים מאוד באיסלם וחיבו את כל הנתינים שלהם להתאסלם. אפילו שלפי הקראן אין לחייב יהודי להתאסלם כל עוד הוא עם הספר ומקיים את הדת שלו. וזה מה שהביא לבריחה של הרמב"ם מאלמוחודן. השאלה הנשאלת מדוע הרמב"ם ברח מפני המוחודן לפאס היא היתה יותר מוסלמית מספרד. אבל למעשה בזמן גרוש ספרד שלטון האלמוחודן לא היה חזק כבר בספרד. הנה כבר שש מאות שנה לפני הגירוש היתה פאס עיר ואם בישראל בין מבחינה דמוגרפית והן מבחינה תורנית, ומפאס יצא הר"ף גדול הפסיקה, וכן ראשי המדקדקים ר"י בן חזיון ויהודה אבן ג'אנח כמובן דונש בן לברט. והנה לקראת בואם של המגורשים היתה הקהילה בפאס חלשה מכמה סיבות א. ב 1438 היתה עלילת היין האשימו את היהודים כי שמו יין במסגד. והיהודים גורשו מהעיר, והיה יום מר ונמהר. בשנת 1464 פרצה עלילת דם נגד יהודי פאס, ופרעו פרעות נוראות ביהודי פאס, ואומרים שלא ניצלו אלא עשרות בודדות. והפרעות פשוטו עד תלמאסן הסמוכה [כידוע תלמאסן עד לפני מאה שנה היתה שיכת למרוקו, והיתה ג"כ מאתיים שנה שייכת לטורקיה] רבי אבנר הצרפתי כתב כי בשנת רכ"ה מצאו גוי הרוג והעלילו על היהודים ועלו הגויים מפאס אלבאלי [הישן] והרגו ביהודים, ורבים מתו על קידוש השם, רבי ישועה הלוי מתלמאסן מספר כי בשנה זו הוא ברח מתלמאסן לספרד עקב הפרעות.

27 ראה בהקדמה של הגר"ד עובדיה לדרושי הר"ש סרירו שהביא שם מהקדמה לתוספות הרא"ש ליבמות וכתובות שכתבו מפורש כי מגורשי טולדו אתו למרוקו וספרי הרא"ש בידם וזה כעין מה שכתבנו. יתכן כי הרא"ש לאחר שהגיע לספרד וראה כי בני ספרד הם פשטנים, וזקוקים ליותר ביאור בדברי התוספות, ולכן חיבר תוספות הרא"ש, שכידוע הוא הרבה יותר ברור מהתוס' שלנו, יש ראיות לכך כי לפני שהגיע הרא"ש לטולדו היתה עליונות של חכמי ברצלונה על יהודי טולדו, בברצלונה למדו כשיטת הרשב"א לימוד עמוק וגם לא עסקו אליבא דהלכתא, לעומתם לומדי טולדו היו עדיין בהשפעת הרמ"ה רבי מאיר אבולעפיה שהיה גאון תלמודי אדיר, אך אחר פטירתו נחלשה הקהילה, ועיקר לומדיה היו או בעיון תלמודי עמוק בלי הספק ואחרים למדו רק אליבא דהלכתא בעיקר בהלכות הר"ף לבדו, ומה שלא היה קשור להלכה לא מצאו בו ענין, וזה בא הרא"ש והחיה את הלומדים ע"י שטתו שיש בה גם עיון תלמודי עמוק וגם אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא.

28 כידוע פלומוס הנפיחה נכתב על זה ספר שלם שכתב אחד מחכמי הזמן רבי חיים גאגין נקרא עץ חיים. יש סיפורים רבים אודות פלומוס, המחלוקת יצרה ויכוח חמור שלא מצא חן בעיני השילטונות, עד שראש שלטון מצא דרך מקורית להפסיק את המחלוקת, שהיתה שנת בצורת והוא לקח אחד מחכמי הוותיקים ואחד מחכמי המגורשים, והכריז שמי שיצליח להוריד גשם ע"י תפילתו איתו הצדק, ומסופר שאחד מחכמי המגורשים ר"ש חלואה הצליח בתפילתו. ובכך הצליח לרצות השלטון והוא תמך במגורשים.

מלהתחלק בזה עם חמיו, לעומתו ה' שלמה טוען שמחותנו הרב מימון הביאו להיות ש"ץ ונתן לו מתנה ... חצי מכל זכויות של בית הכנסת וכולל ס"ת ותכשיטי בית כנסת וטענות שהוא אכל שני חזקה מכל דברים אלו וא"כ הוא ראה שהוא קיבל את זה במתנה, כמו כל חזקה של ג' שנים ואכל גם בחיי הרב מימון וגם לאחר מותו [כנראה זה מוכיח שגם היורשים לא מיחו כשאכל ראה שהיא שלו] הרב סעדיה חתנו טוען כי אביו לא נתן לו כלל מתנה, וא"כ כל חלק קבוע מעולם בחיי אביו והכל היה בידי אביו רק אביו היה נותן מפעם לפעם איזה דבר כטוב בעיניו וכו' אומר הריב"ע שאין טענת חזקה כאן, שהרי הוברר בעדים שלא היה אוכל פירות כדרך של כל אדם כבתוך שלו, אלא רק הבעלים היה נותן לו כטוב בעיניו, אבל הריב"ע פוסק שאין להוריד את הרב ממשרתו בבית הכנסת אחר שכבר הוסכם מרצון שהרב מימון וכל מתפללי בית הכנסת מעלין ולא מורידין אלא מי של שמכרם לעולם, ולענין מה יקבל את הכנסות של בית כנסת אומר הריב"ע שיקבל הרב סעדיה בנו של בעל הבית כנסת כי הרי רוב הוצאות בית כנסת הוא על חשבונו וגם ס"ת שם שלו וגם חלק מכסף זה הולך לאלמנת בעל הבית כנסת הרב מימון. כתב הריב"ע וכך גזרנו שסעדיה ואמו יקבלו שני שלישי והרב שלמה רק שלישי וגם שלישי רק אם הוא נמצא בבית כנסת ומשמש שם אבל אם לא נמצא במקום לא יקבל, אמנם אח"כ הצליחו לנכות הרביע שהרב סעדיה לא יקבל שני שלישי אלא יפחתו לו רביע, והר"ש יקבל שלישי הכנסה וחתומים הריב"ע והיעב"ץ.

כל המתבונן בפסק זה רואה שני נקודות חשובות, א' שאין כמעט דיון הלכתי רק דיון קצר בענין חזקה על קרקע. ועוד כי חתומים רק שני דיינים בלבד וזה לכאורה נוגד ה כלל שבי"ד צרי' להיות שקול, [טענה זו כבר הועלתה בסוף ספר תקנות חכמי מראכש]. למעשה רואים כמה בהירות יש בפסק הזה, והכל מבוסס על הגדרות חדות של ההלכה בעניני חזקה ועוד.

ואחריו רבי יעקב אבן צור גם הוא חתום על הפסק הנ"ל.

ועוד מגדולי פאס הוא רבי יעקב בן מלכא שיותר התפרסם כדיין בעיר תיטואן פסקיו מובאים בשו"ת נר המערבי, עי' נר מערבי [סי' א'] בשוורים שנמצא להם כמין חריץ ארוך ופעמים הוא מקיף כל הצוואר ובשר בחריץ נראה לבן ויש מקום בו גדל שער בחריץ, ומי שנוגע בחריץ מקבל הרגשה שהוא קשה ומתוח ופעמים נראה שיש שם צלקת, השאלה האם יש לומר שניקב הושט מחמת זה, ובפרט שנראה שיש ריעותא במקום זה. וחקרו אצל מי שעושה חריצים אלו ואמרו שיש עושים חריצים לסימן, ויש מהם לרפואה או להכיר של מי השור, אך יש הבדל בניהם, שלהכר של מי השור נעשה ע"י ברזל מלובן, ואילו לרפואה הוא נעשה ע"י סכין, הנה מה שעושים ע"י ברזל מלובן וכן ע"י סכין עושים שיצא משם דם, ובלא זה אין בזה כל תועלת. כתב הנר מערבי שאם יוצא דם הוא שיש לחוש נקבת הושט כמו שכתב השו"ע [סי' כג] והרי ושט אין לו בדיקה מבחוץ, וא"כ יש חשש נקבת הושט, והנה אפילו לא עושים דוחק הסכין אבל יש חשש נגע ברזל מלובן ושט ושרפה פי נקב, כמו שכתב שו"ע לגבי שחט בסכין מלובנת [יו"ד סי' ט']. אמנם השו"ע [סימן נב] כתב שנחמרו בני מעיה בנפלה לאור לא נוהג אלא בעוף, אך שם הוא שאין דוחקא דסכינא אבל כאן יש דוחקא, ומה שכתב השו"ע שאם נחמרו מעיה בבהמה במה מבחוץ לא רואים אי"ז כלום, אבל כאן הרי רואים שיש סימני שריפה בצואר, והפרישה כתב שנשרף עורה שייך גם בבהמה. ויש לחוש עוד כי סכינים אלו יש בהם עוקץ הוא יכול לנקוב מעצמו הושט, ומה שאנו רואים כי נתרפא הרי כתב השו"ע זה לא עוזר לגבי שמוטה שמא נקבה הריאה, וכמ"ש [סימן נא] וכאן יש ריעותא גדולה בעור הבהמה, ואין לומר שאין להאמין לישמעלים שהם אמרו איך נעשה חריץ אלו כי פיהם דיבר שוא, כי הוא מילתא דעבידא לאגלויי, וכן אין לומר הרי אנו רואים כי גויים עושים את זה לבהמות שלהם ואיך נאמר שהם רוצים להרוג את הבהמות שלהם, כי הרי כתב השו"ע שהרי קי"ל

אפילו אמר בריא לי שלא נגעת בושט אינו נאמן, וישמעאלים אלו לא יודעים שיש טריפה בניקב הושט שלא סביר כך, ומה שחיה הבהמה י"ב חודש הרי להלכה קי"ל שאינו נותר לגבי נקיבת הושט, והרשב"ץ כתב שראה עוף אחר שנקבו לו את הושט בכל אופן חי י"ב חודש והיה הולך ומשביח, ומה שנראה העור עם צלקת, הרי איתא בבאר היטב בהמה שנגחה אותה חברתה ונמצא נקב בכרס אפילו שהעור היה שלם, ומש"כ השו"ע אם חתך העור [סימן כד] איירי שחתך כל עור הבהמה אבל כאן לא חתך את כל העור, אבל כאן גרע כי עשה בדוחק, ומה שיש לומר שכאן שאני כי עושה בכח עם הסכין, כ"ז היתה שאלה מהגאון מהר"א בן מוויאל להגאון רבי יעקב אבן מלכא. והגר"י משיב לו כי הם נהגו להתיר בהמות אלו ששאלו למי שמומחה לדברים אלו, והוא אמר כי הסימן שעשו בצוואר היו עושים אותו לרפואה, ולא שורפים רק את העור ולא יותר, ואפילו לא היו צריכים לכפות הבהמה דלא היה כואב כל כך, ולא היה יוצא דם, רק אחר כמה זמן היה יוצא מין מים כאלו לסימן שהיא נתרפאה, וכן הכלי שעושים בו את הכויה הוא כלי רחב ואינו חותך כלל, ומה גם יש עדות של יהודי יר"ש אומר שהיה עצמו עושה כוויות אלו, ולא היה יוצא דם, אלא שהוא אומר שכן היו כופתים את הבהמה, אבל אולי יש לומר שיש סתירה בעדויות, יש לומר שמה שכפתו כי היו צריכים לעשות ג"כ בחצי תחתון, אבל בהמה אם היו עושים רק חצי עליון ולא היו צריכים לכפות. וא"כ מה אמר שהעיד הגוי כי היה יוצא דם צ"ל שלא היה יוצא דם, שהיתה הכחשה. ומה שלבהמה היה יוצא מים אח"כ היה חוץ לכויה, תוך הכויה, א"כ הוא מש"כ השו"ע [סימן כג] אם חתך העור ולא יצא דם לא חיישינן לנקיבת הושט, ומה שאיתא [סימן נג] בעוף שבא לפנינו וצווארו מלוכלך בדם צריך לומר שהיה בו חתך, שאם לא היה חתך היינו אומרים שדם זה בא מעלמא, עוד אין להביא ראיה מעוף שעורו רך לבהמה שעורה קשה, וגם לא דומה לנגיחה, כי בנגיחה יתכן כי ניקב הפנימי ולא החיצון, אבל שריפה לא יתכן כי נשרף הפנימי ולא החיצון, וגם לא דומה לסכין מלובנת, כי שם הוא חתך את הסמנים עצמם או בצד חיצון בלבד, ומה שכן העידו כמה הטבחים מומחים שהם מתירים, ומה שרצית לדמות למחט שנמצא בושט הוא שאם הוא בדוחק היא ניקבת, לא דומה לענין שלנו, כי שם יש חשש נקיבת הריאה כי הוא משם בא. ע"כ דברי הגר"י אבן מלכא, והסכימו עמו הגאונים רבי ידידיה מונסנייגו ורבי משה ביבאסורבי יהודה קוריאט מתיטואן. והם כתבו שאין טעם לאסור מטעם כי שהברזל הוא מלובן הוא דחוק וסופו לירד לנקוב כמו בני מעים, והרי כו"ע מודו בנפלה לאור שאם דחוק סופו לנקוב כנגדו, א"כ כאן נאמר גם שהאש של הברזל מלובן ירד ונוקב. אבל יש לדחות כי הרי מפורש נאמר שאם נשרפה כנגד הכבד ואין ריעותא בכבד ורק בני מעיים, אנו אומרים שאם היה נשרף בני מעים היה נשרף גם הכבד, ואם כן הוא בכבד גם הו"ה בעור שאם לא נעשה בו שנויי לא נאמר שהושט ניקב. [א"ה צריך עיון שהרי כאן מדובר בשריפה בהצוואר כנגד הושט אלא אם נאמר שמדובר כאן שהכויה היא לא כנגד הושט] ולכן התיר הגר"י בן מלכא, והנה נעשה מדבר זה מחלוקת גדולה בעיר ג'יברלטר שהביאו את המומחה רבי אברהם גבאי הוא אמר שהכויות האלו נעשות לרפוי מחולי שבא מאכילת קטניות, הנה המקפידים לעשות כוויות רק בגב הבהמה או רק אחרי אזנים אבל לא כנגד קנה וושט שלא נעשה בהמהמות נזק, היה עוד מומחה שאמר שהכויה היא חיצונית ולא עושה רק קרום דק בעור, וכן ראיה מעושי נעלים שאמרו שאפילו שישנה כויה בעור, העור קשה וצריך לנקוב בו כמו בכל עור, הביא ראיה מבאר היטב שהביא לענין תרנגול מסורס שלא חשש מניקב בני מעיים, כי מי שעושה את זה לרפואה בקיא ממלאכתו ואין חשש נקיבת בני מעים. והנה החכם האוסר הוא המשיך להחזיק בסברא לאסור בעיר ג'יברלטר, ואפילו אמר כי מי מי שמתיר הכלים

שלו אסורים. והגאון רבי יעקב בן מלכא חלק ע"ז ואמר שאפילו אם נאסור הכלים לא אסורים. ע"ש

כל המתבונן בתשובה זו רואה כמה גדול כחו שלה הגאון רבי יעקב אבן מלכה בידע בש"ס ובפוסקים ובסברא וכמה יורד לעומק הענין נדבך אחר נדבך, עד שמוציא הלכה למעשה. פאס היתה מחוזם של הגאונים לבית אבן דנאן, וביניהם בולט רבי שלמה אבן דנאן גדול בתורה קלאסי, עניו ונוח לבריות בקיא אדיר בש"ס ופוסקים בעל פסיקה גאונית מקובל על כל עולם התורה, בעל יחוס גדול, סבו ממאתים רבנים שסמכו את מרון, ממשפחה תורנית מובהקת. ע"י בקש שלמה סי' א' דן בשאלה באחים יורשים שיש להם טענה על אחיהם הגדול שלקח מאביהם חפצים לעצמו והיה בעצם צריך לשים בתפיסת הבית וגם הדירה שהוא מחזיק בה שנים רבות למעשה היא של אביו, וצריך שיחלקו בו כל האחים, האח טוען כי הוא תופס בנכסים מחמת שחייב לו אביו סכום גדול שלקח לעשות עיסקא, וגם הדירה הוא מחזיק בה זמן רב כך שהוא יש לו חזקה עליה. הגר"ד טוען כי יש כאן תפיסה בהכחשת הטענות ביניהם ויש מיגו כגון דליכא מיגו וראה, הוא מביא כנסת הגדולה שדן ג"כ בבן שתפס מנכסי אביו בטענה כי אביו חייב לו כסף רב, וכתב שתפיסתו תפיסה אפי שאביו מת וא"כ הם נכסי יתומים אבל זה דוקא אם בעל חוב בא להוציא מהיתומים אבל כאן שכבר תפס אחר מיתת אביו מהני תפיסתו, [רואים כמה העריכו את הכנסת הגדולה והיו בקיאים בו] וזה דוקא אם תופס בעני' שיכול לומר לקוח הוא בידי או להד"מ או דליכא עדים וראה, אבל אי איכא עדים כשרים וראה, דאז ליכא מיגו דהיה טוען לא היו דברים מעולם והכל הוא שלי מאז ומעולם, והוא מביא מה שאומר בעל התרומה לגבי שותפין שאחד טוען על הנכסים המשותפים שהם שלו, האם יכול לטעון כזה דבר? הוא טוען שיתכן לומר כך אבל רק במצב ע"י מיגו שלא ראה [שאינן שום עד שראה שהנכסים הם בשותפות כך שיכול למעשה לטעון שאינם כל משותפות], שמה שאנו יודעים את הכלל שכל מה ששותפים אין אחד מהם יכול לטעון שהוא מוחזק בו, זה דוקא אם הוא של שותפים ויש עדים שראו אותו אצלו בידו, הוא מביא שכן פסק השו"ע שדבר הידוע שהוא של שותפין אין בו משום חזקה, אבל זה בתנאי שאינו יכול לטעון להד"מ, אבל אם הוא במצב שיכול לטעון להד"מ לא ע"ש. רואים איך הבקש שלמה מראה בקיאות עצומה בכל הצדדים העולים מהשאלה, ומיד מצא שהכנסת הגדולה מדבר ממש על דבר כזה והוא מיד דן בכל שיטות הראשונים והוא מסיק הלכה עפ"י השו"ע. וממשיך הבקש שלמה ומביא כנסת הגדולה דיש מחלוקת בין הרי"ף לראב"ד לפי הרי"ף אינו נאמן לומר במיגו דלהד"מ לפי הראב"ד הוא נאמן היכן שיש לו מיגו שלא ראה, וכתב עיין שו"ע חו"מ סי' צג וז"ל טען שמעון שיש ללוי עליו חוב מזה השותפות מנה, אם היה בידו כידי החוב היה יוכל ליתנו ללוי נאמן ונותנים החוב ואח"כ מחשבין. א"כ משמע מהשו"ע שפסק כמו הראב"ד שנאמן, כתב שראה להרב שע"א שכתב שאומנם ראה מסתפקים בזה אם שותפין יש דין מוחזק מזה לזה אחר שאין להם חזקה זה על זה אבל הבק"ש לא מבין את זה שלא אמרו את זה רק לעני' נאמנות, שלא נאמן כל אחד מהם שיכול לומר זה שתחת ידי הוא שלי, כיוון דלא קפדי אהדדי ממילא לא מהני תפיסתו, אבל הבקש שלמה תמה על זה איך תפס בפשיטות שלא מהני מיגו נגד כל הפוסקים שאומרים שמהני מיגו נגד יתומים קטנים, והביא מהרש"ך שטוען שכל מה שיכול לומר שהוא מוחזק הוא דוקא כנגד יתומים גדולים אבל נגד יתומים קטנים אינו יכול כבר, ואינו יכול לטעון עליהם עד שיגדילו, ולא מבעיא בתפיסה אלא אפי' יש לשמעון מגו לא יכול לתפוס מיתומים קטנים, ומביא משנה למלך שג"כ דוחה את דברי המהרש"ך וכתב שהיא דחוויה בבית המדרש ע"ש.

כל הרואה משתומם מהבקיאות העצומה והשליטה בספרי תשובות האחרונים המפורסמים והקושיות העמוקות וההבנה בחריפות. ואיך שמצא מיד על כל צדדי השאלה מי שמדבר בזה מהפוסקים הקדומים ומיד מביא כל מה שביארו בדיבריהם גדולי הפוסקים.

רבי ידידיה מונסנייגו בספרו דבר אמת הולך בשיטת גדולי פאס רבותיו, המעיין בספר כבר בתשובה הראשונה יראה שבספרו לא חשש לפתוח בדיון מעמיק בנושא הסבוך ביותר של השיעורין של תורה. נושא שלא דיברו בו הרבה גאוני המערב, הוא דן בשיעורי התורה בבקיאות עצומה בשיעורים גם בדברים הנדירים ביותר כל מה ששיך בזמן הזה, שיעורי ההלכה ושיעורי התלמוד שיעור מטבעות ואורך. ע"ש שהתחיל ובצורה של שאלה מפלוני שביקש ילמדנו רבינו אב הרחמן וכו' שיעורי תורה לענין שבת ויום כיפור. הדבר אמת מתחיל בזה שהוא הקשה לשאול ושדברים אלו עמוקים ביותר וקשה מאוד לעמוד עליהם אבל להציאו חלק אי אפשר לכן הוא משיב לו בזה ומתחיל לבאר שיעור הדינר במה שכתב הכסף משנה שהוא צרמה וחצי וצרמה הוא [דרהם] הוא ששים וארבע שעורות, וא"כ מזה בא לדון על שיעור מחצית השקל שצריך להיות שני דרהם וחצי, שהוא חצי מטבע, מביא רש"י בבא מציעא שכתב סלע הוא השקל המוזכר בתורה, ומביא דעת כפתור ופרח ששקל הוא תשע דרהם, וא"כ מחציתו הוא ארבע וחצי וא"כ מה ששינו לעני' צדקה לא יפחות משליש שקל הוא שלש דרהם, ומביא הרבה פוסקים ששיעור פדיון הוא לג דרהם וחצי מטבע של בבל ובמטבע של מצרים הוא ל"ח וחצי, אבל הוא כותב שיש בשיעור זה כמה מבוכות וכתב שיבאר בזה את הענין אבל להלכה ולא למעשה, דן בשיעור רביעית מהרבה פוסקים ובכלל זה מספר זכות אבות וכן דברים משם אביו, ועוד לענין שיעור של משקים אם נקראו איך מעריכים אותם. והביא רא"ה שאומר שלענין שיעור האיסורים לענין ששים חשבינן רביעית חב לכזית, שאם יקרוש יעמוד על כזית, והביא תוס' בנזיר שמשמע ממנו לא כך ולא משערים כשיקרוש ע"ש.

מי שרואה תשובה זו מיד ישתומם על הבקיאות העצומה כמה רב כחו בכל התורה כולה, בדרכם של גדולי גאוני פאס והכל בעינינו השיעורים החמורים.

במרוקו התפרסם רבי רפאל אנקאוה העילוי מפאס, מחדש בעל סברא גדול בקיא עצום בשו"ת אחרונים. עי' תועפות ראם סי' א' בשאלה בענין היתר עגונה על יהודי בשם בוסתא שנעלם וגוי אחד אמר שהוא מת אחרי שנשאל על איזה הרוגים האם יש שם יהודי מפאס, בגוי שהסיח אבל רק אחרי שאלה, אומר הגר"י אנקאוה כי לא שייך בזה מסל"ת [מסיח לפי תומו, הכונה אדם שמספר דברים בלי שביקשו ממנו מידע, בזה ההלכה שאפי' שגוי לא נאמן להעיד כי הגויים שקרנים בטבעם, אבל היות והוא סיפר סיפור בלי שביקשו ממנו מידע, אנו תולים כי זה אמת] אם אחר שאלה, ומביא לזה ראיה מגמרא מפורשת בההוא דהוי קאמר ואזיל מאי איכא בי חואי וכו' וכן פסקו כל הפוסקים, אמנם דן בזה היות והשאלה לא היתה בפרטות על האדם אלא שאלה כללית [וא"כ נראה שאפילו שהמידע בא אחר שאלה, אולי הגוי אומר אמת כי השאלה היתה כללית מאוד ומדוע שיכניס פרטים שיקריים], אמנם כתב שזה אינו שהביא מהריב"ל שדן ביהודים ששאלו מגוי האם הוא אמת שנתפסו היהודים בספינות של לסטים, והגויים אמרו שאמת הוא שנתפסו אנשים בספינה של ליסטים והיו שם שלשה יהודים ונהרג, ומהריב"ל סובר שאין זה כלל מסל"ת וכ"ש א"כ בשאלה שלנו שדיברו ממש על ההרוג ע"ש כמה דינא הוא ונחית לעומקא דדינא.

גאוני בירדוגו²⁹ המשפחה המיוחסת ביותר במרוקו, דורי דורות של דיינים ובעלי משרות תורניות ועסקניות, אותם הורישו מדור לדור. חיו בתליכד משפחתי בעיקר בעיר מכנאס, הם גרמו לעלייתה לגדולה תורנית של העיר, רבי משה הראש משביר, רבי יהודה בעל המים עמוקים, המלאך רפאל, רבי פתחיה מרדכי, ועוד. כתבו ספרים בש"ס והלכה בהם ניכרת גדולתם. לא היססו לחלוק על גאוני עולם כדוגמת רבי חיים בן עטר ועוד.

רבי קוריאט רבי משה יהודה ויצחק ואברהם היו בעלי הדר תורני מובהק, היו מפורסמים בעירם אצוירא ובכל מרוקו, כגאוני גדולים, כתבו ספרים בהם ניכר ידיעותיהם התורניות בש"ס ופוסקים והנהגתם בדיניות ורבנות. עוד מרבני אצוירא ידועים רבי יהודה מויאל בעל שבט יהודה, ורבי רפאל חסן המנחת עני וגאוני משפחת פינטו.

רבי אברהם קוריאט בספרו זכות אבות הוכיח כי הוא מגדולי הדור. עיין בתשובה בענין אתרוג המורכב [דף לה]. שכידוע המערכה הגדולה בעולם התורני על האתרוגים מורכבים לא פסחה על חכמי המערב ונתבקש לדון בזה וז"ל נתבקשתי וכו' לחוות דעתי על אתרוגים שקרא עליהם ערער שהם ממין המורכבים ומלימונים ואתרוג כי הובאו מעיר אחרת ולשם המורכבים מצויים, ומימיהם של קדמונים היו מושכין ידיהם מהם, ולכך הוצרכנו לבדקן בסימני' הנזכרים בדברי הפוסקים האחרונים והם ד', שהמורכב חלק והאתרוג אינו חלק עוקץ המורכב בולט ובאתרוג הוא שוקע, והמורכב תוכו מרובה דהיינו המיץ והמוהל רב וקליפת המיץ קצרה ובאתרוג קליפת המיץ רחבה והוא קצר וכמעט יבש. ועל סי' אלו כתב רמ"א בתשו' סי' קכו בשם ר"ם פדוואה שהם מובהקים ובס' ע"ש הוסיף שהמורכבים גרעין מושכב והאתרוג הגרעין זקוף, ובנ"ד דנמצאו בליטות בגופם שאינם חלקים וכדמותן מראה ותואר אתרוג להם והעוקץ יש שהם שהיה בולט ממש, ויש מהם שלא היה בולט וגם לא שוקע וקליפת המיץ רחבה ולא צרה והגרעין נמצא מוטה לא זקופין לאורך האתרוג ולא שוכבין לרחבו, באופן שלא נמצא בו דבר טוב כי אם הבליטות שבה יש לו תואר אתרוג. הנה א"כ צריכין אנו למודעי להתבונן בדעת קדושים במה שיש להסתפק בדבריהם והוא שלא פי' דבריהם אם להכיר האתרוג צריך ג' סימנים או אם להכיר המורכב צריך ב' סי', ונ"מ אם שנמצא סי' א' מהם, ואע"פ שאין בידינו להכריע לא להקל ולא להחמיר, אחר שדברי הרב סתומים וכן כל האחרונים שהעתיקו הסי' הנז' לא רמזו לנו מזה, מ"מ הסברא נותנת בכל כה"ג אין להקל דעכ"פ מידי ס' לא יצא דמאי חזית דסמכת אהאי וכו' ומיהו שכשאין הסי' מכחישין כנ"ד שנמצא דבר' טהרה בגופו שנמצאו בו בליטות ולא הכרענו שבסי' האחרים אם

29 הראשון המפורסם מחכמי בירדוגו הוא רבי משה מחבר ספר ראש משביר, בכתובות של משפחת בירדוגו יש יחוס שמגיע עד אליו. אבל העדות העיקרית היא של רבי משה פרדו אב"ד נא אמון שהוא עצמו אינו מוכר כל כך, הוא מעיד כי עבר אצלו רבי מרדכי בירדוגו ואחד מבניו של רבי פתחיה מרדכי בעל נופת צופים, ומידי עברו בנא אמון לארץ ישראל כתב לו עדות והעדות בלשון הזה: שבעברו בעיר מכנאס [מי עבר?] בשנת שש ליצירה [מה זה שנת שש ליצירה? לבריאת העולם? אין יתכן?] אני ראיתי מגילת קלף מעובד ישן [למה הדגיש מעובד?] למשפחתם לבית אבותם עלה היחוס עד הגאון רבי בוסתאני גאון שהיה מזרע דוד המלך ומשפחת זרובבל בן שאלתיאל ולמטה דור אחר דור עד הגאון רבי יעקב בירדוגו וחתומים הראשונים רבני קשטלייא ובכללם רבמ"ש אלשקר שהיה רב במצרים בימי מהר"י בי רב] מכל זה צ"ע איך משפחת בירדוגו עצמה לא יודעת על מגילה זו שהיא צריכה עדות מאחרים על זה. אומנם מגילה זו הוא ראה אותה במכנאס במאה השבע עשרה, ולא נראה מדבריו כי הכיר מי מחכמי קשטלייא חתום על המגילה הזו, והאם זה אומר שגם משפחת בירדוגו היא מקשטלייא או שבמקרה חתומים עליה רבני קשטלייא, השאלות הם רבות. רק במאה שבע עשרה מופיע בחכמי התקנות רבי יחיא ברדוגו וקודם לזה לא נמצא אחד מחכמים בשם כזה. וזה פלא למשפחה שטוענת שיחוסה מגיע עד דוד המלך. ואמנם הוא פלא שהשם ברדוגו [שיש אומרים כי הוא שם פורטוגזי "בר" "דוגו" שמשמעותו שרביט זהב, אבל בפורטוגזית בת ימינו זהב זה "אורו". אמנם איני יכול להתכחש לעובדה כי "ורדוגו" בספרדית זה תליין ודמות של רוע] לא מופיע משום שו"ת ראשונים מחכמי ספרד, דבר שמצריך ביאור איך צומחת משפחה כזו פתאום במאה השבע עשרה ללא שום איזכור בספרות התורנית קודם לכן.

סימני אתרוג הם או סי' מורכב הם בכה"ג היה נר' להקל מאחר שלא נראה בו שום סי' מורכב ברור דאתי ודאי ומוציא מידי ס' ובסי' א' סגי.

וכן נראה מלשון הרב יעב"ץ בס' עמודי שמים שלא הזכיר כ"א סי' המורכב לפסול אפי' בשעת הדחק ומסיק וז"ל ואפי' הנדמה שי"ל קצת סי' פסול לדעתי עכ"ל ומדבריו נר' שאם לא נמצא בו סי' הפוסל ונמצא בו דבר המכשיר דכשר ובמאי דמספקא לן בלא נמצא בו כ"א סי' של פסול ולא הכרענו באחרים אם הם סי' מורכב פשיטא לה הרב להחמיר מס' דנפשיה וא"כ שבנ"ד יש להכשיר עכ"ל. א"כ הזכות אבות מתלבט על אתרוג שיש לו את כל החסרונות רק היתרון היחיד שמקנה לו שם אתרוג הוא מה שיש לו בליטות, בזה הוא דן בעומק דברי הפוסקים האם צריך ג' סמנים לפסול מורכב [גרעין שוכב, הרבה מיץ, קליפה חלקה] או מספיק שני סימנים, נפק"מ אם נמצא רק סימן אחד, ובזה היה נראה לו להחמיר כי זה ספק סימן אחד לפסול ואחד להכשיר, אבל אם יש לו גם בליטות היו מצרפין להתיר לכאן, הוא מביא ראיה מיעב"ץ שאם יש סימן אחד להכשיר וסימן אחד לא ודאי לפסול, אנו מכשירין וא"כ באתרוג כזה יש להכשיר.

גאוני משפחת טולדנו³⁰ חיו בסביבה הומגנית בעיקר בעיר מכנאס עם משפחותיהם והלכו בדרכי אבותיהם, הורישו את משרותיהם מדור לדור ואת מנהגיהם ופסיקותיהם, חיו בסביבה תורנית מובהקת ונשים צדקניות לא פחות מבעליהן, התנהגו בחסידות והיו גדולים בתורה ופוסקים, דיינים מובהקים מומחים, מנהיגיהם ניכרים בעיקר בספרים שהשאירו אחריהם, השמים החדשים, וזאת ליהודה חק ומשפט וכמובן קיצושו"ע לגרב"ט ושאלו לברוך, מחמירים גדולים בעבודת ה', לא כל אחד יכל לעמוד במחציתם. אמנם היו פתוחים יותר לקבלה ממקורות תורנים אחרים מאשר משפחת בירדוגו.

גאוני צפרו העיר הסמוכה לפאס ובראשם רבי רפאל משה אלבז נהרו אחרי גאוני פאס בעיקר, אך יחודה של צפרו בכך שלא הושפעה כל כך מההשכלה, משפחות הרבנים של צפרו השפיעו רבות על העיר, רבני אבוטבול אלבז ועובדיה ישראל וממן, היו בתלמיד במלחמתה של תורה וזה ניכר רבות בשו"ת שלהם, יש בניהם מחמירים גדולים יותר מכל חכמי מרוקו, דוגמת רבי ישמ"ח עובדיה ובניו.

רבי יעקב אלמליח מטנג'יר בעל בקע לגלגלת מיוחד בספרו שהוא כולו על דרך הפלפול ועל הרמב"ם, הולך בדרך של גאוני מרוקו הספרדית שלמדו וכתבו גם לא אליבא דהלכתא אלא לשם פלפול, וכעין שמצינו בספרים ינוקא דבי רב ועוד, יש בו כמה הערות חזקות על ספרים של גאוני המערב בסגנון קצת קשה, כמה חכמי מרוקו יצאו נגד דבריו התקיפים, אבל זה ללא ספק ספר יחודי.

30 משפחת טולדנו טוענת שמקורה מרבי דניאל ראש רבני קשטיליא. אמנם החוקרים אחידים בדעתם כי הראשון למשפחת טולדנו היה קרוי רבי יוסף פאסילאנו שעקר עם גירוש ספרד לקושטא ואח"כ בנו עזב למרוקו. אומנם אין איזכור בין חכמי קשטיליא הקדמונים של אחד ממשפחת טולדנו, יש טוענים כי שמה הקדמון של משפחת טולדנו הוא פאסילאנו דבר שמראה על מוצאה מפאס ואח"כ נשתנה לטולדנו. יש אומרים כי טולדנו הכוונה לא לטולדו כביכול שיש הצהרה של משפחה זו לא לחזור יותר לספרד, שמעתי משם הרב מיכאל טולדנו שאין זה אמת והוא עצמו היה שם. יש שמועה כי כל היהודים המגורשים קיבלו על עצמם בשבועה שלא יחזרו לספרד דבר שמהוי כיום בעיה למי שרוצה לחזור לשם לכאן, הגאון רבי אליהו אברג'ל מתיחס לזה בשו"ת שלו דברות אליהו חלק ט' הוא אומר כי היות וזה רק שמועה בלבד ואיך יתכן שאחרי ארבע מאות שנה לא עלה זה על שום ספר כל שהוא [זה לא מדוייק כנראה לא עלה על שום ספר של חכם ספרדי אבל יש כמה ספרים של חכמי האשכנזים שמדברים על חרם זה]. וא"כ שמועה אינה יכולה לגרום לאיסור עפ"י ההלכה שאסור לחזור לספרד, והוא מתיר לחזור לספרד למי שרוצה. גם רבי יוסף משאש באוצר המכתבים סי' ר"פ מתיחס לחרם זה ומוכיח כי הוא לא נכון.

רבני אביחצירא³¹ ושאר רבני איזור תפיללת לא כתבו ספרים רבים בהלכה, ומהמעט שיש כדוגמת יורו משפטיך ליעקב יפה שעה דברי שלום ניכרת גאונות עצומה בהלכה. והתבטלות רבה לגאוני ארץ ישראל והמזרח.

רבי זוד אדרעי שד"ר שנפטר במרוקו, ספרו בד זוד הוא ספר עמוק בהלכה, זה מחזק את הידוע כי השדרי"ם בדרך כלל היו גדולי תורה.

בין האחרונים בולטים רבי זוד הכהן סקלי בעל שו"ת קרית חנה זוד היה מצד אחד מקובל גדול אבל בשו"ת שלו ניכרת גאונות עצומה הן בידע הן בסברא, בכל שאלה מביא מספר רב של ראיות אינו פוסק עד שמלבן את הנושא ליבון אחר ליבון באופן נדיר בבהירות ובסברא.

רבי יוסף משאש איש האשכולות ידע שאין שני לו, התאים עצמו לתקופה ביחס לפסק הלכה, בבחרותו של רבי יוסף הגיע למכנאס רבי יעקב הלפרין, שהיה סוחר תה אשכנזי שהיה בקביעות מסתובב כמעט בכל ערי מרוקו המרכזיות, רבי יעקב החליט להקים כולל במכנאס, כדוגמת הכוללים שהיו במזרח אירופה. הוא ליקט סביבו את טובי האברכים במכנאס, וקבע שיטת הלימוד, והנהגה ותקנות מחמירות בקבלת אברכים. בכלל זה ישבו רבי יוסף משאש ורבי רפאל ברוך טולדנו זצ"ל, שם הם עברו על רוב הש"ס והשו"ע, רבי יוסף משאש הושפע גם רבות מאביו רבי חיים משאש, כשהגיע רבי יוסף לשלב של הרבנות בפועל במכנאס נמצא שאין מקום פנוי מחמת מחויבויות למשפחות המיוחסים, הוא עובר לתלמסאן באלג'יר שם הוא מתקבל בכבוד מלכים, אלג'יר אינה כמו מרוקו אלג'יר היא פרובנציה צרפתית לכל דבר, כבר שנים רבות שיהודי אלג'יר מחזיקים אזרחות צרפתית אמתית, דבר שחלק יהודי מרוקו חלמו עליו. הדבר משפיע על היהודים רבות, היהדות בשפל גדול אין כמעט בדור החדש מי שמוסמך לרבנות, יש יבוא של רבנים מטעם מצרפת, רבנים אלו חלקם אינם מתמצאים במנהגי צפון אפריקה כלל, רבי יוסף משאש מנסה בכל דרך למשוך את העם לתורה, בזה היה מחדש גדול, ניכר כי השקיע זמן וכח רב בתשובות לאלפים שהוציא, הוא משיב בכתב כמעט לכל שאלה שנשלחה אליו³² ומראה בקיאות מדהימה בכל מכמני התורה, השו"ת שלו מים חיים הוא שו"ת נדיר, ראיות רבות מהש"ס בהירות עצומה

31 אביחצירא הוא שם שאינו מקורי, שם המשפחה המקורי הוא אלבו. המשפחה טוענת כי מקורה הוא מדמשק, והגיעו בדרך מופלאה למרוקו על מחצלת ומשם המקור לשם אביחצירא. ויש אומרים כי היו עוסקים במלאכת עשיית מחצלאות. שמות המשפחה אצל הרבה משפחות השתנו במשך הגלויות מכל מיני סיבות.

32 כתיבת תשובות לציבור השואלים אינו דבר של מה בכך, ברור שאילו כל פוסק היה משיב בכתב לכל שאלה שנשאל הדבר היה בלתי אפשרי לחלוטין, ההחלטה של פוסק לכתוב מכתב תשובה היא החלטה מורכבת מסיבות רבות בניהם, מי השואל מה מטרת השאלה האם השאלה דחופה, והאם היא חשובה ומה תהיה התועלת בכתיבת התשובה, גם חכמי מרוקו היו חייבים מטעם המלוכה לכתוב את הפסקי הלכה וחייבים לשלוחם לבדיקה אצל חכמי מרוקו אחרים, ומכאן הגיע היבול האדיר של תשובות בהלכה מחכמי מרוקו בעניני חו"מ ואבן העזר, וזה מסביר את העובדה שאין הרבה תשובות בכתב על אורח חיים הטעם כי לא היתה סיבה לכתוב או שענו בעל פה או שלא מצאו זמן לכתוב. וכן ההוצאה לאור של ספרי ההלכה, היתה במטרה לסייע לדיינים אחרים בפסקי הדין ולכן לא היה מניע להוציא ספרים על אורח חיים ויו"ד. יש תקופות שונות בי"ד במרוקו לפני בוא הצרפתים היה בתי דינים במימון עצמי של הקהילות, האנשים היו הולכים מרצונם להתדיין אצל הרבנים שהיו בדרך כלל גם דיינים, גם בתי דין אלו היו נכתבים הפסקים, מהם יצאו לאור בשות"ם הקדמונים, ולדוגמא היעב"ץ היה סופר בית דין בתחילת דרכו וכתב פסקים רבים כי זה היה חלק מתפקיד סופר בית הדין לכתוב את הפסקים והוא עצמו היה צ"ל תלמיד חכם, היעב"ץ אח"כ נתעלה לאחד מגדולי הדור, עם בא הצרפתים יש תקופה שהיה בתי דין רבים בכל עיר כמעט, אח"כ נשתנה המצב ונתמנו דיינים בערים הגדולות בלבד ובי"ד גבוה בקזבלנקה והיו רבני המכונים רב דליגי, שהיו בעירות, והיה מעין בורר ואם היה פסק מסובך יותר היה מעלה לבי"ד שבמחוז או לבי"ד הגבוה בקאזבלנקה. בבית דין הממומן ע"י ממשלה המרוקאית היה חובה לכתוב את פסקי הדין בלי זה אין לו תוקף כלל. היה גם תקופה שהיה בי"ד מיוחד לעניני השררה, שענין השררה היה נתון במרוקו בהרבה מחלוקות דבר שלא אהבו בממשלה של מרוקו. לבי"ד הזה היתה עבודה רבה, וגם הממשלה לחצה למהר ולא לעכב דינים, ויש עדות מר"י יצחק חזן שמעיד כי בבי"ד הגבוה בקזבלנקה היו י"ד כרכים עבים של פסקי דין מענין מה עלה בגורל הרכוש האדיר הזה.

ידע נדיר בש"ס, שו"ת מים חיים נחשב לשו"ת שאין כמעט גאון מגאוני ישראל שלא התלהב מסגנונו המשובח והצח והראיות התלמודיות העמוקות, בשונה מהשיטה הספרדית הידועה של גיבוב שיטות, ורבים מחכמי' אלו ניסו את כחם בדחיית דברי המים חיים מהלכה רובם ללא הצלחה עקב סברות הברזל והראיות הנדירות והסגנון החד פעמי.

רבי שלמה הכהן אצבאן עמקן בעל סברא יורד לעומקה דדינא פולמוסן חריף. רבי שלום משאש עמקן נדיר, עומד על דעתו וסברתו ללא חת, שלא התעייף מעולם מלחזור פעמים רבות ללבן כל נושא שלמד.

רבי ישמח עובדיה ורבי דוד עובדיה אהבו את חכמי תוניס, והיו בעלי נטיה ברורה להחמיר בפסיקהם יותר משאר חכמי מרוקו שנטו להקל.

רבי יוסף בן נאים כתב ספרים רבים בניהם צאן יוסף נוהג בחכמה שארית הצאן ועוד, היה בעל הספריה הגדולה ביותר במרוקו היא מנתה קרוב לעשרת אלפים, הידע שלו בספרים היה כלל עולמי, רבים מחכמי מרוקו כשהיו צריכים ידיעות ושאלות שלחו אליו אגרות להשגת בקיאות בענייני הלכה ולדעת מה שמובא בספרים, היה לו עשרת אלפים ספרים בספרייתו, היה מעלה על כתב חידושים ותשובות בכל התורה הכל אחר עיון בספריו הרבים, העשיר בכך את הספרות התורנית המרוקנית בספרים נפלאים, יש בהן ידע שלא יסולא מפז.

רבי רחמים אג'יני כתב ספר גדול בשם "לפי ספרי", הספר הזה הוא ליקוט מכל ספריו שהיו לו בביתו, יש עדות א"כ על ספריו הרבים ספרים על הש"ס על שו"ע וב"י ושתי"ם מגאוני ישראל רבים, יותר מכל הוא אהב את שו"ת תשובה מאהבה שהיה תלמידו של הנודע ביהודה, ממנו ליקט דברים רבים ופלפל בהם.

רבי ניסים יוסף דאהן נכדו של השופריה דיוסף רבי יוסף בן דאהן מתיטואן, רבי יוסף זה עזב את מרוקו עלה לארץ ישראל והתישב ביפו, נכדו רבי ניסים דאהן חזר למרוקו במטרה להשיג תורמים לספרו מעשה בראשית וספרי אבותיו, התעלב בסיאווטה שם חפצו בני הקהילה בו לרב בראותם את גדולתו בתורה ויחוסו, סיאווטה היא עיר ספרדית בצפון מרוקו, הוא כתב ספר מעשה בראשית על התרי"ג מצות ד' חלקים, מכיל חומר עצום. הלכות רבות. וברבים מהעניינים הוא מצטט ממש לשונות הפוסקים, היה ניכר כי היה מחובר לפסקי ויאמר יצחק שהיה מרא דאתרא צפון מרוקו, כמו כן הוא מביא פסקים רבים כלשונם מחכמי אשכנז חיי אדם ועוד ועוד, ספרו בולט בגודלו. רבי רפאל ברוך טולידנו אהב את הכף החיים ונטה אחריו, והיה בעל נטיה להחמיר בחומרות האשכנזים.

ברוב ענוותנותו הגדיר את ספרו כליקוט, בעוד שספר זה אינו נופל ברמתו מספריהם של גדולי הפוסקים, שגם הם למעשה ניתן להגדירם כליקוט אבל העולם משום מה מגדירם כספרי פוסקים ואת הקיצושי"ע לגרב"ט רק כליקוט, ניכר בשפה ברורה וצחה ונקיה משגיאות. הספר נוטף דברי מוסר ויראת שמים, יש בו רבים ממנהגי מרוקו ומכנאס ושם חותם המחבר בשם המאסף. נכדו רבי שלום טולדנו הוציא אתה הקיצושי"ע במהדורה מפוארת מנוקדת עם מקורות, עבודה חשובה ביותר.

רבי יהושע ממן אהב את חכמי ארץ ישראל ושמר על קשרים ע"י התכתבות בהלכה איתם, והיה פעמים מקבל את מנהגי ארץ ישראל בעדיפות על מנהגי מרוקו ולדוגמא הנחת תפילין של ראש בישיבה שקיבל בזה את דעת הרשל"צ דאז להניחם בישיבה נגד מנהג מרוקו. הוא מרבה להתווכח ללא ליאות עם חכמי עירו ועם שאר החכמים ובעיקר עם חכמי משפחת עובדיה ורבי שלום משאש ויש גם דיונים עם רבי יוסף משאש ועם רבי דוד הכהן סקלי, היה כותב הרבה תשובות בנושא

מסוים כמה וכמה פעמים, לבאר את דעתו. לא ספק בזכותו נוצרו רבים מהפולמוסים ההלכתיים בדור האחרון בין חכמי המערב.

רבי יצחק חזן חריף מושפע מגאוני דרום מרוקו וידיו רב לו גם בשיטת הפלפול האשכנזית, סיפרו עליו כי ידע שו"ע אבן העזר בע"פ עם נושאי כלים.

רבי משה מלכה בעל מקוה המים ידוע בסגנונו הבהיר והצח ושם דגש על סברות הגיוניות וישיבתיות, בשו"ת שלו יש לו התכתבות רבה על כמה אברכים מישיבות חשובות בא"י, כמה מהם מפורסמים היום כלמדנים גדולים, מה שמראה על סברותיו הלמדניות.

רבי מכלוף אבחצירא אב"ד מראכש היה גאון בהלכה ובקבלה, דבר זה ניכר בספרו שו"ת יפה שעה, הוא לא מהסס לחלוק על חכמי מרוקו בני זמנו, הם מבחינת הלכה והן מצד הקבלה, בעל רוח ידיעות בתורה ובעל סברא בהירה, מחמיר גדול לעצמו ומיקל לאחרים.

רבי ברוך שבאג ממוגדיר היה מסתובב מעיר לעיר אומר שיעורים בהלכה ואגדה, בספריו מנחה בלולה ועוד שהיו כתובים במרוקאית יהודית, רואים בבירור שהוא ניסה לתקן תיקונים רבים בפרצות הדור, ובפרט היה מיוחד בהפצת הלכות נדה הלכה למעשה ובירידה לפרטים, דבר שלא מצינו לו אח ורע במרוקו, שלא נכתב על נושא זה הלכה למעשה הרבה.

רבי משה ויזגאן שו"ת ויגד משה, היה מפורסם בלימוד הש"ס שלו היה גדול הבקיאים בש"ס בזמנו במרוקו, דבר שלא היה כל כך מיושם במרוקו היה לימוד הש"ס בשיטתיות ללא אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא ורבי משה ויזגאן היה אבי שיטה זו במרוקו.

רבי יחייא בן הרוש חתנו של הגאון רבי אברהם ריווח המענה אברהם התפרסם עתה בזכות ספרו של רבי חיים אמסלם ריח ניחות, היה רבה של קנטירא במרוקו [פיור ליוטי] רב ודיין השאיר ארכיון מדהים של חומר שלא יסולא מפז על הרבנות במרוקו הוא כותב על עצמו שעשה למעלה מ 22 אלף תיקים של מעשה בי"ד, ובניהם גיורים וירושות. הכל בסדר מופתי. ישנם ממנו תשובות רבות בהלכה שמובאים שם.

רבי מאיר כורכוס ממוגדיר כתב ספר בשם בן מאיר, הסיבה מה שלא היו לו בנים, דבר מקובל היה במרוקו שמי שהיה ללא ילדים כותב ספר תורני נחשב לו כאלו ילד. הספר הוא קיצור הלכות שבת בצורה מקיפה ביותר כתוב ביהודית מרוקאית, הביא רוב הפוסקים על השו"ע המפורסמים, רצה בזה לזכות את הרבים שאינם בקיאים בשפה העברית.

בדור האחרון רבו ספרי המנהגים, הותיק בניהם הוא נוהג בחכמה של רבי יוסף בן נאים, בראשם נהגו העם של הגר"ד עובדיה, בניהם זוכר ברית אבות, נתיבות המערב, משלחן אבותינו, עטרת אבות, מגן אבות, נוהג בס, תשובות מערביות, תורת אמך, דברי שלום ואמת, פסקי רבותינו מן המערב, קובץ מנהגים לר"ש דנינו ומנהגי עלמ"א, כל אחד יחודי לעצמו. אבל המכנה המשותף כי הם חוברו כתוצאה מהעובדה שאנו כבר לא במרוקו, ומנהגי מרוקו נחשבים לכאורה כבר למשהו היסטורי, מאידך יש נסיון להחיות את המנהגים ולשמר אותם, אנו משום מה נמצאים במגננה בכל מה שקשור למוצאנו המערבי פה בארצנו הקדושה מידי אנשים שמוכנים להתחתן איתנו אבל לא מוכנים שנביא איתנו את מנהגינו. ואין התופעה הזו חדשה כלל למי שקורא את ההיסטוריה של כל עדת המערביים בארץ בירושלים עם הגר"ד בן שמעון ובצפת עם רבי יששכר המערבי בטבריה של רבי יעקב זריהן ועוד ועוד. התופעה של התערות בקהילה הספרדית בארץ היה תמיד

מלווה בתהליך של כפיה על שינוי המנהגים³³. אך אי אפשר להתוכח עם העבודא שמאז ומועם פה בא"י היתה קהלה של מערביים כמעט בכל התקופ של ההיסטוריה במאות האחרונות, והיתה תמיד קהילה חשובה ומעורכת, רבי שלמה טולדנו בספרו דברי שלום ואמת טוען כי מנהג המערב הוא אחד ממנהגי א"י ומביא ראיות רבות על כך.

לענ"ד כמה מהבולטים במנהגי מרוקו נובעים מהתפיסה של בית הכנסת והתפילה במרוקו, מרוקו שהיתה משופעת באנשים פשוטים עובדים וסוחרים ועובדי כפים שעבדו כל השנה לפרנסתם, ההליכה לבית כנסת היתה פורקן לכל המועקות, היהודי המרוקני שחיפש בבית כנסת לשפוך את נפשו, זה גרם לצורך בסיסי להשתתף כמה שיותר בתפילה, מזה צברה תאוצה המנהג אמירת ב"ה וב"ש, כידוע שאין עדה שבה כל כך מרבה הציבור להשתתף בתפילה כעדה המרוקנית, כמו כן לדוגמא המנהג של עמידה בעשרת הדברות נובע גם הוא מגודל המעמד של עליה זו שגרמה להתרגשות עצומה בקהל בזה שניתנה לרב של בית הכנסת, וגם מנהג נישוק העולה לספר התורה נבע מעובדה פשוטה זו כי היהודי המרוקני באמת האמין כי בזה שקראו לו לתורה נתנו לו לגיטימציה כי הוא יהודי כשר ומכובד, וכך טבעי היה שכל מכריו ומשפחתו ינשקו אותו על הזכות העצומה הזו שנפלה בחלקו.

כיום בארצנו המצב שונה, היהודי הספרדי אינו איש קשה יום יותר, את העליה הוא קונה בסכום מכובד, כי הוא יכול להרשות לעצמו, הקהל כבר לא מתפעל מזה שעלה מישהו לתורה, הקהל אינו מחפש להשתתף בתפילה כי הוא עסוק בקריאת העלוניים, יש חזן שמסלסל בקולו מקאם זה ומקאם זה, והקהל יושב במקומו ומעיין בערימת העלוניים, ב"ה וב"ש לא מעניין אותו הלואי יענו אמן ולא ידברו בתפילה. יושבים ונהנים מהסילסולים, ולעומת זה בצד השני של המתרחס עומדים בתי הכנסת החרדיים שמעדיפים כי הקהל לא ישתתף בתפילה ולא יפריע למהלך המדוקדק של התפילה³⁴.

יש ב"ה רבנים בינינו שממשיכים את מסורת פסקי חכמי המערב. רבי אליהו אברג'ל, רבני משפחת ז'יני, רבי חיים אמסלם, רבי אברהם אסולין, רבי אברהם דבדה, רבי משה חיים סויסה, חכמי אבחצירא, רבי זכריה זרמתי. רבי מרדכי לבהר רבי מ' עבדלחק, הממשיכים את המסורת של אבותינו בקהילות שלהם, הגאון רבי דוד שלוש האריך להגן על כמה וכמה מנהגים בספריו חמדה גנוזה והעמיד בהם ביאורים כדרכו. ויבלח"ט ב"ה אנו זוכים לעדנה גדולה ע"י הגאון האדיר רבי מיכאל פרץ ששמו יצא בכל הארץ לגאון ולתפארת שיצא לאחרונה להגנת כמה וכמה מנהגים.

33 אין להכחיד כי הגאון רבי עובדיה יוסף השקיע מאמצים עצומים כל ימיו לבטל את מנהגי מרוקו, ולצערינו לא ברור מה מצא כל כך להשקיע בכיון הזה. אמנם ברור כי המנהגים היו משתנים גם בלא פעילות זו כי כך דרכם של המנהגים להשתנות מזמן לזמן.

34 וב"ה זכיתי להיות זמן קצר בקהילות בספרד במדריד וברצלונה שרובם מיוצאי קהילות המערב ובפרט ממרוקו הספרדית, וראיתי שכמעט ולא שינו שום דבר מהמנהגים, ואפי' שיש שם בכל יום ובכל שבת כמה וכמה תלמידי חכמים וראשי ישיבות מהארץ אין בהם פוצה פה לשנות המנהג, וגם אם יאמרו דברים אין שומעים להם כמעט, כל התפילה היא בחרדת קודש והיא המרכז של כל הקהילה, וראיתי שם את המנהגים אחד לאחד כמה הם שומרים עליהם וגם מי שנמצא שם מבין יותר על מה ולמה הוטבעו המנהגים, וכמה יש השפעה לאזור על המנהג, למשל השבת הארוכה מאוד שגורמת לתפילה להתחיל יותר מאוחר בשבת. והקריאת התורה הארוכה ושיש בה גם הכנסה של תרומות לבית הכנסת וכן הלגיטימציה של הקהילה לעולים לתורה, והכבוד הרב לרב שהוא פעמים התלמיד חכם היחיד באזור, הפסוקי דזמרה הם זמן לקבץ כל בני הקהילה היותר דתיים והפחות ובני הקהילה הרי אין להם בית כנסת אחר ברדיוס של אלפי קילומטר, ולא כמו בארץ שאדם קם בבוקר ויכול להחליט אם רוצה וותקין או שעה שבע או שעה שמונה או תשע והכל קרוב לבית בבתי כנסת מרובי מתפללים ב"ה, ולכן יש דגש רב על הפיזיות בתוך התפילה, הדקדוק בקריאת התורה, הקידוש אחר התפילה הוא לכמה וכמה מבני הקהילה הקידוש היחיד שיש להם בשבת. וזמני השקיעה והזריחה שכל כך שונים מהארץ וניכרת היטב בחוש שיטת רבינו תם, ורואים בחוש שאם לא ישמרו על מסורת המנהגים לא ישאר במה להחזיק את הקהילה.

וכן הגאון רבי יהודה איטח וכן הגאון רבי אליהו אברג'יל שבספריו האחרונים מרבה לכתוב על המנהגים. והגאון רבי משה עבלדחק והגאון רבי אברהם חפוטא במענה לשון.

העמדת התלמידים

ר"ח בן עטר החזיק ישיבה כמו כן רבי אליעזר דאבילא.

ויאמר יצחק רבו היה רבי אלעזר הלוי בעל אוצר חיים, חבר ללימוד הוא רבי ישועה הלוי בנו של רבי אליעזר רבו שהיה רב בפורטוגל. תלמידיו רבי יוסף בן ואליד מהחבורה הקדושה של הקרית חנה דוד בישיבה בווארן של רבי יהודה חיון.

רוב חכמי מרוקו החזיקו ישיבות, הישיבות החזיקו תלמידים מעטים, רוב התלמידים התחילו בלימוד שחיטה וכדומה ואח"כ יצאו לעבודה, ואלו שהחזיקו יותר שנים בישיבה עברו ללימוד דיינות וכדומה ותמיד בהכוונת הרב.

בכמה ערים היה משהו דומה לכוללים של היום, ובמכנאס ומראכש בכמות יותר גדולה מעיר אחרת.

הישיבה המפורסמת ביותר במרוקו היא ישיבת עץ חיים של רבי חיים בירדוגו היה גאון תלמודי גדול מאוד, בין תלמידיו רבי יצחק סבאג ועוד ועוד³⁵

עוד ישיבה מפורסמת מההיסטוריה של מרוקו היא הישיבה בעיר אגדיר, שם נוסדה ישיבה אדירה בנוסח הישיבות של היום, הובאו בחורים מצויינים מכל רחבי מרוקו, הרבה בחורים היו מדרום מרוקו ומעיר מראכש. אסון רעידת האדמה באגדיר ב1960 לא פסח על הישיבה רח"ל ובו מצאו את מותם חמשים מבחורי הישיבה שנחרבה עד היסוד, הריסות הישיבה הוסבו לקבר אחים לחמישים מבחורי הישיבה. יש בחורים נעדרים שלא נמצאו מעולם, עד היום יש מבכים את חרבן הישיבה באגדיר בליל תשעה באב ורבים מהניצולים אינם מדברים על אסון הזה אלא מקבלים אתו באמונה פשוטה כי היה אסון גדול מהכיל.

הישיבה בתיטואן הכילה מאות בחורים את השיעור העבירו דייני תיטואן ובראשם רבי שמואל ישראל ועוד. השיטה היתה לפול אליבא דהלכתא, לימדו בשיטתיות את הרמב"ם וגדולי מפרשיו וגדולי הפוסקים.

באוזדא היתה ישיבה שהחזקה ע"י נדיבים ממשפחת עובדיה כך מספר רבי שלמה הכהן אזוגי בספרו, וכן מובא בהקדמה לספרו של רבי משה מורציאנו שניהם היו רבנים בעיר אוזדא. הם מרבים לספר בשבח החזקת התורה של משפחת עובדיה בעיר אוזדא. הישיבה באוזדא מומנה ע"י משפחת עובדיה, בראשות הנגיד יהודה עובדיה.

הישיבה בטנכיר שהוקמה ע"י רבי שמואל טולידנו, רבי שמואל היה משושלת טולדנו דטנכיר, שתחלתה ברבי אהרן בנו של מהרי"ט שעזב את מכנאס בתקופת המגפה והרעב ועבר לטנכיר ושם המשיך את השושלת, רבי שמואל היה בצעירותו מהנדס ושוכנע ע"י מעסיקו להקים ישיבה, הוא מצא לישיבה מבנה שיפץ אותו ושיתף פעולה עם רבנים אשכנזים וספרדים מאירופה וארץ ישראל, הובאו לשם בחורים רבים מכל מרוקו, עד אז הישיבות בשיטה הישיבתית נמצאו רק מאירופה והתנאים להגיע לשם היו יקרים ונוקשים, השיטה בישיבות באנגליה היתה של הסתפקות במעט

35 רבי מיכאל טולדנו ממקימי הישיבות הספרדיות בארץ ישראל טוען, כי במכנאס רוב רובם של ההבחורים בישיבות היו מכפרים מחוץ למכנאס, במקרים רבים היו אלה בני עניים שקיבלו טיפול ומזון במכנאס והיתה בהם אהבת תורה רבה, והצליחו בלימוד בישיבה. ואילו בני העיר עצמה לא מצאו ענין בלימוד בישיבה, אלא הלכו ללימודים כלליים. עד שהתחילה התנועה שיסד הגר"ב טולדנו לשלוח את הבחורים לישיבות בחוץ למרוקו.

מן המעט ובתת תנאים ומזג אויר קר וקשה, הישיבה בטנכיר היתה על בסיס של תנאים טובים בהרבה לבחורים, רבים עזבו את הישיבות מחוץ למרוקו ובאו לישיבה זו. הישיבה במראקש מנתה מאות של בחורים הלימודים היו מחצות הלילה, ראש הישיבה חכם דאהן היה ענק תלמודי שאין כמהו והיה מבהיל את כל מי שדיבר איתו בלימוד בעומק הבנתו ופולו. בוגרי ישיבה זו יצא שמעם בכל העולם והיו רשמים שבאו מאנגליה וצרפת ומארץ ישראל להביא בחורים טובים לישיבתם אחר ששמעם יצא בכל הארץ. באנגליה היו שני ישיבות מיוחדות לבחורים ממרוקו. ישיבת שנידר לבחורים ממרוקו הצרפתית וישיבת הרב לופיין והרב שכנא זאהן לבחורים ממרוקו הספרדית והתחרות בניהם היתה גדולה ויצרה קנאת סופרים רבה.

שיטות לימוד כלליות

השיטה בפאס היא כלל תורנית היות והיה מקום התורה הכי גדול מאות שנים במרוקו, היו שם הכי הרבה שדרי"ם וספרים, והגיעו לשם גאוניים מכל העולם, דבר שמעמיד את הלומדים שם בשורה אחת על שאר למדני עולם התורה. ערים נלוות מושפעות הם צפרו. השיטה במכנאס אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא ושימת דגש על מנהגי המקום ועל מה שקיבלו מרבתייהם ואבות המשפחה. והיו פתוחים להשפעת רבני האשכנזים והשדרי"ם. ערים נלוות מיזלאת.

השדרי"ם השפיעו השפעה מרובה במרוקו, לא לחינם נשלחו גדולי עולם להיות שדרי"ם זה היתה הדרך הטובה ביותר לשליח לגייס תרומות, אנשי מרוקו לא היו מעולם עשירים אבל ידם הפתוחה גרמה למרוקו להיות יעד מעודף על השדרי"ם, בקלות היה ניתן להשיג בהתרמה בבית כנסת התחיבות בסכומים גדולים, וגם היו רותמים את הרב לעבור אצל כל בתי היהודים לחייבם אחד אחד, סכום התרומה היה מפורסם ברבים דבר שגרם לאי נעימות למי שלא תרם סכום נכבד, שח"ו לא יתקבל תחושה של עניות. בעיון בשותי"ם נראה כי השדרי"ם התערבו בעניני הלכה פעמים רבות ועמדו במרכז של דיני תורה מסובכים בפשרה ובוררות. ישנה תחושה ברורה כי מרוב אהבת השדרי"ם שהיו גדולי תורה לא נותרו תרומות להחזקת מוסדות מקומיים, דבר שגרם לירידה מתמדת ברמת הלימוד והחינוך לדור הצעיר במרוקו. ראה בשו"ת באר מים חיים על קובלנה של שד"ר שטוען שלא קיבל את כספי התרומות שלדעתו היה אמור לקבל מאנשי מרכאש, והוא מערב בזה את כל חכמי מרוקו כמעט, ומעורר מהומה רבה.

השיטה בתיטואן היא למדנות הלכתית עיון עמוק בהלכה ודגש על שאלות לא שכיחות, העמקה בספרים של כל חכמי התורה בכל העולם וביניהם חכמי האשכנזים, עיון הלכתי גם ללא פסיקת הלכה, כשיטתו של מהר"י בן וואליד ורבי חיים אבן מלכה ורבי יעקב כלפון, בולט בספרים כמו בקע לגלגלת ינוקא דבי רבנגד מלכים ועוד. בתיטואן נשארה על כנה זמן רב שיטת הלימוד שהיתה נהוגה לפני גירוש ספרד, תיטואן היתה יעד מעודף לגאוניים מדרום מרוקו לפני שעלו לארץ ישראל, הם התערו בחיי המקום ובפריחה התורנית. ערים נלוות טנג'יר שישואן ומללייא אוזדא וסאוטה. השיטה הבולטת במראכש קודם כל מה הראש שלי אומר אח"כ מה רש"י והתוספות אומרים, הדבר בולט בלימוד הגמ', אבל בלימוד ההלכה היה דגש על ידיעת טעם ההלכה דוגמא ניתן למצוא בגדולת מרדכי לגר"מ כורכוס וטעמו וראו לרבי אליעזר הלוי, ערים נלוות כל כפרי הדרום. וגם במראכש יש עדות על ישיבות משפחתיות, בערים רבות במרוקו החזיקו תלמידים גם שלא מהמשפחה.

ברוב המקומות לא היה לימוד שיטתי של סדרי עיון ובקיאות כמו שיש היום. למדו טור ובית יוסף שו"ע ונושאי כליו, ספרים על הטור וב"י, כדוגמת כנסת הגדולה. היתה מקובלת שיטת כתיבת ספרי הליקוטים, למעשה בהרבה ספרים נמצאים ליקוטי דינים, ליקוטי ויאמר יצחק, תורות אמת, שושנים לדוד, יד ידידיה, נחלת אבות, פרפראות לחכמה, ליצחק ריח, לפי ספרי, לקט הקמח, קופת הרוכלים ועוד. רבי משה עמר תרם רבות למדף הספרים המערבי בחיפוש אחר ליקוטים מחכמי וגאוני המערב שרובם היו כתובים על גיליונות של ספרי החכמים עצמם והוציא ספרים שלמים שמכילים ליקוטים אלו, בעיון בליקוטים נראה שפעמים רבות הם קשורים לאיזו תשובה בספר, דבר שמראה כי כתיבת הליקוטים היוותה דרך להכין תשתית לכתיבת תשובה מלאה על הנושא. דבר בולט במיוחד בליקוטי ויאמר יצחק ושושנים לדוד ע"ש. הגאון רבי דוד עובדיה כתב חיבור בשם פרפראות לחכמה [הובא בסוף ספר מנחת העומר שו"ת מרבי עמור אבטבול] חיבור זה הוא ליקוט של הגהות מהספרים בספריה מפאס, שם נמצא הערות מגדולי חכמי פאס מה שכתבו על הגליון, הגר"ד כינס אותם למקום אחד, יש כאן עדות אלו ספרים היו למראית עיניהם של חכמי פאס, האוסף מרשים ביותר.

קבלת מרן

הוא נושא שנדון רבות, מרן התקבל מסיבות רבות, הן מסייעתא דשמיא כידוע לכל, וגם מבחינה טכנית ספר השו"ע היה ספר הלכה למעשה הברור ביותר והנפוץ ביותר בעולם, וכולם למדו ממנו, ולא היה ספר דומה לו.

הנה בדור שלנו התקבל הרושם על דמותו של מרן הב"י כדמות של חכם מזרחי בעל אורנטציה מזרחית מובהקת מסתערבת, דובר בערבית, שתפקידו היה לשמר את מנהג הספרדים בכל מחיר, אבל שכחנו כי מרן הב"י יליד טולידו, היה דובר לדינו ולא ידע כלל ערבית, ולא היה כמעט במדינה ערבית. [טורקיה בזמנו היתה מוסלמית אך לא נחשבה למדינה ערבית אמנם יש אומרים שבבחרותו היה במצרים] היה ממגורשי ספרד ורוב ימיו היה בבולגריה באדרניפול ובטורקיה ונתמך ע"י דונה גרציה מנדס, לא שמש במשרה רבנית כל שהיא וסבל מרדיפות מרבני עירו.

בספר דברי שלום ואמת לגר"ש טולידנו מסביר כי במרוקו פסקו בתחילה כמו הרמב"ם, וכשהגיע הרא"ש לספרד התחיל להשפיע ולכבוש בשיטתו את המקומות שפסקו כמו הרמב"ם [ראה לעיל], וזה בעצם גרם למלחמה בין הוותיקים למגורשים במרוקו, הב"י התגלה בכך שהוא בשיטתו של תרי מגו תלת הוא משכין שלום בין הרא"ש לרמב"ם ופסק עפ"י שניהם, דבר שהפך את הספר ב"י לספר מקובל על שני הצדדים, ובכך זכה להתקבל על כל עם ישראל. הגר"ד עובדיה בהקדמתו לנהגו העם כתב כי שיטת תרי מגו תלת הורתה ולידתה בפאס, ומשם לקחה הב"י ואימץ אותה לעצמו ויש לו ראיות על כך. רבי דוד שלוש בעל החמדה גנוזה בח"א כתב מאמר מקיף על הפסיקה ההלכתית בכלל, הוא כותב שם שהב"י הוא המחדש הבלעדי של שיטת תרי מגו תלת, כשהגיע החמדה גנוזה לידי רבי דו' עובדיה הוא שלח לו מכתב כי לא מסכי' עם התיזה שלו וכי הוא סבר תרי מגו תלת הורתו במרוקו. ורבי דוד עובדיה מביא גם ראיה מהתקנות, רח"ד שלוש דוחה את הראיה מהתקנו' הוא כותב כי מה שהיה במרוקו תרי מגו תלת, הוא רק בענין ממונות אבל לא בנושאים אחרים ששם היו הולכים אחר הרמב"ם הרי"ף, וכשהגיעו המגורשים חלקם הלכו אחר

הרא"ש. רבי זוד עובדיה כותב בחזרה ומביא אבני שיש מפורש שכתב תרי מגו תלת הוא היה במרוקו קודם לב"י, והחמדה גנוזה לא מקבל את דבריו בשום אופן³⁶.

אחת הראיות הוא מביא מספר התקנות מביא תקנה בענין גבית הכתובה היא מאייר שס"י וז"ל היות שכן מנהג ק"ק פאס שכל אשה יהודית שמתחתנת מוספים בנדונייתה שליש כי על כך הסכימו שבשעה שבא ליפרע מכתובתה מנכים לו שליש מסכי כתובתה וכי כך נהגו אבותינו וכן מצאנו ברמב"ם מוכח כי היו פוסקים כמו הרמב"ם. וכתב שכך היה גם בפאס שאל המקום אשר יפנה הרא"ש אחריו אנו הולכים. כי המגורשים בעיר פאס היו מקשטליה טולדו מקום של רבינו הרא"ש וסמכו יותר על הרא"ש מאשר הרמב"ם בהרבה תקנות שתיקנו המגורשים שנתגרשו בשנת רנז³⁷.

ראה בתקנה שנת ש"ה המבריה נכסיו מפני בעל חובו כתבו ולא יחרוך רמיה וכו' כי אל אשר יפנה הרא"ש אנו פונים וכדאי הוא לסמוך עליו.

עוד ראייה מביא מתקנה משנת יג"נ תקנה סא בספר תקנות בענין אם מותר אדם באשת חמיו וז"ל עם כי היסוד המונח בידנו הלכה כהרי"ף והרמב"ם ולית הלכתא הרא"ש לגביהו עכ"ז כן נהגו מימות עולם כדעת הרא"ש וכתב שדבר זה מענין כי הב"י עצמו סתם להתיר והביא דעת הרא"ש. אבל לא היתה מלחמה על דעת מרן, במקום שלא היה המנהג לא כמרן וזה מסיבות רבות. היתה הערכה רבה לרמ"א ולא נמצאת סיבה לדחיית גאוני אשכנז מההלכה. בעיון בשו"ת הקדום ביותר במרוקו הוא באר מים חיים לרבי אליעזר דאבילא לא נמצא אפילו פעם אחת עמידה עיקשת על דעת מרן דבר זה מחזק את דעתנו. התנצלות בענין שלא קיבלו בו את דעת מרן היא דבר מצוי מאוד בספרי חכמי המערב במקומות רבים. דבר שמראה שאומנם נקטו כי מרן הוא הפוסק המקובל על כולם אך למעשה משלא ניתן לפסוק כמוהו, באה ההתנצלות. יש אגדה בין אנשי מראש כי מר"ן הב"י ביקר בעיר מראש וזן בהלכה עם גאוני מראש ובראשם רבי יצחק דלויא [זוכר ברית אבות].

למעשה ניתן להגדיר כי במרוקו קיבלו את מרן בחפצא ולא בגברא כלומר בספריו ולא במר"ן עצמו. כל המובא בהשו"ע ובדרך כלל גם הב"י נתקבל כסמכות עליונה, אבל לא בדק הבית ושו"ת אבקת רוכל. וכמו שכתב הגר"ש משאש בהרבה מקומות. ולמשל אם הגאון הפנים מאירות האשכנזי חולק על דברי מרן באבקת רוכל לא היה שום בעיה לחכמי המערב להעדיף את דברי החכם האשכנזי, כי זה היה דרכם של חכמי המערב לא להבדיל כמעט בין חכם אשכנזי לספרדי.

אין זה סוד כי במרוקו אהבו אשכנזים,³⁸ היה לאשכנזים בעיני אנשי מרוקו הילה של אנשים חכמים מאוד, וצדיקים, לא נמצאת בספרות של חכמי מרוקו איזו שהיא דיברי לעג על האשכנזים

36 ע"ש בריש ח"ב בחמדה גנוזה שהביא מכתבים אלו, ושם כתב לרבי זוד עובדיה החמדה גנוזה בפסקנות שלא נכתב שום ספר מעולם על יהדות מרוקו ולא נכתב שום ספר על תורתם של חכמי מרוקו וזה תמוה איך לא זכר את הספר נר המערב לר"ם טולדנו שהוא עבודה אדירה על יהדות מרוקו בכל קנה מידה.

37 יש לציין כי בשנת רנז היה גירוש הסופי של יהודי פורטוגל שלשם באו מגורשי ספרד.

38 ע"י ספר התקנות כרם חמר בתקנה מ"ו משנת תנא מדבר על רבי עניים בתקופה זו ושיש להעדיף את עניי העיר על פני עיר אחרת ושם כותב וז"ל "וגדולה על כולם הבאים מאשכנז ופולניא אשר רובם ככולם... מביאים אגרות חתומות שמביאים מארצם לצורך פדיון שבויים ואחר תגלה רעתם שמזייפים אגרותיהם... ונוטלים ממון בזרוע ויד רמה... ואח"כ פוערים פיהם בלא חוק ומדברים דברים רעים... ועניי העיר אם שאר עניי המערב נדחים במתנה מועטת ע"כ. וזה בספר התקנות כלומר לפני מאות שנים. וע"י בשו"ת אהל יעקב ששפורטש הוא חי רבות שנים באירופה בהולנד גרמניה ולונדון הכיר כמה קהילות של אשכנזים ממקור ראשון הוא מרבה לדבר על הנהגותיהם, פעמים יש לו ביקורת אבל בעיקר שבחים, עיי' כף נקי לרבי כליפא אבן מלכא הוא מתחייס כמה וכמה פעמים לשדר"ם אשכנזים שהיו באים למרוקו וכן לפיוטים שנכתבו ע"י חכמי האשכנזים פעמים בביקורת ואפי' בלגלוג.

ועל שיטתם, רבי יוסף משאש התכתב רבות עם חכמים אשכנזים, ספרים חשובים מחכמי מרוקו יצאו בפולין, רבי יוסף בן נאים התפאר תמיד בקשריו ההלכתיים עם חכמי פולין. אמנם לא בחר אם כך מדוע לא נשלחו בני מרוקו ללמוד בישיבות בפולין וכדומה דבר שנעשה אומנם בתקופה מאוחרות יותר אבל רק עם אנגליה וצרפת.

ספרים שהושפעו מהן

טור ב"י שו"ע ונושאי כלים. ספרים על הטור וב"י וספרים על השו"ע ולמי שהשיג גם שו"ת מפורסמים של ראשונים ואחרונים. וכן ספרי החיד"א היו מקובלי' מאוד במרוקו. הר"א אנקאוה הוציא לאור כמה מספרי החיד"א וכן קיצור של כמה מספרי החיד"א וכן השפתי שבח רבי שלמה חיון הוא קיצור של המחזיק ברכה של החיד"א. לא היו ספרים רבים במרוקו אפילו ש"ס היה בכל עיר כמה בודדים, אבל תלמידי חכמים עשו הכל על מנת להשיג ספרים בסיסים, היו כאלו שהיו להם ספריות יותר מכובדות כמהר"י בן וואליד ורבי יוסף בן נאים והספריה בפאס, היתה בקיאות רבה בשו"ע עם נושאי הכלים [השו"ע הגדול כלשון חכמי מרוקו] הרבה בתי מדרש קנו אותו כי הוא הכיל בתוכו מספר רב של ספרים. שמעתי מנכדי רבי מאיר אביחצרא כי הוא היה מבקש מכל חכם אשכנזי שהיה מגיע אצלם שישלח לו ספרים, ומאוד אהב ספרי לומדות וקבצי' תורנים מראשי ישיבות בליטא, וזה הסיבה שהיה לו ידע בכל החקירות המפורסמות והיה מדהים בזה את כל מי שדיבר עימו בלימוד.

כל ספר חדש חשוב שהגיע למרוקו השפיע על הלומדים מידי. כשהגיע כף החיים כתב רבי זוד עובדיה שמיד קבעו חבורה ללמוד בו מרוב שראו בו שהספר מיוחד, כשהגיע משנה ברורה למרוקו היתה נהירה רק לזכות לראות את הספר, ואשרי מי שזכה שיהיה לו כזה בביתו.

גאוני מרוקו כשזכו שיגיע לידם שו"ת מגאוני ישראל כדוגמת הנודע ביהודה וכדומה היו מצטטים ממנו בדחילו ורחימו, בתוספת של תוארים רבים ועצומים מרוב חיבת הקדש.

רבי שלום משאש אהב את חכמי מכנאס והרגיש אחריות לפרסם אותם, ותמיד ציטט אותם והיה מיישב את דיבריהם מכל הקושיות.

רבי ישמח עובדיה היה בקיא בחכמי תוניס והחזיק שהם גדולים מאוד.

רבי יוסף משאש היה בקיא בכת"י של חכמי אלג'יר ופרסם אותם בכל דרך אפשרית.

העובדה כי אנו מכונים ספרדים ע"ש ספרד ואשכנזים ע"ש גרמניה היא עצמה לא מובנת, הרי אומות אלו פגעו בנו רבות, לא ברור האם זה מגעגועים לעבר, אבל אולי יש ללמוד מזה איזה דברים מהסטוריה של המדינות הללו ליחסי אשכנזים ספרדים, לא ידוע בהסטוריה על מלחמה משמעותית בין ספרד לגרמניה, [אבל היו מלחמות אין סופיות בין ספרדים לערבים] זה לתשומת לב מי שחושבים שספרד וגרמניה הם שני קטבים, למעשה היו כמה פעמים קשרי חיתוך בין משפחת המלוכה של גרמניה למשפחת המלוכה בספרד ומלכים אלו נחשבים לקרובי משפחה מכמה צדדים, קרל הגדול שלט גם על גרמניה וגם על איטליה וגם על ספרד ונחשב ממלכי ספרד, במלחמת האזרחים שהיתה בספרד [1933-1935] שהסתיימה ערב מלחמת העולם השנייה, נעזרו שני הצדדים הן הרפובליקנים ע"י הרוסים שכל כך תמכו עד שדרשו תמורת התמיכה את כל אוצר הזהב של ממשלת ספרד, ולמעשה רוב הכלי נשק שהיו ברשות הרפובליקנים היו מתוצרת רוסית, והיתה השפעה קומוניסטית רבה מאוד, לעומת זה הלאומנים שמכונים הפלנגות הספרדיות, נעזרו רבות ע"י הגרמנים וגרמניה שלחה את לגיון הקונדור לסייע ללאומנים בראשותו של פרנקו, עד היום הסיוע של גרמניה לספרד בכל תחום הוא עצום.

פסקי חכמי המערב

28..... מי שאין לו שמן	16..... מעשה המנורה	4..... הלכות חנוכה
28..... שתכלה רגל מן השוק	17..... מקום ההדלקה	4..... מברכין החדש
נר שמנים ופתילות הכשרים לנר	17..... חצר	4..... זמן
29..... חנוכה	17..... עלייה	4..... משתה ושמחה
29..... משקי דבי מטבחיא	17..... חצר שני פתחים	4..... סעודות
31..... כל השמנים והפתילות כשרים	18..... בכ' פתחים	5..... סעודת מצוה
31..... ליל שבת חנוכה	18..... בטפח הסמוך לפתח	5..... מאכלי חנוכה
31..... שעה	19..... בתוך עשרה טפחים	5..... גבינה
32..... שמן זית	20..... להדליק בחוץ	6..... סופגניות
32..... שומשמן	20..... קומה גבוהה	6..... כוסכוס
32..... שוים בגודלן ומראיהם	20..... חנוכה מכסף	6..... משלוח מנות
32..... פתילות	20..... הדלקה בבית כנסת	7..... הספד ותענית
32..... מצמר גפן	20..... המנהג	7..... איסור
32..... להחליף הפתילות	21..... בביתו יחזור ויברך	7..... חכם
32..... נשים צדקניות	22..... השמש	7..... און
33..... נר חשמלי	22..... אחר ערבית	8..... אבל
33..... של עכו"ם	22..... עשרה	8..... יארציט
33..... כל תוסיף	22..... צרכי רבים	8..... תענית הלום
33..... שריפת פתילות	23..... גם ביום	8..... סביבון
34..... כבתה	23..... זמן הדלקת נר חנוכה	9..... שני ימים בחו"ל
34..... חנוכה בארגז	23..... שקיעה	9..... למה אין משנה
34..... איסור הנאה	23..... לא מקדימין	11..... מדוע שמונה ימים
34..... להשתמש כנגד האור	23..... צאת הכוכבים	12..... מלאכה
35..... נרות בית כנסת	24..... עבר הזמן	12..... איסור
35..... לראות בספר הלכה	24..... בני ביתו ערים	12..... עני
35..... נר נוסף חוץ מן השמש	25..... שיעור תורה	14..... מלאכה לנשים
35..... חמאה שנתבשלה	25..... ערבית	14..... אין ידו משגת
35..... מחלב	25..... לתקן הנרות	14..... קדימה
36..... שמן שנפל בו עכבר	25..... נשים צדקניות	14..... יין לקיזוש
36..... שמן שהונח תחת המטה	25..... קריאת האלמגרב	15..... נר חנוכה עדיף
36..... סדר הדלקת הנרות	26..... הדליק מפלג המנחה	15..... מחזרים על פתחים
שהדלקה עושה מצוה ולא	27..... הזמן המוקדם ביותר	15..... זמי חנוכה
36..... ההנחה	27..... פלג המנחה	15..... בן הנוולד בחנוכה
36..... הדלקה עושה מצוה	27..... אסור ללמוד ולאכול	15..... נוסח ההדלקה
37..... תיכף קיים המצוה	27..... תפילת ערבית	15..... נוסח
37..... הדליקה בפני הרוח	27..... זמן	15..... בגדי שבת
37..... רוצה לחזור ולהדליק	28..... מזמור שיר חנוכת הבית	15..... שעשה ניסים
38..... להניחה במקום הדלקתה	28..... שיעור השמן	15..... אבל
38..... אח"כ הוסיף שמן	28..... חצי שעה	16..... הנרות הללו
38..... שמן כשיעור	28..... לא נתן שמן כשיעור	16..... מזמור שיר חנוכת
38..... נשפכו		

פסקי חכמי המערב

61..... סמוך לפתח	53..... ומוסיף אחד בכל לילה	39..... ספק בהדלקה
62..... כבה לפני השקיעה	53..... אשכנזי שגר בבית ספרדי	39..... קטן בהדלקה
62..... כמה מדליקין	53..... אין לו שמן הרבה	42..... עבד טומטום
62..... אין מדילין בנ"ח במ"ש	53..... כשיעור	43..... סומא
62..... אין מדילין בנר חנוכה	54..... ח' ימים	43..... מהני שליחות
62..... נר חנוכה קודם הבדלה	54..... לנר א'	43..... חולה
63..... להבדיל ואח"כ להדליק	54..... נרות	43..... מעבודה מאוחר
63..... דין על הנסים בחנוכה	54..... הדליק פחות	44..... הגר
63..... ברכת המזון	55..... דין אכסנאי בחנוכה	44..... סדר הברכות וההדלקה
63..... שכח על הנסים	55..... אכסנאי	44..... בלילה ראשון
63..... לא הזכיר בימי מתיתו	55..... נמצא אצל אחר	45..... לכל בני הבית
64..... אם שכח בתפלה	55..... מדליק בביהכ"נ	45..... לילה שני
64..... במוסף	55..... נתארח אצל חביו	46..... שתי ברכות
64..... כשם שעשית	56..... חלוקים בעיסתן	46..... שכח לברך
64..... בימי מתיתו	56..... ההולכים בדרך	46..... לתת לילדים
64..... התחיל לחזור	56..... גר בין הגוים	46..... סדר הנרות
65..... נוסח על הניסים	57..... במקום שאין בו ישראל	47..... נוסחים
65..... ועל	57..... חנוכה ברחוב	47..... של
65..... מתתיה	57..... הורים	48..... בימים ההם
65..... לשכחם	57..... בן היושב אצל אביו	48..... מי שמדליק לחביו
65..... בפתח	58..... בן שאוכל אצל אביו	48..... ברכה בעצמו
65..... בהלל גמור	58..... בן שיש לו בית מיוחד	48..... אינו עתיד להדליק
66..... חשמונאי	58..... אוכל בבית חברו	49..... שמן רק ללילה אחת
67..... השמן הנותר	59..... שהיחיינו	49..... שהחיינו
67..... מילאו ממנו כלים	59..... אשה ובעלה	49..... נוסח
67..... משנה לשנה	59..... שהדליקה אישתו בשבילו	49..... בבית כנסת
67..... משתמש בו	59..... ציוה לאשתו	50..... בליל שבת
67..... ביום השמיני	59..... אם יודע הזמן	50..... הרגיל בנר
67..... מוסיף עליו	59..... שאר בני הבית	50..... אשה
68..... הנשאר בצלוחית	59..... שהיחיינו	51..... אלמנה
68..... לצרכי רפואה	60..... בחורי ישיבה	51..... אבל
68..... יום השמש	60..... להדליק לאחרים	51..... צדקתך
68..... נר מנר	60..... ערב שבת	51..... שהחיינו
68..... נר של חול	60..... בין מנחה לערבית	52..... קדיש על אביו ואמו
68..... של הבדלה	60..... קודם נר חנוכה	52..... ביום האחרון של חנוכה
68..... האסור בהנאה	60..... הטעם	52..... יום אזכרה
69..... כל ח' ימי חנוכה גומרים את ההלל	61..... בדיעבד	52..... סדר ההדלקה
69..... הלל	61..... נר שבת קודם נר חנוכה	52..... מקום החנוכה
69..... הלל	61..... שמנים הפתילות כשרים	53..... נר היותר ימינו
69..... גומרים ההלל	61..... חנוכה בשבת	53..... אין מזוזה בפתח
70..... יחיד שטעה		

פסקי חכמי המערב

75.....טעה במפטיר	72.....סדר קריאת התורה בחנוכה	70.....אבל
76.....שני שבתות בחנוכה	72.....פתיחת ההיכל	70.....ר"ח טבת
76.....שבת חתן בחנוכה	73.....יום ראשון	70.....ברכי נפשי
76.....מנחה ביום ח'	73.....בסדר הנשיאים	71.....מול אזח
	74.....יום שני	71.....קריאת התורה
	74.....יום שמיני	71.....טעות בקריאה
	75.....שבת חנוכה	72.....ר"ח טבת
	75.....קריאת התורה	72.....נר מיוחד

הלכות חנוכה

מברכין החדש

בר"ח כסליו כשהיו מברכים את החדש, היה החזן מכריז ר"ח כסליו המלומד בנסים ע"ש החנוכה¹

זמן

בכ"ה בכסליו מתחילין שמונת ימי חנוכה²

משתה ושמחה

טעם שלא תיקנו משתה ושמחה בחנוכה, לפי שבחנוכה היו יושבים בא"י והנצחון היה קצת מדרך הטבע לא כן פורים שהיו בחו"ל בין הגויים³

סעודות

ריבוי הסעודות שעושים בהם, הם סעודות הרשות⁴ שלא קבעום למשתה ושמחה⁵ ולפי שבפורים נעשה הנס ע"י משתה שעשתה אסתר למלך, לכך קבעו משתה ושמחה לא כן חנוכה שהנס היה בענין הדת⁶

וי"א שיש קצת מצוה בריבוי הסעודות דאיתן הימים היה חנוכה המזבח שנגמרה מלאכת המשכן בזה"ל ולא הוקם עד ניסן שנולד בו יצחק אע"ה, אמר הקב"ה עלי לשלם לכסליו ושילם לו בחנוכה בית חשמונאי לכך נקראו ימים אלו חנוכה המזבח⁷

¹ קונטרס אורי וישעי [דבדה].

² שולחן ערוך אורח חיים הלכות חנוכה [סימן תרע]. ועיין אוצר החיים [סי' תרע"א] שביאר וז"ל בכ"ה בכסליו מתחילין ח' ימי חנוכה, לשון חכמים צריכה תלמוד, ולשון זה בא משונה כי ח' ימי חנוכה מצוה דרבנן היא וכו' וכבר המפרשים נתעוררו בזה. ויתכן לרמוז כי בסוכות עשה שלמה המלך חינוך הבית ראשון ובחנוכה היה חינוך הבית ג"כ וביום כ"ה תשרי נשלמו י"ד ימי חינוך הבית כדכתיב ז' ימים וז' ימים כי ביום הג' נשלם שמיני עצרת וכ"ד אסרו חג וכ"ה הלכו לאהלילהם, וא"כ ב' כ"ה שני פעמים כ"ה הם החינוך וגם ב' חדשים עברו מחנוכה מזבח זל"ז. וגם ב' חנוכה גמט' מזבח לדרוש הכי. ומ"ש מור"ם ז"ל דבימים האלו היה חנוכה המזבח פירושו חנוכה המזבח ע"י החשמונאים כמ"ש בברכ"י ז"ל, דלא כאומרים שהיה חנוכה המשכן שבו קרבו הנשיאים דזה היה בניסן יעוש"ד ומה שנתן טעם לעירבוב סברא זו ע"ש.

³ לימודי ה' חנוכה [סעי' ב].

⁴ עי אהלי שם סי' תרע.

⁵ עיין אוצר חיים [קכג, ב] וז"ל כתב השו"ע שלא קבעום למשתה ושמחה, תיבת שמחה לאו זוקא, כי איתא במגילת אנטיוכוס שקבלו בני ישראל לעשות אותם ימי שמחה, אבל הכונה בש"ע הוא שלא תהיה שמחה ע"י משתה אלא בהלל והודאה. ילקוט שבע ח"ח עמוד קמא עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד לז.

⁶ קיצוש"ע להגר"ט [סי' תקא].

⁷ קיצוש"ע להגר"ט [סי' תקא].

סעודת מצוה

נוהגין לומר זמירות ושירות ותשבחות בסעודות שעושים בהם דאז הוי סעודת מצוה⁸ ומנהג מקומות לעשות סעודה בר"ח נכון הוא, והעושה סעודה בכל יום הריזה משובח וכן ירבה בר"ח טבת⁹ וירבה בסעודת שבת של חנוכה יותר משאר שבתות וכ"ש אם חל בו ר"ח לפירסום הנס¹⁰ ויש נוהגין להדליק נר שמן למאור לכבוד ר' מאיר בעל הנס בר"ח טבת בביהכ"ני¹¹ וכן נוהגין. וכל העושה כדי ליתן שבח למקום ב"ה או לפרסם הנס או המצוה הכל הוי סעודת מצוה¹²

והוא הדין בנישואין בת"ח לע"ה אם אומרים שירות ותשבחות הוי סעודת מצוה, ואז מותר לת"ח ליהנות ממנה¹³

מאכלי חנוכה

גבינה

יש אומרים שיש לאכול גבינה בחנוכה¹⁴ לפי שהנס נעשה בחלב שהאכילה יהודית את האויב¹⁵

סופגניות

היו נוהגים בכל אחד משמונת ימי חנוכה לאכול בבוקר סופגניות עם דבש דבורים וכן חלב¹⁶ ויש נהגו לאוכלם תוך זמן ההדלקה¹⁷ נהגו לאכול סופגניות שנקראות ספנג'18

8 עיין שארית הצאן. עי אהלי שם סי' תרע סעי' ב' .

9 קיצוש"ע לגרב"ט, שם משמואל [הרוש].

10 קיצוש"ע לגרב"ט, שם משמואל.

11 קיצוש"ע להגר"ט, שם משמואל.

12 קיצוש"ע להגר"ט [סי' תקא].

13 קיצוש"ע להגר"ט [סי' תקא].

14 עיין תורת אימך אסולין עמוד לח.

15 קיצוש"ע להגר"ט [סי' תקא].

16 ילקוט שבוע [ח"ח עמוד קמא], עיין תורת אימך אסולין.

17 עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה].

18 משלחן אבותינו סעיף תרנה היו הנשים מטגנות בבית ואם היו קונים את זה רק מיהודים.

כוסכוס

נהגו לאכול בחנוכה כוסכוס עם בשר תרנגול זכר¹⁹ ויש שביום שמיני של חנוכה היו עושים מאכל מיוחד של כוסכוס עם בשר 20

משלוח מנות

מנהג מקודם היו בעלי בתים שידם משגת ליתן לקרוביהם ומיודעיהם בשמונת ימי חנוכה בשר כבוש בשמן זית, או בשר מבושל עם ביצים או כוסכוס או איזה דבר אחר²¹

הספד ותענית

איסור

כל שמונת ימים חנוכה אסורים בהספד²² ותענית ואין אומרים בהם צדוק הדין²³ ואין מספידין אלא לחכם בפניו²⁴ ואפי' יש לו יארצייט אסור להתענות²⁵ וערב חנוכה ואחר

19 נתיבות המערב [ביטון]. ילקוט שבע [ח"ח עמוד קמא] הבשר נקרא לכלי"ע והיו שמים כל מיני ירקות עם קנמון ומשמחים את ליבם בין חדש ושירי חנוכה וסיפורי חסידים.

20 משלחן אבותינו סעיף תרנה הוא זכר לניסים ונפלאות שארעו לאבותינו בימים ההם.
21 נוהג בחכמה חנוכה [סימן ב'], והטעם עפ"י המג"א שכתב שעניים מחזרים על הפתחים בימי חנוכה. ועוד כתב טעם אחר שהיות והקב"ה מילא חסרון השמן שבמקדש, הוא הדין אנו ממלאים את החסרון של העניים בימי החנוכה. עיין אוצר המכתבים [ח"ג אלף תרעה] כתב וז"ל כל היום עין רואה עניים מחזרים על פתחי נדיבים, ובידם כלים רקים גדולים לאסוף בהם בשר ויין ושמינים וסלתות שמחלקים להם כל בית נדיב, וכאשר מתמלאים, הולכים לבתיהם ומריקים אותם וחוזרים, וחסד זה לו תשלומין היום לוקח למחר. גם כל העם, שלוחים יוצאים מבתי נדיבים וידם מלאות, בקבוקי יין וצלחות מלאות בשר מטוגן להוליך לבתי תלמידי חכמים, ונסתרים, ויש נדיבים שהיו מוסיפין גם מתת כסף הגונה, ישלם ה' פועלם, ע"ש עוד. מענייני מנהגי חנוכה. עיין ילקוט שבע [בן עמרם] וז"ל בעיר מולדתי מקנאס (מרוקו), התחילו ההכנות לחנוכה, אצל עשירי העם נדיבי הלב, עוד מחודש אלול, בתקופה זו הבשר היה בזול ובשפע, כל אחד מהעשירים הכין כמה חביות גדולות ומילאו אותן בחתיכות בשר מטוגן בשמן זית זך - הנקראות בערבי "לכלי"ע, כל חבית הכילה יותר ממאה קילו בשר, הבשר המטוגן נשמר עד לימי החנוכה, כי בימי החורף לא היה מצוי הבשר כלל וכלל, וחילקו לעניים מאותו בשר, וכל עניי העיר נהנו מזה למשך כל החורף בשפע גדול, כי החלוקה היתה ביד רחבה ומרובה, ובפרט לתלמידי חכמים אשר לצערנו היו חובם ככולם עניים, המנה שלהם היתה כפולה וצנועה. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד לט מ].

22 עי' אהלי שם סי' תרע.

23 עי' שופריה דיוסף [בירדוגו] חנוכה [סי' ד'] וז"ל בראש חדש חנוכה ופורים וחדש ניסן אין אומרים צדוק הדין אפילו לחכם בפניו בר מינן, דאלו יש בהם איסור מדין התלמוד, אבל בל"ג בעומר או ט"ו בשבט וט"ו באב אומרים. באר היטב [סימן ת"ב]. [סק"א].

24 מעשה בראשית, קרבן מנחה, עיין שושנים לדוד [ח"א סי' מט], עיין נשמת חיים מונסנייגו [ערך תענית] שכתב שאין נכון להתענות כ"ה כסליו. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד מ].

25 קרבן מנחה.

פסקי חכמי המערב

חנוכה מותר לו להתענות. ויש מי שמחמיר לא להתענות גם ערב חנוכה 26 ותענית כפור קטן, יעשו ביום כ"ג בכסליו 27 ומי שנהג להתענות בו עבור ר"ח טבת יתענה ולא יבטל מנהגו דאיכא חשש נדר בדבר 28

חכם

אין מספידין בהם אלא לחכם בפניו. ויום שמועה אפי' רחוקה ככפניו דמי, אבל מברין את האבל בחנוכה 29 והאבל נוהג כל דיני אבילות 30

אונן

אונן לא ידליק נר חנוכה 31 ואם יש בר חיובא כגון אשתו ובניו הגדולים שהם דרים אצלו יברכו וידליקו הם בחדר שיש עליהם חיוב להדליק, וידליקו גם בחדר של האונן ויכוין לצאת מספק 32

אבל

אבל לא ידליק חנוכה של בית הכנסת 33

יארצייט

אין הולכין בחנוכה ביארצייט לבית הקברות 34 וילך קודם חנוכה אם היארצייט חל בחנוכה. אבל הולכין להשתטח על קברי הצדיקים 35 ורבים במרוקו נהגו כן לילך לבית העלמין 36 אם חל יום פקידת השנה או שבעה או שלשים. ויש שלא עלו 37 אלו שעולים

26 קרבן מנחה.

27 שם משמואל.

28 וישמע שאול.

29 שם משמואל.

30 קיצוש"ע להגר"ט [סי' תקא].

31 עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד יב].

32 קיצוש"ע להגר"ט [סי' תקא].

33 ויאמר יצחק ליקוטים עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה].

34 קיצוש"ע לגר"ט, עיין שמש ומגן [ח"ד סי' סו] שכתב שמנהג מרוקו שעולים לבית הקברות גם בחנוכה.

35 קיצוש"ע להגר"ט [סי' תקא].

36 וכ"כ תורת אימך אסולין עיין קונטרס אורי וישעי.

37 עיין תורת אימך אסולין.

עושים שם סעודת מצוה למנוחת הנפטר וקריאת תהילים³⁸ יש שנהגו להתענות יארציט על אביו ואמו חצי יום³⁹

תענית חלום

וחנוכה ופורים וראש חודש, המתענה בהם תענית חלום צריך למיתב תענית לתעניתו
40

סביבון

במרוקו נהגו לשחק בסביבון בחנוכה⁴¹

שני ימים בחו"ל

הטעם שלא קבעו ט' ימי חנוכה משום ספיקא דיומא הוא, שכיון שהוה מידי דרבנן לא אטרחוהו רבנן, א"נ רצו ג"כ לרמוז את ביטול מצוות המילה, א"נ הכי עדיף טפי שידעו בדיוק כמה היה הנס לא פחות ולא יותר⁴²

למה אין משנה

הטעם למה יש פרסום נרחב לנס פורים במגילה וכדומה, ואילו לנס חנוכה פחות פרסום, משום שרצו חכמים לומר כדי שיזהרו היהודים היושבים בגולה, שלא יסמכו על הגויים וכמו שהיה עם אחשורוש, ועוד שנס חנוכה היה נס גדול אבל בסופו של דבר נעשו חלק מן העם צדוקים, ולכן לא פירסמו את הנס הרבה⁴³

38 עטרת אבות [עמוד קצח].

39 וישמע שאול כתב שלא נהגו כן.

40 לפי ספרי ערך חנוכה [סעי' קלח] וע"ש [ערך יו"ט] וז"ל המתענה תענית חלום ביום טוב ראשון, לא נתבאר בדברי הפוסקים אי צריך למיתב וכו'. אומנם מכללא אתמר מהא דכתב הרב בעל תורת הבית [סי' רע"ח] הביאה רבינו הב"י [סי' תקמ"ח] וז"ל, כתוב במנהגים המתענה בשבת לא יתענה באחד בשבת בחנוכה וכו', אבל המתענה ביום טוב ראשון משום חלום יתענה ביום טוב שני, ע"ש. וק"ו הוא מר"ח וחנוכה ופורים, וביום טוב ב' צריך למיתב וכו', דלא יהיה אלא חול המועד, ודוקא יום טוב שני שאחר יום טוב ראשון של פסח וסוכות, אבל יום שמיני של פסח ויום ט' של סוכות, ויום שני של שבועות אין צריך למיתב וכו', שכנה"ג סי' רפ"ח בהגה"ט. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד מ].

41 עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד מג].

42 ליצחק ריח [אות ח' סעיף ב'] עיין שפתי שבת [עמוד 383]. עיין תשובות מערביות [סי' מט]. ע"י אהלי שם תרע.

43 מקוה המים [ח"ה עמוד ל"ט] וז"ל נשאלתי מאברך אחד, מדוע הנס של אסתר ניתן לו פרסום רחב, בש"ס ופוסקים, ונכתבה עליו מגילה, שנכללה בספרי הקודש, ואילו זה של חנוכה, לא ניתן ליכתב יחד עם כתובים, ובש"ס הוקדש לו קטע קטן במסכת שבת, וזה רק בענין הדלקת הנרות ושום דבר לא נכתב על דברי מלחמותיהם של החשמונאים ונצחונותיהם? וזאת היתה תשובתי: שאלה זו כבר עלתה על שלחן מלכים, וכבר באו עליה תשובות שונות (ראה ספר בינה לעתים דרוש יט) ואעפ"כ מצוה להביא מן ההדיוט, ואומר: כונת חז"ל, שנתנו פרסום רחב לנס פורים, והעלימו זה של חנוכה, היתה בכדי לעורר את הציבור

הנמצא בגולה ולהביא לתשומת לבו, שאין להם להשען על חסדם ויושר לבם של העמים אשר הם יושבים בתוכם, עליהם לדעת שאין שום בטחון לרכושם ולנפשותיהם בהיותם בגולה. שהרי אחשוורוש, היה איש ישר ואולי גם נאמן, נקי מכל ערוץ של גזענות, ושום ריח של אנטישמיות לא חדר אל קרבו כשעשה משהו לכל שריו ועבדיו לא הפלה את היהודים לרעה הם הוזמנו למשתה כמו כל אזרחי המדינה, ואפילו דאג שלא יכריחו אותם לשתות מה שאסור להם, מרדכי היהודי היה לו מקום נכבד בשער המלך; כשרצה לקחת אשה, לא הקפיד שתהיה זוקא פרסית, וכשלקח את אסתר לא בדק מאיזה עם היא, וגם כשידע שהיא יהודיה לא נפסלה בעיניו, ועם כל זה, נתפתה לדברי המן האגגי, ומכר לו עם שלם להשמיד להרוג ולאבד, מנער ועד זקן טף ונשים, וגם את דמי המכר לא קבל לידי.

עוד כתב שם וזה בזמן שהעם הזה היה לבו שלם נאמן עם מלכו ולא חטא נגדו בכל שהוא, דבר זה יהיה צריך לשמש אזהרה לכל אותם היושבים בשלום ובמנוחה בארצות גלותם לכל יחשבו, שהשלוה והמנוחה תתמיד וכי שליטי הארץ לא יהפכו יום אחד, האוהבים לאויבים, מרחמנים לאכזרים, ואחשוורוש הוא דוגמא, שבין רגע נהפך מאוהב לאויב ללא שום סיבה ובלי שום טעם, כך יקומו ויעלו לארץ אבותיהם אשר שם יהיו בטוחים בדבריהם ברכושם, ולכן דאגו חז"ל לפרסם את הנס, בכדי להתריע, כאמור, בפני תושבי הגולה לעזוב את ארצות גלותם, והגם שגזירתו של המן בטלה, לאו כל יום מתרחש ניסא ולא בכל תקופה ימצאו להם יהודים כמרדכי ואסתר, ויש להניח, שאחרי המקרה של מרדכי ואסתר נהרו המונים רבים לארץ ישראל. מאידך, הנס של החשמונאים היה נס גדול, נצחונם של החשמונאים היה מפליא, באשר היו מעטים ונצחו את המרובים, שחררו את המדינה מעולה הכבד של יון, טיהרו את המקדש והחזירו עטרה ליושנה, ומהראוי שיהיה לזה פרסום גדול, לדורות הבאים, אך למרבית הצער כל מה שהרויחו במלחמתם נגד יון הפסידו נגד רומא, הם נהפכו לצדוקים, ונהיו לשתי כתות עיונות, הצדוקים נגד ופרושים דבר שהביא לידי החורבן, ואבדן חירות האומה, ומשום כך צמצמו חז"ל את הנס בהדלקת נרות ולא יותר ע"ש.

ובשאלה מדוע אין מסכת על חנוכה בשו"ת עדות ביהוסף למהר"י סאמון [סימן טו] נשאל על זה והשיב שם דטעם ראשון משום מעשה של טריכנוס שחיק עצמות שנוול לו תינוק בתשעה באב ומת בחנוכה והלשינו על היהודים שהם התפללו עליו שימות ועשה ביהודים טבח גדול כמו שמובא במדרש איכה, ולכן הרי אם יכתבו מסכת מיוחדת על חנוכה יהיה פרסום גדול חששו לזה שכבר מצאנו בהלכה שבשעת הסכנה מניח את הנר חנוכה על שלחנו ודיו. ועוד טעם כתב שם שהרי יום חנוכה מובא במסכת תענית ומסכת תענית קדמה לרבי שסיזר המשניות, והנה מסכת תענית [פרק ט'] יש את כל דיני חנוכה ושם יש את כל הברייתות שמובאות במסכת שבת בפרק במה מדליקים, ובמסכת תענית קדמה למשניות, והרי רבי עצמו מביא את מגילת תענית במשניות במסכת תענית [פרק ב' משנה ח'] ובמסכת תענית כתוב שאע"פ שלא היו כותבים הלכות בכל אופן נחשב מגילת תענית כאילו היא מקרא ומשמע שהיה לפני רבי שהוא כתב משום עת לעשות לה' הפרו תורתך שדברים שבע"פ אי אתה רשאי לכותבם.

וכתב שם שעיקר קביעות ענין חנוכה הוא לענין הספד ותענית ומה שאנו מדליקים נרות הוא תוספת על הנס שקרה להם עם פח שמן, ואילו היה רק נס של פח שמן לא היו קובעים חג והראיה שעל הנסים מודים על תשועות שהיו ולא על נס פח השמן, והנה הגמרא איתא שנתבטל מגילת תענית ושואלת הגמרא הרי חנוכה לא בטלה ותירץ שם רבי יוסף שאני חנוכה שהיה בה בנוסף ענין איסור הספד ותענית ויש בה הדלקת נר חנוכה. ושואלת הגמרא ותיבטל היא ותיבטל מצותה ותירצה הגמרא שאני שיש בה פירסומי ניסא. הרי שאפילו נס חנוכה מתייחס למגילת תענית ולכן רבי סמך על מה שנכתבה במסכת תענית והוא הוסיף במשניות רק פרטי דינים לענין חנוכה הלא נאמרו במסכת תענית עי"ש.

ובנר מצוה למהר"י משאש כתב בשאלה זו וז"ל ונס חנוכה שנוי במגילת תענית כמ"ש הב"ח בא"ח [סימן תר"ע]. והיא מגילה קדומה כידוע. וכל דיני הנרות והשמנים והפתילות. תלויים בנס פח השמן וא"כ אתמה טובא מה אשר אמרת. כי לא מצאת שום זכר לה במגלת אנטיוכוס הנבזה כי זה מבואר הדבר היטב. ראה עוד והבינה. ומה שלא נמצא זכר לזה הנס בס' יוסיפון ליוסף הכהן. אין זו פליאה הן מצד שהוא ז"ל לא

מדוע שמונה ימים

הב"י מקשה מדוע עושים נס שמונה ימים⁴⁴ והרי היום הראשון לא היה נס שהרי היה מספיק שמן ליום אחד, ויש מי שמיישבים שמתחילה הם חילקו את השמן לח' ימים לקיים מצות הדלקה בכל לילה, ויותר טוב הוא ממה שיקיים המצוה רק לילה אחת, והשאר ללא כלום ונעשה נס בכל חלק, והספיק בכל לילה, עוד יש לישיב שהפך עצמו שמצאו היה בו נס שאפשר שהיה גלוי והעלימו ה' מהם⁴⁵

מלאכה

איסור

אין לאדם לעשות מלאכה בשעה שהנרות דולקות בחנוכה, וי"א שגם ביום הראשון והיום האחרון, מנהג אבותינו שלא לעשות מלאכה⁴⁶

כתב ספריו אלא למען יעמדו לזכרון לדור אחרון. כל פרטי העניינים והמלחמות אשר ספר ונס פך השמן כבר נתפרסם ונדע בכל ישראל ע"י הדלקה נר חנוכה מידי שנה בשנה. אשר לא תשכח מפי זרעם. ומה לו לספר דבר מפורסם וידוע וקבוע? ועוד אפשר שנשמט מידו או מידי המעתיקים או המדפיסים. שכן דבר זה היה הוה ויהיה בכל החיבורים כידוע לכל הוגה בספרים ובפרט הספר הזה אשר רבו בו ההעתיקות בזמנים שונים. ולקה הרבה בחסר ויתר ושנוי נוסחאות כמ"ש באוצ"ש אות יו"ד ערך יוסיפון. ע"ש. עיין שו"ת שערי צדק [סי' מד]. עיין תשובות מערביות [סימן מט].

⁴⁴ ילקוט שבע [ח"ח עמוד קמא]. עי' אהלי שם תרע.
⁴⁵ תורות אמת. עיין מעשה בראשית שישב על קושיה זו בכמה אופנים וז"ל טעם שעושין חנוכה שמונה ימים והיה ראוי שיהיה ז"י אחר שבפך היה בו שמן כדי להדליק לילה אחת, משום שאין הוא יתברך עושה נס ליתן ברכה אלא במה שיש כבר בעולם ואפילו הוא דבר מועט אז הוא יתברך נותן ברכה להרבות המעט מה שאין כן בדבר ריקן אין שייך בו ברכה לעשות בריה חדשה וגם כאן היה הנס דמלילה הראשון נשתתיר ממה שהיה ראוי לה ועל אותו השיור באה הברכה שנעשה שם נס להרבות אותו ואם כן ראינו שגם בלילה האי נעשה נס ט"ז [סימן תר"ע סק"א]. עוד טעם שלאחר שנתנו שמן בנרות המנורה כשיעור נשאר הפך מלא כבתחלה וניכר הנס אף בלילה הא'. א"נ שבלי לילה הא' נתנו כל השמן בנרות ודלקו כל הלילה ובבוקר מצאו כל הנרות מלאים שמן וכן בכל לילה ולילה. ב"י שם. עוד טעם כיון שאפילו בלא נס השמן היה ראוי לקבוע יום ב"ה שנחו בו מאויביהם להלל ולהודות כמו שקבעו פורים ביום שנחו בו ולפי שבאותו יום מצאו גם השמן התקינו שיהיו מדליקין גם בלילה שלפניו ג"כ לפרסם הנס של השמן גם באותו יום. ח"א. ובעל ספר העתים כתב כי לפי שביטלו מהם ברית מילה שניתנו לח' ימים לפיכך קבעוה שמונה ימים. ובספר בני יששכר כתב שסמך שמן ונרות לסוכות מה סוכות ח' ימים אף חנוכה ח' ימים, ובזה יתורץ קושיית הפוסקים למה קבעו ח' ימים והלא ביום ראשון לא היה בו נס, כי בודאי חכמי הדור כשקבעו המצוה לדורות האיר השי"ת את עיניהם למצוא הסמך בתורה וראו שהסמך ה' פ' הנרות לסוכות (אמור כ"ג כ"ד) הביט שהוא כדי ללמוד ח' ימים מסוכות, עיין שפתי שבח [עמוד 383].

⁴⁶ ליקוטי ויאמר יצחק [חנוכה סימן ב'].

עני המחזר על פתחים שואל ומדליק נר חנוכה⁴⁷ ומוכר אפילו כסותו להדליק נר חנוכה⁴⁸ ואם יש לו מספיק כל לילה לנר אחד אינו צריך יותר⁴⁹ ואם יש לו לשמן זית נר אחד אבל עם שעוה יש לו שיעור שיכול להדליק שיעור כל לילה, ידליק של שעוה⁵⁰ שעדיף שיהיה מהמה מנהג שמבטלים ממלאכה ביום שני של ר"ח טבת ועושים אותו כיום טוב, מפני שרצו ליבטל ממלאכה ביום אחד מימי החנוכה ובחרו לעשות ביום שני של ר"ח, ועוד בטלים יום א' של חנוכה 51

47 לימודי ה' חנוכה [סעי' ה], שופריה דיוסף וז"ל צריך ליזהר מאד בהדלקת נר חנוכה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן להדליק, אבל איש חייב להשכיר עצמו כמו בארבע כוסות אבל אם יש לו שמן כדי להדליק בכל לילה נר אחד, אין צריך לחזור על הפתחים או למכור כסותו בשביל שאר הנרות מאחר דיוצא ידי חובה מהדלקה בנר אחד בכל לילה, בית עובד ד' קו"ח סעיף ה בשם יד אהרן, והבאר היטב [סק"ג] ע"כ. עיין ילקוט שבע [ח"ח עמוד קנד]. עי' אהלי שם שבזמננו יש לעני חיוב הידור ולא רק נר אחד בכל לילה.

48 עי' אהלי שם תרעא.

49 קרבן מנחה [פרק ס'].
50 עי' אהלי שם תרעא.

51 נוהג בחכמה [אות ב'], ערך ביטול מלאכה [סעיף א']. עיין אוצר המכתבים [ח"ג אלף תרעה] וז"ל בערב מתאספים כל הקהל בבתי כנסיות ומתפללים ערבית בהדרת קדש, ואחר תפלת י"ח מדליקין את הנרות גם בביהכ"נ משום פרסומי ניסא. ושוב הולכים לבתיהם, ומברכים על הנרות בקול רם מלה במלה בנועם שיח, ואומרים כלם כאחד הנרות הללו בקול המולה, ועוד מזמור שיר חנוכה וכו'. ויש מוסיפין עוד ויהי נועם פעמים שבעה, ע"פ איזה מקובלים שאומרים שיש בו סגולה, וקרוב סובבים את שלחנם הטהור, הערוך כיד ה' הטובה עליהם, ואוכלים ארוחתם בשמחה, מול פני המנורה, ואומרים זמירות לחנוכה, שתקנו המשוררים הראשונים ממרוקו, כמו השיר מי זה ימלל. נסי אל יתבונן. בימי מתתיהו בן יוחנן, (תהלה לדוד להר"ג מוהר"ר דוד חסין ז"ל, ממכנאס) וענה אשור שירים נאים, לשוכן מעונים, הגביר החשמונאים, ממלכת כהנים. (עת לכל חפץ להגאון יעב"ץ זצ"ל מעיר פאס, נדפס נא אמון תרנ"ח) וויתר יונים הגאיונים, אכזרים כתנ"נים, קמו על זרע איתנים, בימי החשמונאים, והאל שאין בלעדו נטה עליהם ידו, והגביר זרע חסדו, ואת יהודה בעדו, (אלו ב' הבתים הנודעים מהשיר זה, ומיוחס לגאון מוהר"ר רפאל בירדוגו זצ"ל ממכנס הנהר אשירה לצור נורא קדוש עשה פלאים, נסח ובגבורה הרס מבצרי גאים, אויב, שוטני, מוני, הכוני פצעוני, ארוממך ה' כי דליתני. ומצינו להגאון כמוהר"ר שלמה בירדוגו זצ"ל, ממכנאס (ונדפס בכאזא בלאנקא, תש"י).

עוד כתב שם וגם אני, העני, חברתי הרבה שירים לחנוכה, ועוד שיר ארוך בו ספרתי כל הענין, כתמונת מי כמוך להמשורר הנשגב מוהר"ר הלוי זצ"ל לשבת זכור הנדפס בכל ספרי תפלה, ועוד הרבה דברים יקרים, קראתיו בשם נר מצוה, נדפס בפאס שנה תרצ"ט, ואזל, המקום ב"ה יעזרנו להוציא לאור עוד הפעם ובכוא מנוח הדגול מר א' אלמאליח זצ"ל, למכנאס, ארץ מולדתי בקר אותי בביתי, ונתגלגלו השיחות על כמה מיני פורים על כמה נסים אמרתי לו. שגם פה מקנאס יש לנו פורים מיוחד, מה מאד שמח לבו וכו' ומסרתי לו ספר. הנז' מתנה, אשר בו מבואר הכל לפרטיו, ואז בשו בו אל הארץ כתב מאמר גדול עלי ושל פורים הנז' הנקרא בשם פורים של מעגאוז, והללו מאד, ושלח לי חוברת מודפסת, הנה היא באמתחתי ומיום צאת ספרי הנז' לאור והפיצותיו בקהל, קבעו לקרות את כל הכתוב ובו על חנוכה, ועוד הרבה קבעו לקרוא מגילת אנטיוכוס, כמ"ש בס' תפלה הידוע בשם בית עובד, והועתקה משם אצל הרבה בעלי בתים בכתב ידם. כל בתי כנסיות מתפללים בהדרת קודש בשעת הוצאת ס"ת.

מלאכה לנשים

יש נשים שנהגו שלא לעשות מלאכה בחנוכה⁵³ ונהגו לא לעשות מלאכה בעוד שהנרות דולקות, ואין להקל להן לפי שנעשה הנס על ידיהן⁵⁴ ויש אומרים שיש למחות בידם שלא יתבטלו כל היום, שבטלה עבירה היא⁵⁵ ויש שנהגו לא לעשות מלאכה ביום הראשון וביום השמיני ואין למחות בידם⁵⁶

אין ידו משגת

מי שאין ידו משגת לקנות נר חנוכה ונר שבת יקנה נר שבת מפני שלום ביתו ואם יש לו לשל שבת ואין ידו משגת לקנות נר חנוכה ויין לקידוש היום⁵⁷ יקנה לנר חנוכה משום פרסומי ניסא. וה"ה נר חנוכה קודם ליין הבדלה⁵⁸

52 לפי ספרי וז"ל [סעי' קלח ערך חנוכה] עני שאין ידו משגת לקנות שמן זית ולהיות מן המהדרין כי הוא ביוקר, איזה עדיף להדליק נר אחר של שמן זית בלילה, או להדליק נר של שעוה ולהוסיף בכל לילה? תשו' עיין להרב נשמת אדם בכלל קנ"ג סי' כ"ד וז"ל הצריך, ולא אמרינן משום דשמן זית יש בו עדיפות שבו נעשה הנס, דלא אמר הס' אלא הכל בו מסברת נפשיה, וא"כ כיון דעכ"פ דין זה דמהדרין מן המהדרין נזכר בגמרא, ושמן זית לא נזכר בגמרא כלל, וגם הרי"ף והרמב"ם לא הביאו זה, וא"כ עדיף להדליק בשעוה ולהיות מן המהדרין מהמ"ר, עכ"ל. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד מד].

53 השמ"ח [סי' עו], לימודי ה' [חנוכה סעי' ד], מעשה בראשית, קרבן מנחה, לפי ספרי [סעי' קלו] וז"ל בענין הנשים שנהגות שלא לעשות מלאכה בעוד שהנרות דולקות, או כל היום, עיין לקמן אות מ' ערך מנהג. וז"ל [שם שלון] מנהג הנשים שלא לעשות מלאכה בעור שנרות חנוכה דולקות, ויש מקום שנהגות איסור כל היום, אם אין להם מה לאכול הייתי נמנה להתיר, וכן מנהג שנהגו הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש אין להקל להן. ומיהו אין לאנשים למנוע מלעשות בפני הנשים, משא מלך ח"ז בדיני הנשים, שכנה"ג שם אות ל"ב ואות מ"ט עכ"ל. עי' קישוש"ע לגרב"ט יש נשים שיש להם קבלה שאם אשה נפלה למשכב והיתה בסכנה ח"ו תדור נדר שלא לעשות מלאכה בחנוכה ויש נודרים יום אחד או שני ימים כפי מה שירצו. עיין תשובות מערביות [סי' נה] עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד כח]. עי' אהלי שם תרעא כתב הכל תלוי במנהג וראוי שלא לעשות שום מלאכה.

54 קיצוש"ע לגרב"ט, שם משמואל.

55 השמים החדשים [סימן ע"ח]. עיין מענה לשון [ח"ג סי' פז].

56 עיין עטרת אבות [עמוד קצח].

57 עי' אהלי שם סי' תרעח סעי' א.

58 קיצשו"ע לגרב"ט.

קדימה

יין לקידוש

הא דאמרנו שיקדים נר חנוכה ליין לקידוש היינו זוקא נר אחד והמותר יקנה נר לקידוש כי עיקר המצוה רק בנר אחד ומה שמוסיפין זה רק למהדרין ויין לקידוש מצוה מדברי סופרים עדיף⁵⁹

נר חנוכה עדיף

אע"ג דקידוש היום דאורייתא ונר חנוכה דרבנן כיון דאפשר לקדושי בפת אקדומי קמן לנר חנוכה עדיף משום פרסומי ניסא⁶⁰

מחזרים על פתחים

נהגו עניים מחזרים על פתחים בימי חנוכה⁶¹

דמי חנוכה

נהגו בחנוכה לחלק "דמי חנוכה" לילדים⁶²

בן הנולד בחנוכה

נהגו לקרוא לבן הנולד בחנוכה בשם "נסים"⁶³

נוסח ההדלקה

נוסח

בהדלקת נר חנוכה אחרי מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, יש שהיו מסיימים בפיסקא ויפרקנו מצרינו כי לעולם חסדו⁶⁴

בגדי שבת

יש שנהגו ללבוש בגדי שבת לקראת ההדלקה⁶⁵

⁵⁹ קיצשו"ע לגרב"ט.

⁶⁰ קיצשו"ע לגרב"ט.

⁶¹ לימודי ה' חנוכה, וקיצוש"ע לגרב"ט [סי' תקא].

⁶² נתיבות המערב.

⁶³ נתיבות המערב.

⁶⁴ נהגו העם חנוכה [סימן ב'].

⁶⁵ משלחן אבותינו סעיף תרמו עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד מד.

שעשה ניסים

בנוסח ברכת שעשה ניסים יאמר בימים ההם בזמן הזה וכן פירושו עשה ניסים בימים שעברו ממש בזמן הזה ולא כי"א בימים ההם "ובזמן" הזה⁶⁶

אבל

גם האבל מברך ג' ברכות אלו⁶⁷

הנרות הללו

הנוסח של הנרות הללו יש בו נ"א תיבות לא פחות ולא יותר, ואין להוסיף ולא להפחית תיבות⁶⁸

אחר ההדלקה אומר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד⁶⁹ ויש נהגו לומר ז' פעמים ויהי נועם⁷⁰ ואח"כ מזמור יושב בסתר⁷¹ וי"א שגם יושב בסתר יכפול ז' פעמים⁷²

מזמור שיר חנוכה

בחנוכה לפני ה' מלך אומרים מזמור שיר חנוכה הבית לדוד ארומימך כמו שהוזכר, ולא כמו אלו שכתבו שאין לומר מזמור שיר חנוכה הבית אלא להתחיל מארומימך⁷³

מעשה המנורה

מעשה המנורה רומז לכל כלל מועדי השנה ור"ח, שבעת נרות רומזים לשבעת ימי השבת, וכשם שקדושת השבת מתחלת מיום רביעי ונגמרת בסוף יום שלישי שלאחר השבת, דהיינו שלשה ימים מכאן ושלשה הימים מכאן, ושבת באמצע. כן המנורה, שלשה קנים מכאן ושלשה קנים מכאן, והשביעי הוא עיקר המנורה באמצע, ויש במנורה כ"ב גביעים ורמז בהם כ"ב ימים שהם קדושים בשנה, והם שמונת ימים של פסח, ושני ימים של שבועות, ושני ימים של ר"ה, הרי י"ב, יום וכיפור עם תשעת הימים של סוכות

⁶⁶ קיצושו"ע לגרב"ט וכ"כ קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד כט.

⁶⁷ קיצושו"ע לגרב"ט.

⁶⁸ מים חיים [סימן רע"א]. עיין לי לישועה [סי' תרעו], עיין לפי ספרי ערך חנוכה [סעיף קלו], עיין עטרת אבות, עיין נר מצוה.

⁶⁹ וכ"כ משלחן אבותינו סעיף תרנג. קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד יט.

⁷⁰ עיין תשובות מערביות [סי' נד] עיין תורת אימך אסולין, עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד כב].

⁷¹ עטרת אבות [עמוד קפד]. וכ"כ בנפש דוד [סי' נב דף ע"ב].

⁷² עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד כב].

⁷³ נהגו העם חנוכה [סימן ד']. מים חיים [ח"ב עמוד לא], עטרת אבות [עמוד קצא], מגן אבות [תרפב], הוד יוסף חי [חנוכה], ועיין עטרה ליושנה וז"ל בחנוכה היו מוסיפים במזמור "ארומימך" את הפסוק "מזמור שיר חנוכה הבית לדוד" הודאה על המזבח החדש שנבנה בימי חנוכה על ידי החשמונאים כמובא בסידור בית עובד, אמנם כיום נהגו כהשלמי ציבור והכה"ח שאין לאומרו עכ"ל, ועיין זוכר ברית אבות [עמוד 144]. עיין משלחן אבותינו [סעיף תרנו] בכל השנה אלו שהיו מדלגים פסוק מזמור שיר חנוכה היו אומרים אותו בחנוכה הוא כדי להוסיף שמחה בימים אלו. וכ"כ תורת אימך [אסולין], עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד לא] וע"ש [עמוד מג].

הרי כ"ב. ויש עוד במנורה י"א כפתורים והם כנגד י"א ראשי חודשים וחדש שנים עשר הוא ר"ה, ויש עוד במנורה ט' פרחים והם כנגד שמונת ימי חנוכה ויום פורים 74

מקום ההדלקה

חצר

יש הסוברים שאם יש לו חצר לפני הבית צריך להניח את נר חנוכה לפני החצר בפתח החצר⁷⁵ הפתוח לרשות הרבים, ויש אומרים שאפילו שיש לו חצר צריך להניח בפתח ביתו, ואם הוא גר בעליה ואין לו פתח לרשות הרבים, מניחו בחלון שבתוך העליה⁷⁶ ביניינים המחוברים יחד ויש להם כניסה משותפת לרשות הרבים לרחבה שלפני הבתים ויש לכל בנין כניסה נפרדת יש להדליק בכניסה הנפרדת של כל בנין⁷⁷

עלייה

נר חנוכה מניחו על פתח הסמוך לרשות הרבים משום פירסומי ניסא. דהיינו אם הבית שלו פתוח לרה"ר מניחו על פתחו, ואם יש חצר לפני הבית מניחו על פתח החצר שהוא פתוח לרה"ר, ואם דר בעלייה שפתחה בתוך החצר מניחו בחלון הסמוך לרה"ר, ובשעת הסכנה שגזרו שלא לקיים מצות הדלקת נ"ח מניחו על שלחנו ודיו⁷⁸. וצריך נר אחד להשתמש לאורו⁷⁹

חצר שני פתחים

חצר שיש לו ב' פתחים משני רוחות⁸⁰ צריך להדליק בשתייהן מפני החשד, שלא יראו שהדליק בפתח אחד יחשדהו שלא הדליק נר חנוכה, ואם ב' הפתחים ברוח אחד די לו באחד מהם⁸¹

מי שיש לו שני בתים חלק מהזמן גר פה וחלק מהזמן גר בבית אחר, ידליק עצמו בבית אחד ואשתו תדליק בבית שני⁸²

74 מים חיים ח"א [סימן רע"ח].

75 עי' אהלי שם תרעא.

76 שמו יוסף [סימן רמ"ד], ועי"ש מה שביאר במחלוקת רש"י ותוספות בזה, ובביאור שיטת הרא"ש.

77 אהלי שם תרעא סעי' ה.

78 עי' אהלי שם תרעא סעי' ה.

79 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תרלג].

80 עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד טו]. עי' אהלי שם תרעא סעי' ח'.

81 קיצוש"ע הגרב"ט [סי' תריג].

82 אהלי שם סי' תרעא סעי' ח'.

בב' פתחים

ואם מדליק בב' פתחים אינו מברך רק באחד מהם, ובשני מדליק בלא ברכה. ובזמן הזה שכולם מדליקין בפנים אפילו יש לחצר או לבית הרבה פתחים להרבה חצרות אין מדליקין אלא פעם אחת בפנים⁸³

בטפח הסמוך לפתח

ומצוה להניח נר חנוכה בטפח הסמוך לפתח משמאל⁸⁴ אם הם מזוזה בצד ימין⁸⁵ יניח את הנרות בחצי הכניסה לצד הבית בצד הפנימי של הדלת, וישים את הנרות לצד השמאלי של הדלת⁸⁶

⁸³ קיצוש"ע הגרב"ט [סי' תריג].

⁸⁴ עי' אהלי שם תרעא.

⁸⁵ מע"ב, ועיין פרחי כהונה [או"ח סי' כב].

⁸⁶ קח"ד [ח"א סימן ק"י].

בתוך עשרה טפחים

נר חנוכה מצוה להניחו בתוך עשרה טפחים⁸⁷ ו"א שיניח קצת למעלה מי' טפחים⁸⁸ אבל לא יניחנה יותר מכ' אמות גובה⁸⁹ ו"א שיניחנה למעלה מז' טפחים⁹⁰

להדליק בחוץ

י"א שכיום שיש להדליק בחוץ וההדלקה היא עפ"י האר"י, מתחיל יום ראשון נר ימין שני סמוך לו ומדליקם משמאל לימין⁹¹

87 שמו יוסף [סימן רמ"ו], עי"ש שהקשה ממה שהוכיחו מגמל שהדליק את הבירה, והיכן זה מוכח והרי סתם גמל הוא גבוה מט"ו טפחים. וע"ש שישב אם היה הדין לשים את המנורה למעלה מעשרה, ממילא יהיה צריך לחשוש לגמל ורוכבו. והיה הדין שיניח גבוה מגמל ורוכבו. ועיין אוצר המכתבים [ח"ג אלף שצד] וז"ל ראיתי מאי דשאל מר מנאי בהלכות חנוכה [סי' תרע"א ס"ו], שכתב מן וז"ל, מניחו למעלה מג' טפחים, ומצוה להניחו למטה מעשרה טפחים, ואם מניחו למעלה מי"ט יצא, אבל אם מניחו למעלה מעשרים אמה לא יצא. עכ"ל, וכבודו קשיא ליה דיוקא אדיוקא, דבסיפא קאמר, אבל למעלה מעשרים לא יצא, משמע הא בעשרים או פחות, יצא: ומרישא משמע דוקא למעלה מי"ט, אבל בעשרים אמה לא יצא וכו', וכו', ועוד הקשה למה התחיל בטפח וסיים באמה. תשובה, דברים פשוטי' הם, שמתחלה הודיענו מקום הנחתו כפי הדין, ואמר, מניחו למעלה מג"ט, דלמטה מג"ט היו כמניחו על הארץ, ולא שלטא ביה עינא, וליכא פרסומי ניסא, ושוב הודיענו מצוה מן המובחר, ואמר, ומצוה להניחו למטה מי"ט, שאז שלטא ביה עינא יותר מלמעלה מג"ט. ואמר עוד דין בדיעבד, אם הניחה למעלה מי"ט יצא, דסו"ס שלטא ביה עינא, ואף דלא שלטא ביה כל כך, אין דבר, וכדי שלא נפרש למעלה מי"ט אין לה שיעור, לכן הודיענו, אבל אם מניחו למעלה מעשרים אמה לא יצא, א"כ הקצבה היא רק עד עשרים.

ומה שהקשה כבודו על זה, דא"כ הו"ל למיתני, ואם מניחו למעלה מי"ט אפי' עד עשרים יצא, משמע עד עשרים הוא דיצא, הא למעלה מעשרים לא יצא? זו אינה קושיא, מפני שעיקר דין זה, נזכר בש"ס בלמעלה מעשרים, כמ"ש בשבת [כ"ב סוף ע"ב], וז"ל, אמר רב כהנא, דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרי תנחום, נר של חנוכה שהניתו למעלה מעשרים אמה פסולה, וכן שנינו בריש ערובין, מבוי שהוא גבוה למעלה מעשרים אמה, ימעט, ע"ש, ולכן גם מרן מלכא נקט בש"ע עיקר הדין מפורש בלמעלה מעשרים, כמו דת"ר בגמרא, ולא הניחו לצאת מאליו מדיוקא, עד עשרים הוא דיצא, הא למעלה מך' לא יצא, ולכן שנה בו ג"כ מטפחי' לאמה ותני למעלה מך' אמה, מפני שכך שנוי בש"ס בגי' מקומות כנז'. עיין מע"ב, וקרוב מנחה [פרק סא]. עיין ערוגת הבשם צרפתי [עמוד 22].

88 לימודי ה' חנוכה [סעי' ט]. עיין שופריה דיוסף [חנוכה סעי' יד] וז"ל ולא ידענא על מה אדניו הוטבעה ויגעתי ומצאתי להרב מחצית השקל ז"ל שכתב וז"ל, ומה שנוהגים עתה להניחו למעלה מעשרה אפילו אינו בחלון, כתב בספר אליה רבה דסמכו על המרדכי דנראה לו דלדידן שמדליקין בפנים אין קפיא, עיין שם.

89 קרבן מנחה, ועיין שופריה דיוסף וז"ל דרך אגב ראיתי להעתיק כאן לשון עטרת זקנים בסימן הנז' על מה שכתב מרן שם אם מניחו למעלה מעשרים אמה לא יצא, כתב וז"ל, כתב אבודרהם וז"ל שלושה דברים הם אם נתנם אדם למעלה מעשרים פסולים, ואלו הם מבוי, נר חנוכה, סוכה, וראיה לדבר (סמן ר"ת מבוי מבוי נר), ויש להם רמז מן הפסוק, מבוי, שנאמר "כי על כן באו בצל קורת", הקורה תהיה על "צל" טפחים ולא יותר, וצל טפחים הם עשרים אמות באמה בת ששה טפחים, סוכה, שנאמר וסוכה תהיה לצל יומם מחורב, חנוכה זאת חנוכת "המזבח ביום" עולה ק"ך עכ"ל.

90 עיין שפתי שבח [עמוד 383].

91 מענה לשון [ח"א או"ח סי' מה].

עדיף הדלקה בחוץ עם נרות שעוה מלהדליק בפנים עם שמן וכן עדיף בחוץ ע"י שליח מבפנים בלי שליח⁹²

קומה גבוהה

מי שביתו גבוה יותר מכ' אמה י"א שידליק על פתח ביתו⁹³ ואפי' יש מולו שגרים בבית אחר⁹⁴

חנוכה מכסף

נהגו לעשות חנוכה מכסף ולפחות מנחשת⁹⁵

הדלקה בבית כנסת

המנהג

המנהג להדליק בבית כנסת הוא מנהג וותיקין משום פרסומי ניסא⁹⁶ כיון שאין כל אחד יכול לקיים המצוה כתיקנה ולהניחה על פתח ביתו מבחוץ, כיון שיד האומות תקיפה עלינו⁹⁷ ומברכין עליה אפילו שאין מברכים על מנהג⁹⁸ ואין אדם יוצא בהדלקה של בית כנסת,⁹⁹ אלא ידליק בביתו על שולחנו¹⁰⁰ מנורה בבית כנסת יש לקובעה בכותל דרום¹⁰¹

⁹² אהלי שם תרעא.

⁹³ עיין הוד יוסף חי [הלכות חנוכה]. עי אהלי שם תרעא ו'.

⁹⁴ עי אהלי שם כתב שפרסומי ניסא צרי' להיות לרבים ולא ליחידים שגרים מולו.

⁹⁵ קרבן מנחה, ועיין שם משמואל [סעי' יח] חמשה עשר מיני כלים ראויים לנ"ח להדלקה, וכל הקודם משובח. (1) כלי זהב. (2) כלי כסף. (3) נחשת קלל דומה לזהב. (4) נחשת אדום. (5) של ברזל. (6) של בדיל. (7) עופרת. (8) זכוכית. (9) כלי עץ. (10) כלי עצם. (11) כלי חרס מצופה באבר. (12) כלי חרס בלי צפוי וצריך שיהיה חדש. (13) קליפות רמון. (14) קליפות אגוז הנדי. (15) קליפות אלון, אבל קליפת בצלים ובצים ולמון לא. משום בזוי מצוה, וכל קליפה שצריכה סמיכה, אסורה, ומי שידו משגת יעשה מכסף. עיין יהדות המגרב [עמוד 418].

⁹⁶ עיין תשובות מערביות [סי' נ], ילקוט שבע [ח"ח עמוד קנד].

⁹⁷ ריב"ש.

⁹⁸ ריב"ש [סימן קי"א] והנה טעמו של הריב"ש כתב משום כמו שמברכים על הלל בראש חודש, וזה אתי שפיר למנהג מרוקו שמברכים גם בא"י על הלל בראש חודש, אך זה צ"ע על מנהג אלו שלא מברכים על הלל עפ"י מרן שכתב שלא מברכים על הלל בראש חודש [עיין בדיני ראש חודש], ושאלה זו שואל החכם צבי והסכימו עימו כל האחרונים והרעק"א, ויש שכתבו לישב עפ"י הגר"א שכתב שהוא כמו ליל פסחים שמברכים על הלל בבית כנסת. אומנם צ"ע שאפי' האשכנזים רובם לא סוברים בזה כמו הגאון [חוץ משיטת בריסק] וא"כ למה שאנו הספרדים נסבור כמו הגאון. עיין אוצר המכתבים [ח"ג אלף תתמד]. עי אהלי שם סי' תרעא הסיק שהוא ותמוה איך מברכים בבית כנסת ולא מברכים על ההלל.

⁹⁹ ילקוט שבע [ח"ח עמוד קנד סעיף ד].

¹⁰⁰ קרבן מנחה [פרק סא].

¹⁰¹ וכ"כ קרבן מנחה וכ"כ העטרת אבות. עי אהלי שם סי' תרעא סעי' ז.

ובבית הכנסת ידליק קרוב להיכל הקודש, ואפילו שאינו סמוך לפתח. ויהיו הנרות מסודרים ממזרח למערב¹⁰² ויש להניחה במקום גבוה¹⁰³ מי שמדליק נרות בבית כנסת בין מזרח למערב, מנהג טעות הוא, ויש להדליק בדרום. ויש לתלות בצד דרום באופן שיהיו הנרות ג"כ בין דרום לצפון¹⁰⁴

בביתו יחזור ויברך

מי שהדליק ויברך בבית כנסת בביתו יחזור ויברך את כל הברכות¹⁰⁵ ואם הוא בודד יחזור רק ברכה ראשונה¹⁰⁶

השמש

יכול השמש להדליק הנשארות אבל בביתו ידליק הוא הכל¹⁰⁷

אחר ערבית

יש שנהגו להדליק אחר ערבית ואמנם המנהג הנפוץ היה להדליק לפני ערבית¹⁰⁸ בליל ראשון מברך שלשה ברכות. גם האבל המדליק בביתו יברך שהחיינו, מי שלא הדליק ואינו עתיד להדליק וגם אין מדליקין עליו בביתו, כשרואה נר חנוכה יברך שעשה נסים ובליל ראשון מברך גם שהחיינו, ואם אחר כך בליל ב' או שלישי בא להדליק אינו חוזר ומברך שהחיינו¹⁰⁹

102 פרחי כהונה [סימן כ'].]

103 עטרת אבות [עמוד קעד].]

104 דרכי דוד [סימן נ"א], מהוראת הגאון רבי דוד הכהן. עיין שפתי שבח [עמוד 385]. עיין משלחן אבותינו שכ"כ בכותל דרומי, עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד מג].]

105 ילקוט שבע [ח"ח עמוד קנד].]

106 ילקוט שבע [ח"ח עמוד קנד]. עי אהלי שם תרע"א סעי' ז.

107 עיין שפתי שבח [עמוד 385] עי' יהדות מגרב [עמוד 419] כתב כי בבית כנסת השמש היה מדליק בעצמו את החנוכה.

108 עטרת אבות [עמוד קעו]. וכ"כ שלחן אבותינו שבע וחצי דקות לפני צאת הכוכבים שהוא אמצע זמן השקיעה וכך מתחילים ערבית בדיוק בצאת הכוכבים.

109 מעשה בראשית [ח"ג עמוד 369]. עיין שפתי שבח [עמוד 389].]

עשרה

אין לברך בבית כנסת אלא כשיש עשרה¹¹⁰ בבית הכנסת אם יש שם עשרה, מדליקין בברכה ומניחין אותה בבית הכנסת¹¹¹

צרכי רבים

מי שיש ביזו גזל של רבים וצריך כדי להשיבו שיעשה בו צרכי רבים, ורוצה להדליק נר חנוכה בבית הכנסת על חשבוננו, נראה שלא יצא בזה ידי השבה. משום א. שמצוות לא לי הנות ניתנו. ב. שאין הרבים יוצאים ידי חובתם בהדלקת נר חנוכה בבית כנסת, שהרי יצטרכו להדליק אח"כ בביתם¹¹²

גם ביום

יש נהגו להדליק בבית כנסת גם ביום¹¹³

זמן הדלקת נר חנוכה

שקיעה

י"א שזמן הדלקת נר חנוכה משתשקע החמה. היינו כששקעה עגולת השמש תחת האופק, ומשם עד זמן משך חצי שעה הוא זמן הדלקת נר חנוכה, ובירושלים זמן ההדלקה בחול הוא בערך י' דקים קודם קריאת האלמגרב, שאז נעלמו ניצוצי השמש מציון חולדה הנביאה שבראש הר הזיתים. והוא הנקודה הגבוהה באופק ירושלים¹¹⁴

110 מעשה בראשית וילקוט שבע. עיין ילקוט שבע [ח"ח עמוד קנד] עיין לימודי ה', קרבן מנחה, שופריה דיוסף חנוכה [סעיף ה'], עיין אוצר המכתבים [אלף תתמד] כתב שנשאל על בית כנסת שלא מתפללים בו בחול האם צריך להדליק בו נרות, וכתב פשוט שאין סיבה להדליק שלמי ידליק. ועיין שפתי שבה [עמוד 385]. עי אהלי שם תרעא סעי' ז ועי' עוד שם שהעלה שאפי' שודאי שיבאו אח"כ עשרה עדין זה בעיה.

111 מעשה בראשית [ח"ד ליקוטי'].

112 ישמח לכב [או"ח סימן ג'], ועוד עי"ש שישב עוד בזה שאין הנגזל יוצא בהשבה אלא בדבר שיש בו ממש, כדי שיהנה מן הנגזל. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד כג, שישב שלא חשיב השבה של רבים רק בדבר שמתקיים זמן רב כגון בור של מים, אבל כאן אינו מתקיים.

113 עיין מע"ב [עמוד 375] וז"ל טעם שנהגו בקצת מקומות שמדליקין נרות חנוכה בבתי כנסיות גם בבקר בבקר בעת תפלת שחרית הוא כדי לצאת ידי דעת הרמב"ם ז"ל בפרק ג' מהלכות תמידין ומוספין דבהטבת הנרות דשחרית היתה גם כן הדלקה אם מצא שכבו הנרות עיין שם ארחות חיים [סימן תרע"א אות י"ג]. עיין תשובות מערביות כתב ג"כ להדליק לפני תפילת שחרית כמוכן בלא ברכה, ואין להקפיד שיהיה דוקא שמן זית, עיין תורת אימך [אסולין], עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד ו'].

114 ליצחק ריח [אות ח' סעיף ו']. ודעת הגרש"מ שזמן הדלקת נר חנוכה הוא עם צאת הכוכבים, ואם עבר זמן זה - יכול להדליק עד הבוקר בברכה. עיין שמ"ש ומגן [ח"א או"ח סימן ל"א-ל"ג].

לא מקדימין

וזמן זה לא מקדימין¹¹⁵ שיעור שתהא דולקת הוא כחצי שעה, ואם ככתה מאליה באופן שלא העמידה במקום הרוח, וכן אם כיבה אותה בשוגג אינו זקוק לה דהדלקתה היא מצותה¹¹⁶

צאת הכוכבים

וי"א שזמן הדלקת נר חנוכה לכתחילה הוא משעת צאת הכוכבים¹¹⁷ לא מקדימין ולא מאחרין¹¹⁸ וכן המנהג הנפוץ במרוקו¹¹⁹ ויש בזה משום זריזין מקדימין למצוות¹²⁰ ועדיף להקדים מאשר לאחר¹²¹ אם הדליק קודם צאת הכוכבים אינו יוצא ידי חובה, והוה ברכתו ברכה לבטלה, זולת אם הוא טרוד, שאז יש בזה מחלוקת הפוסקים, וספק ברכות להקל ולא יברך¹²²

אין מדליקים נר חנוכה אלא בלילה ולא ביום, ואפילו שיש אומרים שבבית המקדש היו מדליקים גם ביום¹²³

115 מע"ב וקיצוש"ע הגרב"ט.

116 עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד כד].
117 וכ"כ הקרבן מנחה וכן מנהג הנפוץ במרוקו. תורת אימך [אסולין], ילקוט שבע [ח"ח עמוד קנד], עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] [עמוד ט']. עי אהלי שם סי' תרעב.

118 עיין ילקוט שמש [קמא].

119 עיין עטרת אבות מנהגי מרוקו [עמוד קעח], עיין זוכר ברית אבות [עמוד 144].

120 שמש ומגן [ח"א סימן ל"ב ל"ג. ח"ב או"ח סימן נ"ט אות ב'].

121 קרבן מנחה.

122 שמש ומגן שם.

123 עיין השמים החדשים [סימן נ"ח] באריכות, והוא כותב שאנו הולכים אחר שיטת הרמב"ם שלומד שלא היו מדליקים את המנורה אלא בבין הערביים ולא ביום. ולכן אנו מדליקים רק בלילה. עיין הערה 73.

עבר הזמן

אם עבר זמן ההדלקה ולא הדליק, יכול להדליק עד הבוקר בברכה¹²⁴ ואם עבר כל הלילה ולא הדליק¹²⁵ אזי אין לזה תשלומין לא ביום ולא בשאר לילות¹²⁶; ויגמור להדליק בשאר לילות כרגיל¹²⁷

בני ביתו ערים

אם לא הדליק בזמן אם בני ביתו ערים ידליק בברכה, ואין אינם ערים ידליק בלא ברכה¹²⁸

שיעור תורה

אין לעשות שיעור תורה בזמן ההדלקה אלא ילכו לבית וידליקו, אבל בחו"ל אין לבטל שיעור תורה מפני ההדלקה¹²⁹

ערבית

נהגנו להדליק במרוקו בבית לאחר ערבית¹³⁰ ולא היה חשש שמא יאחרו את זמן ההדלקה. משום שהיו מתחילים להתפלל עם זמן קריאת האלמגרב. וכאשר הקורא

124 עיין שפתי שבח [עמוד 385]. וכ"כ ילקוט שמש. וכ"כ אהלי שם סי' תרעב סעי' ב.

125 שמש ומגן ח"א [סימן לא], ועיין לפי ספרי וז"ל [סעיף קלד] כתב מן שם, ומיהו הני מילי לכתחלה, אבל אם עבר זה הזמן ולא הדליק מדליק והולך כל הלילה וכו'. כתב ת"מ שאין לו כל כך נרות ונזדמנו לו, או שהיה סבור שהיום יום ג' והוא יום ד' וכדומה, אם מברך כשמדליק הנותר, הנה לדעת הפר"ח בסי' זה כיון דמדינא אינו אלא נר לאיש וביתו, וההוספה היא משום הידור, אינו מברך. ועיין מגן אברהם [סי' תרנ"א ס"ק כ"ה] אם בשעה שהדליק נר אחר היתה כוונתו להדליק אחרת אין צריך לברך, ואם בירך והדליק ואח"ך נזדמנו לו נרות מברך בכל פעם, ועיין מגן אברהם [סי' תרע"ו] בריש הסי'.

126 תורת אימך [אסולין].

127 שמש ומגן שם.

128 קרבן מנחה.

129 תורת אימך [אסולין] והטעם כי בחו"ל מדליקים בפנים ממילא ליכא פרסומא ניסא, משא"כ א"י יש פרסומי ניסא, וממילא הוא אין ללמוד בזמן של הדלקת החנוכה. עי' אהלי שם סי' תרע"ב סעי' ב. 130 וכ"כ קיצוש"ע הגרב"ט [סימן תיג] וכ"כ עטרת אבות [עמוד קעט], ועי' עטרה ליושנה וז"ל בחנוכה נהגו שמדליקים הנרות לאחר תפילת ערבית (או משום תדיר קודם, או משום שק"ש דאורייתא ונ"ח דרבנן) אמנם ברוב המקומות נהגו להתפלל בחנוכה ערבית קודם צה"כ (כדעת רבי יהודה המובאת בגמ' (ברכות כז.). שאפשר להתפלל ערבית מפלג המנחה) והיו משתדלין להכין הנרות מבעוד יום, ומדליקין מיד בבואם לביתם, נמצא שההדלקה היתה בצאת הכוכבים. וכ"כ שלחן אבותינו [סעיף תרמט]. עיין ילקוט שבע [ח"ח עמוד קנד].

מתחיל לקרוא מעל המגדל היו מתחילים את ערבית. ואלו שמאחרים כל השנה יש להם להשתדל להקדים ערבית בימי חנוכה 131 ויש שלא הקפידו להקדים ערבית 132

לתקן הנרות

צריך לתקן הנרות וליתן בהם שמן ופתילות ולהניחם במקום מושבם קודם תפלת ערבית, כדי שאחר התפלה ימצא הכל מתוקן ולא יצטרך להתעכב 133

נשים צדקניות

נהגו נשים צדקניות שהיו מכינות את הפתילות 134

קריאת האלמגרב

זמן קריאת האלמגרב, יש אומרים שהוא משעה שקרא האלמגרב ועד צאת הכוכבים, הוא י"ג מינוטין. וי"א שהאלמגרב הוא באמצע הבין השמשות שבע וחצי דקים לאחר תחילת בין השמשות, ושבע וחצי דקים לפני סיום בין השמשות. וי"א שיש למנות ח' מינוטין לפני הקריאה, וט' מינוטים אחריה, ובין הכל הוא י"ז וחצי. ויש אומרים שצאת הכוכבים הראשונים הנראים הוא חצי שעה לאחר האלמגרב, וא"כ כשתנכה מזה רביע שעה לאחריו היה אחר קריאת האלמגרב עדיין יום גמור לסברת ר"ת לאלו שנהגו כר"ת 135

131 נהגו העם חנוכה [סימן א']. ועיין שפתי שבח [עמוד 386].

132 עי' ילקוט שמש [עמוד קמב]. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד ט.

133 קיצוש"ע הגרב"ט.

134 תורת אימך אסולין.

135 נהגו העם חנוכה [סימן א'], משם הגר"מ נהון, ורבי רפאל אנקאוה, ורבי שלמה אבן דנאן, ואביו רבי ישמ"ח עובדיה.

הדליק מפלג המנחה

וזדוקא לכתחילה הוא דצריך להדליק עם צאת הכוכבים אבל אם הדליק מפלג המנחה האחרון יצא בדיעבד¹³⁶ וכן בביהכ"נ אם התפללו בעוד היום כיון דאי אפשר כדיעבד דמי, ובע"ש לכולי עלמא יוכלו להדליק בעוד היום¹³⁷

הזמן המוקדם הביותר

פלג המנחה

יש מי שאומר שאם הוא טרוד יכול להקדים מפלג המנחה ולמעלה ובלבד שיתן בה שמן עד שתכלה רגל מן השוק, שהוא חצי שעה אחר צה"כ. ושיעור פלג המנחה הוא שעה ורבע קודם צאה"כ, וחשבין השעה לפי שיעור היום שהוא שעות זמניות וי"א שידליק בברכה ויש אומרים דלא יברך¹³⁸ וי"א שאם צריך לצאת מביתו מקודם לפני פלג מנחה ויחזור מאוחר מאוד עדיף שידליק מאוחר מאוד ולא ידליק מפלג המנחה¹³⁹ ואם הדליק מפלג ושכח לחזור לבית ידליק שנית בלא ברכה, ואם הוא מדליק בחוץ ידליק בלי ברכה ויוסיף עוד שמן שידלק חצי שעה אחר צאת הכוכבים¹⁴⁰

136 קיצוש"ע הגרב"ט, ועיין שמש ומגן [ח"ג או"ח סימן נו] כתב שלא יברך. נשאלתי בעני' מי שהוצה ללכת חתונה שחובה לו ללכת וצריך לצאת מוקדם מביתו לשם כך כי היא רחוקה מביתו מה יעשה. הנה השו"ע כותב וז"ל בהלכות חנוכה [סימן תרעב] אין מדליקין נר חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם סוף שקיעתה, לא מאחרים ולא מקדימים. ויש מי שאומר שאם הוא טרוד יכול להקדים מפלג המנחה ולמעלה, ובלבד שיתן בה שמן עד שתכלה רגל מן השוק ע"כ. א"כ מבואר מהשו"ע שזמן ההדלקה הוא אחר צאת כוכבים, אבל מי שהוא טרוד יכול הדליק כבר מפלג. והנה ענין ללכת לחתונה שאת אומרת שיש לך חובה, הוא מעוגן בפוסקים שהנה בשו"ע הלכות אבילות סימן שצא איתא אבל על כל מתים נכנס לבית המשתה לאחר שלשים יום; על אביו ועל אמו, לאחר י"ב חדש. ואף אם השנה מעוברת, מותר לאחר י"ב חדש. וומיהו שמחת מריעות שהיה חייב לפרוע אותה מיד, מותר לעשותה מיד אחר שבעה"ע"כ. א"כ מבואר שבחתונה שיש ענין של מחויבות לפרוע הקילו אפילו לענין אבילות. ויש דמיון בין אבילות לחנוכה ששניהם דרב'. הנה בספר ליצחק ריח לרבי יצחק בן דנאן [ערך חנוכה סעיף ו] כתב וז"ל זמן הדלקת נר חנוכה משתשקע החמה. היינו כששקעה עגולת השמש תחת האופק, ומשם עד זמן משך חצי שעה הוא זמן הדלקת נר חנוכה עכ"ל. וא"כ אחד מגדולי גאוני מרוקו כתב שהזמן המעשי הוא שקיעה. ואמנם זה ספר ליקוטי' וכבר דנו בזה באריכות האם יש לפסוק מתו' ליקוטי'. ועיין שו"ת עטרת שלמה להרב שלמה דיין [סי' יז] בקונטרס יעיר קינו בהקדמה. הנה רבי שלום משאש בשמש ומגן ח"א סי' ג [עיין ח"ג או"ח סימן נו] פסק וז"ל אם הדליק קודם צאת הכוכבים אינו יוצא ידי חובה, והוא ברכתו ברכה לבטלה, "זולת אם הוא טרוד, שאז יש בזה מחלוקת הפוסקים, וספק ברכות להקל ולא יברך". וכתב שם עדיף שידליק כשבא לביתו אפילו מאוחר ולא קודם שקיעה. ולכך נראה כי אי אפשר להדליק בברכה קודם שקיעת החמה אלא תדליקו אחר שתבואו לביתכם אפילו מאוחר מאוד.

137 קיצוש"ע הגרב"ט.

138 קיצוש"ע הגרב"ט.

139 שמש ומגן [ח"ג סימן נו] הטעם כי בזמן הזה שאין את אנו מדליקים אלא לבני הבית ממילא עדיף מאוחר.

¹⁴⁰ תורת אימך אסולין.

אסור ללמוד ולאכול

משהגיע זמן הדלקת נר חנוכה אסור ללמוד ולאכול¹⁴¹

תפילת ערבית

זמן

אין צריך לדקדק להתפלל ערבית קודם הדלקת נרות חנוכה, אלא יכול להדליק נרות חנוכה ולהתפלל לאחר מכן¹⁴²

מזמור שיר חנוכת הבית

נהגו לפני שהתחילו תפילת ערבית לומר מזמור שיר חנוכת הבית¹⁴³

שיעור השמן

חצי שעה

צריך שיתן קודם הדלקה שמן שיעור שידליק חצי שעה אחר צאת הכוכבים ואם לא עשה כן הוי ברכתו לבטלה, ולפחות נר אחד הנוסף באותו לילה יתן בו שמן שיהיה דולק עד אחר שיעור זה¹⁴⁴ אפילו אם הוא מדליק זמן קצר לפני שתכלה רגל מהשוק¹⁴⁵

לא נתן שמן כשיעור

אם לא נתן שמן כשיעור זה צריך לכבותה וליתן שמן כשיעור ולחזור ולהדליקה בלא ברכה¹⁴⁶

141 וישמע שאול. ועיין פקודת אליעזר [סימן תרעב] נסתפק האם יכולים ללמוד שיעור קבוע לפני הדלקה מחמת חשש ביטול תורה ולא הכריע ז"ל שעה י"א עד א' ושליש בלילה ללמוד ולהתפלל ולקרות ק"ש וברכותיה מלה במלה ואם מתפזרים קודם ת"ע או אחר ת"ע להקדים נ"ח מתבטל הלימוד אפילו מן הקבועים שבאים משעה י"א ואין הולכים לביתם עד שעה א' ושליש בלילה ואפי' מי שנתגבר על יצרו ויבא הא עכ"פ יש ביטול תורה דלא הדר כמו רביע שעה שילך וידליק וישוב ויצר הרע מסייע בזה, ולכן נטפלתי לשאול אם יכולים להניח הדלקת נ"ח עד אחר הלימוד ובפרט אם נעמוד בשעה א' דלדעת ר"ת ומרן ומור"ם ז"ל סי' רס"א הנה עדיין לפחות ה' דקים אחר שעה א' שאז הוא צ"ה הבינוניים, והגם שאין העולם נוהגין כן אפילו באיסור כרת וסקילה בשו"ט ויה"כ אלא כדעת הגאונים, מ"מ יהיה זה לסניף בעלמא עם עיקר הטעם הנז' משום ביטול תורה מה שהוא, דכל דיבור ודיבור של התו' מצטרף לחשבון גדול ע"ש.

142 עי' ילקוט שמש. שופ"ד חנוכה [סעיף ה'].

143 עטרת אבות וסידור אבותינו.

144 קיצשו"ע לגרב"ט [סי' תריג].

145 אהלי שם סי' תרעב.

146 קיצשו"ע לגרב"ט [סי' תריג].

מי שאין לו שמן

מי שאין לו שמן כשיעור חצי שעה אחר שקיעת החמה ידליק בלא ברכה. וזוקא שאין לו אפי' לנר אחד אבל אם יש לו לנר אחד יברך דמעיקר הדין די לו בנר¹⁴⁷

מי שיש לו נרות מספיק למנהג המהדרין מן המהדרין וחבירו אין לו נר כלל ידליק כל לילה רק נר אחד והשאר יתן לחבירו¹⁴⁸

שתכלה רגל מן השוק

יש אומרים דבזמן הזה שמדליקין בפנים אין צריך ליזהר להדליק קודם שתכלה רגל מן השוק. מיהו טוב ליזהר גם בזמן הזה¹⁴⁹

שמנים ופתילות הכשרים לנר חנוכה

משקי דבי מטבחיא

פך השמן שהיה במקדש היה צריך להיות טהור, ואפילו שהיה משקי דבי מטבחיא, שהלכתא גמיר לה שאין מקבלין טומאה¹⁵⁰

147 קיצשו"ע לגרב"ט [סי' תריג].

148 אהלי שם סי' תרעא.

149 קיצשו"ע לגרב"ט [סי' תריג].

150 קרית חנה דוד [ח"א סי' ק"ז] עי"ש. והביא שיש בזה כמה ישובים, א' שהוא תלוי בשאלה מה היא מסקנת הגמרא האם מקבלים טומאה או לא. ועוד שלא אמרין משקי דבי מטבחיא לא מקבלים טומאה אלא לאחר שכבר נתקדשו בכלי שרת. עי"ש. ועי"ש שהקשה על הב"ח שכתב שהפך היה עליו חותם, שאם לא היה חותם נמצא שהיה באהל המת ללא צמיד פתיל והיה לו ליטמא. והקשה עליו הקח"ד מגמרא מפורשת בחומר בקודש דף כ"ה, אמר רבי אליעזר אין הקודש ניצל בצמיד פתיל. וישב שם שכל מה שאמרו שאינו ניצל בצמיד פתיל הוא בדברים המצויים, אבל בשמן של מנורה שהיה דבר נדיר לא גזרו עליו חכמים, שלא ינצל בצמיד פתיל. ובשאלה מדוע הכה"ג הוא מכין את שמן עמד ע"ז השמים החדשים [סימן נח] וז"ל בא"ח סי' תר"ע ס"א בכ"ה בכסלו מתחילין ח' ימי חנוכה וכו' והטעם דאיתא בשבת בפרק במה מדליקין דכ"א ע"ב וז"ל ת"ר בכ"ה בכסלו שמונת ימי חנוכה אינון דלא למיספד בהו ודלא להתענאה בהו שכשנכנסו היוונים להיכל טמאו כל השמנים בהיכל וכשגברה מלכות בית חשמונאים ונצחום בדקו ולא מצאו אלא פח אחד של שמן וחתום בטבעתו של כה"ג ולא היה לו להדליק אלא לילה א' ונעשה נס בו והדליקו ממנו שמנה ימים, לשנה אחרת קבעום ואשעום ימים טובים בהלל הודאה ע"כ. וראיתי בס' שבת של מי שיטה על מסכת שבת להרב כמוהר"ר יעקב שמשון שנדפסה זה ימים שכתב ע"ז וז"ל וקשה מ"ש תנא דברייתא דפך זה שמצאו היה חתום בחותמו של כה"ג, למאי נפקא מניה היה חתום אותו שמן, מה היתה הכונה בזה מעיקרא אי כדי להעלות נר תמיד והכ"ג ראה את הנולד, שיקרה המאורע הזה שיטמאו היונים השמנים שבהיכל לכך הטמינם זה וחתמם בחותמו, א"כ אמאי חתם רק פח א' קטן לבד, וליעביד הכי בפכים הרבה ויחתמם ויגזם, ואי נימא דלא סליק אדעתיה כל כי הא, א"כ אמאי חתם פך זה ומה טיבו של הפך הזה שחתמו יותר מכל שאר פכים שהיו שהיו שם. ושמעתי מהרב רפאל ישעיה אזולאי נר"ו כי ידוע כי בכל יום היה חוב מוטל על כה"ג להקריב מנחה מחציתה בבקר ומחציתה בערב והיא נקראת מנחת כה"ג מחביתין כדאי' בפרק כל המנחות באות, ופסקו הרמב"ם בריש פי"ג מהל' מה"ק. אמור מעתה שכה"ג היה מכין פכים מליאים שמן טוב כדי לעשות ממנו חביתין והיה חותם את כולם בחותמו כדי שלא יתערבו בשמן אחר, וכל א' מהם היה שיעורו ג' לוגין, וכשנכנסו היוונים

להיכל טמאו כל השמנים שהיו שם כשגברה בני חשמונאים ונצחום בדקו ולא מצאו רק פך א' ולקחוהו ולא היה בו שיעור להדליק אפי' לילה אחת כמו שגורס הגאון רב אחאי בשאלתות וישלח ורבינו ירוחם כאשר הובא בס"ק ברכי יוסף, יען כי שיעור הפך לא היה רק ג' לוגין כאמור ולצורך המנורה היה צריך מ' לוגין ומחצה חצי לוג לכל נר, וחשבו החשמונאים להדליק בכל לילה רק נר א' שהוא נר המערבי בשמן של הפך ההוא היה בו שיעור להדליק ששה לילות התחילו להטיבן וליתן שמן בפשוטי כלי עץ כידוע, ונעשה להם נס שנמלא הפך עצמנו מחדש והשלימו כל הטבת שבעה נרות ונתנו בהם שמן והדליקו כל המנורה, וכן אירע להם בכל לילה וליילה. ולפי"ז גם בלילה הא' נעשה להם נס. ואל יקשה לך ממאי דידוע דהשמן של המנחות לא היה טוב למאור, דנימא דאתו שמן שהיה מכין למנחות חביתין היה חשוב וזך והיה טוב להעלות ממנו נר תמיד, כי השמן של מאור הוא כשר למנחות אבל איפכא לא דאותו של מנחות לא היה חזי למאור כמ"ש הרמב"ם ז"ל בסוף הל' איסורי מזבח. ובזה עולה הכל על נכון לפי דברי הש"ס כאן בפ' ב"מ. והגם שלפי דברי התוס' שם עדיין יש לגמגם דרך נכון הוא לפי דברי הש"ס, וכן עתה נדפס ספר יוסף אומץ מהגאון אביו ז"ל וראיתי לו בסוף סימן ל"ב שכתב בשם הרב פני אריה חקירה ותשובתה כאמור בשם גאון א' והוא מדידה כתב בקונטרס אחרון של ספר מחזיק ברכה דכך היה מנהגם של כהנים לעשות שס"ה פכים מליאים שמן כמנין ימות השנה פך לכל לילה כמ"ש תבנית היכל ע"ש, ועמד ג"כ בגרסת השאלתות של רב אחאי ז"ל אם היה בפך ההוא שיעור לכל לילה או לא, ועיין בשו"ת הרשב"א ז"ל ח"א סי' עט. עי' אהלי שם תרע.

ועיין ברית אבות [דף סג, ב] וז"ל ראיתי להרב הנז' שהביא דברי הרא"ם שהקש' דהיאך הדליקו והרי היו טמאי מתים, וישב שע"י עץ ארוך. ושוב הקשה ממנורה עצמה וי"ל שעשו מנורה של עץ. ועוד הביא מ"ש הב"ח וכתב ולא חשו לקמחייהו ועוד הי"ל להקשות וכי עשו עץ ארוך קל"ה אמה וכו', ע"ש והלשון קשה לשמוע ולא רישיה סיפיה כמו שיראה המעיין, ונראה דה"פ ולא חשו לקמחייהו כמה שנראה מדבריהם שהיו צריכים ליזהר מטומאת מת שהרי קי"ל דטומאה דחוויה היא בצבור, וכמו שפ"י אח"ז ועוד דאם חיישינן לטומאה אכתי קשה דעדיפא מינה דאין יכולים ליכנס מפני טומאתם וצריכים לעשות עץ ארוך כ"כ וזה לא שייך. ושוב כתב דקושית הב"ח ליתא דטמא מת אינו מטמא בהיסט וקו זו ל"ק להרא"ם דהוא לא הוצרך לזה רק מפני קושיית ההדלקה שהיא טומאת מגע אבל קושיות הרא"ם שהקשה נופלות גם על הרא"ם, זה נלע"ד פי' לדבריו. אבל נלע"ד לתרץ מ"ש על הרא"ם ז"ל דהן אמת דהיין הוא דהטומאה דחוויה אצל צבור אבל כל מאי דאפשר למעבד בטהרה שפיר דמי, ואין עושים לכתחי' בטומאה דבמקום שא"א הוא דאמרו דטומאה דחוויה ומש"ה בהדלקה דאפי' ע"י עץ כת' הרא"ם דהדליקוהו ע"י עץ אבל בכניסה דלא סגי בלא"ה ודאי דמותרים הם ליכנסם דהלכה רווחת בישראל דטומאה דחוויה בצבור, וודאי לא נעלם כ"ז מהגאון ז"ל וזה הוא טעמא דל"ק ליה על הכניסה. עוד נלע"ד לומר ולתרץ על הרא"ם והב"ח והוא דהא דקי"ל דאין טמאי מתים נכנסים לחיל אינו דק מדרבנן, דמדאורייתא טמא מת מותר במחנה לוייה, א"כ כיון דגזירה דרבנן היא כמקום ביטול מ"ע לא גזרו ואף דלפעמים מצינו דהעמידו דבריהם במקום תור' אין לדמות גזירות אהדדי והם אמרו והם אמרו, וכ"ש דההדלקה הוי מצוה דרבים דדחייא אפילו מ"ע כמ"ש דר"א ששחרר עבדו וכו' משום מצוה דרבים וכ"ש טומאה דרבנן דאין לגזור במקום מצוה דרבים. עוד עלה על דעתי לומר דאפשר דבאותו זמן עדיין לא גזרו רבנן גזרה זו. שוב ראיתי בש"ס דיבמות שהביאו רא"ם על ט"י מיהושע והקשו התוס' ונימא על ט"מ היא תחי' דטמא מת אפילו לחיל אינו נכנס ע"ש, מוכח מזה דהגזירה היתה מימי יהושע ואף שיש לדחות מ"מ פשט לשונם כך מורה וא"כ העיקר כדשנינן מעיקרא דבמקום מצוה לא גזרו כן נראה לענ"ד ע"ה אברהם קוריאט ס"ט. ועיין קח"ד [ח"ב סי' פו].

כל השמנים והפתילות כשרים

כל השמנים והפתילות כשרים לנר חנוכה ואע"פ שאין השמנים נמשכים אחר הפתילה ואין האור נתפס יפה באותם הפתילות ואפי' לכתחילה, משום דאם כבתה אין זקוק לה
151

ליל שבת חנוכה

ואפי' בליל שבת שבתוך ימי חנוכה מותר להדליק נר חנוכה בשמנים ופתילות שאסור להדליק בהם נר שבת¹⁵²

שעוה

הדלקת נר חנוכה בנר של שעוה הוא שנוי במחלוקת¹⁵³

ואם מדליק בנרות שעוה יעשם ארוכות¹⁵⁴

אין להדליק החנוכיה אחת מקצתה בשמן זית ומקצתה שעוה¹⁵⁵

שמן זית

ואנו מנהגינו להדליק בנר של שמן זית שהוא מצוה מן המובחר¹⁵⁶

151 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תריג].

152 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תריג].

153 דרכי דוד [סימן ס']. עיין תשובות מערביות סי' נו.

154 שם משמואל.

155 עיין המעלות לשלמה [סימן ח'] מה שדן בדברי השאגת אריה בתשובה לגר"ש מורציאנו. עיין קרבן מנחה כתב שלא כך אלא מי שאין לו כסף יעשה לפחות נר אחד של שמן והשאר יעשה של שעוה או דבר אחר. ע"ש סימן ס'. עיי' קיצוש"ע הגרב"ט כ"כ. אומנם כתב שם שאם שמן זית יקר ידליק שמן זית לנרות חובה ושעוה לשאר נרות, ולא הבנתי איזה שאר נרות צריך להדליק ומה כוונתו נרות חובה, האם נר אחד לכל לילה זה חובה או שכל הנרות מוסיף והולך זה חובה, ואם כצד השני מה נשאר לו להדליק בשעוה ואם כצד הראשון הרי קי"ל שאין לעשות חנוכיה חלק שמן זית וחלק שעוה, ואולי הכוונה שישלב בתוך הנר עצמו חלק שעוה חלק שמן ואיני מבין כיצד אפשר לעשות כן, ועיין מנחת חיים שדן לגבי הפתיל הצף שהוא מכוסה שכבה שעוה וצף על שמן זית ואולי מבואר שכה"ג אינו בכל של חנוכיה חלק משעוה חלק שמן זית כי זה נר אחד וכל הבעיה היא נר כזה ונר כזה. עיין תשובות מערביות סי' נו.

156 דרכי דוד [סימן ס']. קיצוש"ע הגרב"ט. ועיין מנחת חיים לעני' להספיג את הפתילה בשמן זית כי הדלקה עושה מצוה והפתילה מצופה שעוה ונמצא שמדליק בשעוה רגע ראשון. וכ"כ משלחן אבותינו סעיף תרמו, עיין תורת אימך אסולין.

שומשמין

אם אין שמן זית מצוי אפילו ביוקר מדליק בנר של שעוה 157 וטוב שידליק בשמן שומשמין¹⁵⁸

שנים בגודלן ומראיהם

טוב שגם גוף הנרות יהיו שנים בגודלן ומראיהם ומינם משום הידור מצוה. וטוב שזה נר הנוסף שקורין שמש יעשהו משונה מנרות חנוכה כדי שיהא ניכר שאין זה בכלל נרות חנוכה¹⁵⁹

פתילות

מצמר גפן

נהגו לעשות פתילות מצמר גפן¹⁶⁰

להחליף הפתילות

נהגו להחליף הפתילות בכל יום 161 ויש שאין חוששין לפתילות להחליפם עד שיכלו, ויש שנהגו לחדש הפתילות בכל לילה, לפי שבכל לילה היה הנס מתחדש¹⁶²

נשים צדקניות

נהגו נשים צדקניות להכין פתילות ולהביא לבית הכנסת למי שהוא צריך, והם ל"ו פתילות להדלקת מצוה, ושמונה לנר הנוסף. וזהו הנר המונח למעלה מן הנרות¹⁶³

157 מעשה בראשית [ח"ד ליקוטי"].

158 קיצוש"ע הגרב"ט.

159 קיצוש"ע לגרב"ט.

160 קרבן מנחה [פרק ס].

161 זאת ליהודה [סי' קמה]. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד י.

162 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תרי"ד].

163 דרכי דוד [סימן ס']. תורת אימך אסולין יהדות המגרב 418 והלאה.

נר חשמלי

יש אומרים שמותר להדליק נרות של חנוכה בנר חשמל ויכול לברך עליו¹⁶⁴ ולאחר שעבר הזמן יכול לכבות את החשמל. ולכתחילה יש להדליק בנר רגיל¹⁶⁵ ויש שאוסרים¹⁶⁶

של עכ"מ

נרות ושעוה של עכו"מ אסורים לנר מצות שבת וחנוכה ובהכ"נ¹⁶⁷

בל תוסיף

י"א שיש איסור בל תוסיף בנרות חנוכה¹⁶⁸

שריפת פתילות

יש שנהגו שביום השמיני של חנוכה, שורפין את הפתילות של חנוכה¹⁶⁹, ועושים מזה מדורה ומדלגים מעל האש¹⁷⁰

¹⁶⁴ עיין תשובות מערכיות סי' נז. עי' אהלי שם תרעג סעי' א.

¹⁶⁵ מים חיים [או"ח סימן רע"ט], מפני שהאור שלהם צלול כמו שמן. עיין הים הגדול [סי' לב], עיין כל חדש [סימן קנב], ובחמדה גנוזה כתב שהוא מהסס לומר שיכול לברך על נר חשמל להדליק נר של חנוכה, מפני שאינו שלהבת ואין בו פרסומא ניסא. עיין שם ח"ב. עיין ברית שלום [סימן סז] שגם דן בדברי מהר"י משאש בענין זה. עיין שם עוד [סימן סז] לענין השוואת חנוכה למנורת המקדש. עיין שערי צדק [סימן קעב]. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד יב. עי' ברית שלום ח"א סי' סז.

¹⁶⁶ עיי' קיצוש"ע הגרב"ט וז"ל אור להדליק נ"ח בכח האש הנקרא חשמל שמדליקין בבתים ע"י מכוונת משום דלא הוי זכר לנס. דהנס היה ע"י הדלקת שמן ופתילה ובה אין כי אם אור בלי תפיסת ממשות. ועוד דהמנורה היתה הדלקת הפתילה ע"י אדם וזו ע"י מכוונה. עיין חמדה גנוזה ח"א סימן ד שכתב שהוא מפקפק בזה כי לא מעלה שלהבת.

¹⁶⁷ מע"ב [עמוד 54].

¹⁶⁸ עיין זאת ליהודה [סי' קסא] והשמים החדשים. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד יט.

¹⁶⁹ עי' אהלי שם תרעז סעי' ד כתב ושפכו את השמן, והוא כנראה טעות וצ"ל ושרפו.
¹⁷⁰ נוהג בחכמה [חנוכה א']. ויש לזה מקור בש"ס מהגמרא בסנהדרין א"ר יהודה אינו חייב עד שיעבירו דרך העברה, היכי דמי אמר אביי שרגא דלביני במצע, נורא מהאי גיסא ומהאי גיסא, רבא אמר במשוורתא דפורי'א. תניא כוותיה דרבא אינו חייב עד שיעבירו דרך העברה, העבירו ברגלו פטור. ופרש"י שאינו מעבירו ברגליו כדרך שעושים התינוקות בפורים שעושים אש ועוברים עליה מצד לצד. ועוד שם כתב שנראה לו שנשתרש מנהג זה בחנוכה לזכר חנה ושבעת בניה שנעקדו על קידוש ה'. עיי' נתיבות המערב [חנוכה סעיף יא] נהגו בשמיני של חנוכה, לשרוף את הפתילות שנותרו עם השמן שבהם, ומדלגים עליהם, ונקרא "יום השמש" : עין יהדות המגרב וז"ל סגולות רבות ראו בהקפות והקפיצות סביב המדורה : א) ההקפה סביב היא כעין שמירה מעין הרע וגם נגד המזיקין. ב) הילדים המרטיבים נגמלים כאשר מדלגים על המדורה. ג) הבחורות הבוגרות השתתפו אף הן בתקוה לזכות בחתן המיוחל. הייתה גם אמונה שכל עקרה שתשתתף קפיצה מעל המדורה, תזכה לחבוק בשנה הבאה את פרי בטנה. סגולה נוספת הייתה בפתילות. המיילדות הן הראשונות שרצו מבית לבית "ביום השמש" ואספו אף הן את שאריות הפתילות מכולם שרפו אותן, ואת הפיח שלהן שמרו בתוך קופסא קטנה. מפיח זה יצרו אבק אשר שימש להן

כבתה

כבתה אינו זקוק לה. ואין לו לחשוש למראית העין 171

חנוכיה בארגז

חנוכיה בארגז שכשהוא פותח הארגז ומדליק, כשיש רוח יכול לכבות את החנוכיה, ורק ע"י מה שהוא עומד לא כבה, בכ"א יצא יד"ח¹⁷²

איסור הנאה

להשתמש כנגד האור

אסור להשתמש כנגד האור של נר חנוכה כגון לבדוק מטבעות או שטרי כסף או למנותם ליד אור הנר, אפילו ללמוד כנגדו אסור. לכן נהגו להדליק עוד נר אחד נקרא שמש אבל בכל אופן לכתחילה אין להשתמש גם לאור השמש שלא יאמר הרואה הדליק נרות לצרכו¹⁷³

נרות בית כנסת

אין להשתמש גם לאור נרות בית כנסת¹⁷⁴

לראות בספר הלכה

נסתפק לו דבר בעניני חנוכה יכול לראות בספר הלכה באור הנרות¹⁷⁵

נר נוסף חוץ מן השמש

צריך להוסיף נר נוסף חוץ מן השמש שיוכל להשתמש בו¹⁷⁶

לריפוי עיני התינוקות הנולדים וכו' את עיני הרך הנולד. ה"כחול" הזה שמר על מאור עיני התינוק. ובראש חודש טבת שהוא יום ו' של חנוכה, נהגו הבחורים המאורסים לקנות מתנה לארוסה, תכשיט זהב, צמיד או עגיל וכדומה. הורי הארוסה הזמינו לביתם את הארוס ובני ביתו למסיבת חנוכה, שבה הוגשו לאורחים מנעמי חג החנוכה, לפעמים גם סעודת ערב לארוס ולמלווים אותו. עיין ילקוט שבע [חלק י עמוד קמג כסליון]. עיין תורת אימך אסולין, עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד מב.

171 עיין קרית חנה דוד [ח"א סימן ק"ט] שהקשה מדוע שלא נאמר שיש לחשוש למראית העין וכמו במי שיש לו ב' פתחים. וחילק ששם אנו אומרים שיאמרו כמו שלא הדליק בפתח זה לא הדליק בפתח אחר, ואילו כאן אם נבדוק אחריו נדע שהוא כן הדליק. עיין **אורי ויש עיין דבדה**.

172 מענה לשון [ח"ג סימן נג].

173 קרבן מנחה.

174 שם משמואל.

175 לימודי ה' [חנוכה סימן יז].

176 שם משמואל.

חמאה שנתבשלה

חמאה שנתבשלה בקדרה של בשר יש מתירים להדליק בה נר חנוכה¹⁷⁷ שמן שריחו רע כשר לנר חנוכה¹⁷⁸

מחלב

נרות העשויין מחלב בתערובת חלב חזיר, אסור להדליק בו¹⁷⁹

שמן שנפל בו עכבר

שמן שנפל בו עכבר, אסור, היות והוא מאוס לו¹⁸⁰ והו"ה שמן שנפל בו מקק¹⁸¹

שמן שהונח תחת המטה

שמן שהונח תחת המטה, אסור להדליק בו, נר חנוכה ונר שבת, ששורה עליו רוח רעה, אבל בדיעבד מותר, אבל שמן מור לא שורה עליו¹⁸²

סדר הדלקת הנרות

סדר הדלקת הנרות בזמן הראשונים היה כך, לוקחים מקל ארוך וקובעים בו שמונה טבעות של נחושת זה לפני זה בשוה, ובאותם הטבעות ממלאים אותם בשמן, ולוקחים אותו קנה ונועצים אותו מקצהו בצד מזוזות הבית לפנים בנקב העשוי בכותל לצורך זה, ואילו בזמן הזה האופן הוא אחר¹⁸³

177 עיין לפי ספרי [סעיף קלה] מרן סי' תרע"ג ס"א, כל השמנים והפתילות כשרים לנר חנוכה. כתב הת"מ, חמאה שנתבשלה בקדירה של בשר ב"י ולא היה ששים ונאסרה, אי שרי להדליק ביה נר חנוכה, עיין שאלות ותשובות שער אפרים סי' ל"ח, ודעתו נוטה להתיר דמצות לאו ליהנות ניתנו. וח"ז בעל א"ר בסי' י"ד אות א' תמה, הא בבשר בחלב אסור הבישול אף בישול אחר בישול, ע"ש. ולולא דמסתפינא להמציא דבר חדש הוה אמינא בנד"ד לעולם לא יבא לידי בישול, כי בכל רגע ורגע טרם שיבוא לידי בישול מיקלא קלי, הנה נא ידעתי שיש להתעקש ולומר שאינו מוכרח, יען בשאלה כזאת בלא"ה נראה מס' כו"פ יו"ד סי' פ"ז סקי"ג דבבשר בחלב בלוע שהוא רק טעמא בעלמא לא שייך בישול, עיין עליו. עיין שפתי שבח [עמוד 386].

178 אהלי שם סי' תרעג.

179 שם משמואל.

180 שם משמואל.

181 שערי צדק [סימן קעג].

182 שם משמואל.

183 מים חיים [ח"א סימן ער"ה], שמבאר בזה את דברי הבאר היטב בהלכות חנוכה סימן תרע"ו סק"ד עי"ש.

שהדלקה עושה מצוה ולא ההנחה

הדלקה עושה מצוה

הדלקה עושה מצוה¹⁸⁴ לכן אם הדליק בצורה פסולה אינו יכול לתקן, ואם הדליק למעלה מכי אמה לא יועיל מה ששיריז החנוכיה למטה מכי אמה¹⁸⁵ אלא צריך לכבות את הנרות ולהניח במקום הראוי ולהדליק מחדש¹⁸⁶

הדלקה עושה מצוה, ולא הנחה, שאם היתה מונחת במקומה שלא לשם מצות חנוכה, מדליקה שם וא"צ להסירה ולהניחה לשם מצות חנוכה. ומ"מ צריך שידליקנה במקום הנחתה, שאם הדליקה בפנים והוציאה לחוץ, לא יצא, שהרואה אומר: לצורכו הוא מדליקה וכן אם מדליקה ואוחזה בידו, במקומה, לא יצא, שהרואה אומר: לצורכו הוא אוחזה¹⁸⁷ והוא דוקא אם אחזה בידו אחר שמדליק מהנר של חול אבל אם אוחז הנר להדליקה מנר אחר של חנוכה ליכא חשש לומר שלצרכו אוחזה¹⁸⁸

כמשמדליק את נר חנוכה בביתו אינו צרי' לכוון להוציא את בני הבית אלא יוצאים ממילא בהדלקתו¹⁸⁹

י"א שצריך להמתין עד שיאחוז האש ברוב הפתילה¹⁹⁰ ונהגו להחמיר בנרות חנוכה שלא להדליק אפי' מנר לנר דעיקר מצתו אינו אלא נר אחד והשאר אינו למצוה כל כך ולכן אין צרי' להדליק מזה לזה¹⁹¹

תיכף קיים המצוה

הדלקה עושה מצוה, וכיון שהדליק תיכף קיים המצוה וע"כ אם כבתה אפילו קודם שעבר זמנה אינו זקוק לה¹⁹² ויכול להתנות שאחר חצי שעה ישתמש בה לצרכו¹⁹³

¹⁸⁴ הנה הטעם שהדלקה עושה מצוה י"א שהוא דומיא דמקדש. בברית שלום ח"א או"ח ס"ח ס"ט ט דן באריכות בסברת המדמים חנוכיה למקדש, ועיקר שאלתו היא דא"כ מדוע כבתה אינו זקוק לה. והוא אומר שרק לענין שאין להשתמש לאורה עשו אותה כמנורת המקדש אבל לא לענין אחר. ¹⁸⁵ קרבן מנחה.

¹⁸⁶ קרבן מנחה.

¹⁸⁷ שולחן ערוך אורח חיים הלכות חנוכה [סימן תרעה סעיף א].

¹⁸⁸ קח"ד ח"ב [סימן פז] והטעם שמי שרואה שהדליקה מנר חנוכה שהיא אסורה בהנאה ליכא חשש שיאמרו שעושה איסור. עי' אהלי שם סי' תרעד.

¹⁸⁹ אהלי שם סי' תרעא.

¹⁹⁰ אהלי שם סי' תרעג.

¹⁹¹ אהלי שם תרעד סעי' א.

¹⁹² קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תרי"ד].

¹⁹³ שם משמואל.

הדליקה בפני הרוח

ואם הדליקה בפני הרוח וכבתה צריך עוד לחזור ולהדליקה במקום שאין הרוח, שהואיל ואין יכולה לעמוד בפני הרוח הרי היא כמו שלא נתן בה שמן כשיעור, ואם כבתה בע"ש קודם קבלת שבת שעדיין הוא מבעוד יום, וכן לאחר שהדליקה בא לתקנה וכיבה אותה בשוגג אינו זקוק לה, כי מיד שהדליק נעשית המצוה ונגמרה שלא תקנו זכר לנס אלא להדליק¹⁹⁴

רוצה לחזור ולהדליק

מיהו הרוצה להחמיר על עצמו לעשות מצוה שלימה יחזור וידליק אותה, אבל פשוט שבלי ברכה¹⁹⁵ לפיכך עששית (כלי גדול של זכוכית) שהיתה זולקת כל היום שהדליקה מע"ש למצות חנוכה, למוצאי שבת מכבה ומדליקה לשם מצוה. ומ"מ צריך שידליקנה במקום הנחתה שאם הדליקה בפנים והוציאה לחוץ לא יצא שהרואה אומר לצרכו הוא מדליקה¹⁹⁶

אם הדליקה במקום כשר להדלקה ולקח אותה למקום אחר ג"כ כשר יצא יד"ח¹⁹⁷

להניחה במקום הדלקתה

צריך להניחה במקום הדלקתה שיעור חצי שעה, ואם הוא חולה ואינו יכול לשם להדליקה במקום הנחתה יעשה שליח להדליקה במקום הנחתה והחולה יברך והשליח ידליק בחדד ההוא תכף ומיד¹⁹⁸

אח"כ הוסיף שמן

יש מי שאומר דכיון דהדלקה עושה מצוה צריך שיתן שמן בנר כדי שיעור קודם הדלקה אבל אם בירך והדליק ואח"כ הוסיף שמן עד כדי שיעור לא יצא י"ח, וצריך לכבותה וליתן בה שמן כשיעור ולחזור ולהדליק בלי ברכה¹⁹⁹

שמן כשיעור

ולכן צריך להשגיח בנרות קודם ברכה אם יש בהם שמן כשיעור, ואח"כ יברך. ולא יסמוך על אחרים כדי שלא ליכנס בחשש ספק ברכות²⁰⁰

194 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תרי"ד].

195 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תרי"ד].

196 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תרי"ד].

197 אהלי שם סי' תרעה.

198 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תרי"ד].

199 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תרי"ד].

200 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תרי"ד].

מילא קערה שמן וצפים בו הפתליות אם יש מרחק אחד משני מרחק אצבע מותר ולכתחילה יש להחמיר²⁰¹

נשפכו

אם הדליק נר אחד וקודם שהדליק השאר נשפכו, או אם טעו ולא הכינו נרות הצריכין לאותה לילה ששכחו מהם נר א' או יותר ולא הרגיש בהם אלא עד שבירך, לא ישיח אלא ימתין עד שיביאו לו הנרות החסרים וידליקם. ואם שח לא יברך שנית²⁰²

ספק בהדלקה

אם הסתפק אם הדליק נר חנוכה או עדיין לא הדליק, אינו חייב להדליק משום ספיקא דרבנן. אבל אם יש לו ספק אם במעשהו יקיים את המצוה, כגון שמשתמש בשמן ובפתילות שיש חשש שיכבו אסור לו לעשות, ולא אמרינן ספיקא דרבנן לקולא²⁰³

קטן בהדלקה

הדליקה חרש שוטה וקטן אעפ"י שנהיה גדול בנתיים, לא עשה ולא כלום. מיהו אם הגיע לחינוך מותר. והכל תלוי במנהג. ויש שמסתפקים אם יכול הקטן שהגיע לחינוך להוציא אחרים או יכול להוציא רק את עצמו²⁰⁴

²⁰¹ עי' אהלי שם תרעא.

²⁰² קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תרי"ד]. ומשמע שאם יביאו לו הוא מברך שנית ולא נאמר שלא מברכים על הידור מצוה. ועיין מה שכתב בזה בתבואות שמש לענין ברכה על המזוזה אחר שכבר קבועה.

²⁰³ קרית חנה דוד [ח"ב סימן ק"ח], וכתב שאומנם קי"ל ספיקא דרבנן לקולא, אבל רק אם ספק לו אם קיים את המצוה כתיקנה, אבל ודאי שלא הותר לקיים את המצוה על הספק.

²⁰⁴ דרכי דוד [סימן נ"ז]. וע"ש שהקשה ממאי דאמרינן במגילה שאין הקטן יכול להוציא את האחרים ידי חובתם. ועיין בתורות אמת הלכות מגילה שהתקשה בזה, והוא מחדש שמגילה אינו דרבנן אלא יותר מדרבנן, שהיה מצוה מדברי סופרים, ולכן אין הקטן יכול להוציא אחרים, לעומת חנוכה שהיא רק מדרבנן. וז"ל בתורות אמת בהלכות חנוכה [סי' תרעו] וז"ל כתב השו"ע או קטן וכו' מדסתם משמע שאפי' הגיע לחינוך השומע לא יצא וקשה כיון שהמגילה היא דרבנן וקטן שהגיע לחינוך הוא ג"כ מדרבנן אתי דרבנן ומפיק דרבנן כמש"ל סי' קפ"ו ס"ב דאם לא אכל האב כדי שביעה יכול בנו להוציא, תירצו התוס' במגילה די"ט ד"ה ור"י מכשיר דשאני התם גבי מגילה דגדול בעצמו אינו חייב אלא מדרבנן וקטן אין חיובו אפי' במצות התורה כ"א מדרבנן, נמצא דבמגילה הו"ל לדידה תרי דרבנן ולא אתו תרי ומפיק חד, וההיא דסי' קפ"ו צ"ל כשאכל הבן כדי שביעה דאל"ה הו"ל לבן ב' דרבנן עכ"ל. אלא שעדיין קשה שהרי כתב הש"ע לעיל סי' תרע"ה ס"ג דקטן שהגיע לחינוך יכול להדליק נ"ח לגדול והתם הו"ל ב' דרבנן. לכך נר' דהש"ע אינו מתרץ כתי' התוס' אלא שאין חילוק בין ב' דרבנן לחד. פי' אפי' לא אכל הבן כדי שביעה וכדמשמע בסוף פסחים שהביאו התוס' בדיבור הנז' וכו' ובמגילה שאני שהגדול חייב מדברי קבלה. דברה"ק נאמרה וכמצות התורה. ולא אתי קטן שהוא מדרבנן ומפיק דאורייתא כנ"ל. ובזה יתיישבו כל הדינים וזוק עכ"ל. ושם איתא אמר המגיה [הגאון ר"ש משאש] וז"ל אחר נשיקת הרצפה לפני הרב המחבר צ"ל דבריו תמוהים חדא. דהב"י הביא בספרו כל דברי התוס' הנ"ל בסי' זה, משמע דסובר כוותיהו, ועוד דהראה בסי' תרע"ה ג' יראה דלא פסק מר"ן כדעת בעה"ע דסובר להתיר בקטן שהגיע לחינוך רק הביא דבריו בשם י"א. משמע דלסתמא דדינא שהיא עיקר. אף שהגיע אינו מוציא וכמו שפסק כאן בסתם. ואם כוונת הרב

המחבר ז"ל לדקדק על מר"ן ז"ל שהביא שם הדבר במחלוקת וכאן בסתם וכמו שהקשה המ"א ע"י במוחצית השקל שתיקן דבריו ע"ש. א"כ לפי"ז תירוץ תמוה. דמשמע מדבריו דמתרץ זכאן כ"ע יודו דאינו מוציא ואף בה"ע משום דהוי מדברי קבלה דחשוב כדאורי' וזה א"א לאומרו דהא בעה"ע שהתיר שם. התיר גם כאן וכמ"ש הטור להדיא משמו וצ"ע. גם דברי המ"א שכתב ודוחק לחלק בין נ"ח למגילה וכתב ועי' בסמוך. ופי' במח"ה דר"ל דיש חילוק ביניהם גם לענין קטן ע"ש. אחה"מר הוא תמוה. דהא באמת בשניהם התיר שעה"ע להדיא משמע דאין שום חילוק וצ"ע. ובעיקר הקושיא נ"ל ליישב בפשיטות הרבה לפקו"צ דמר"ן ז"ל סמך על מה שביאר לעיל גבי נ"ח שיש מחלוקת בדבר. דה"ה גבי מגילה דכוותה כיון דשניהם דרבנן. וקיצר במוכן ובפרט אחר דלא נ"מ מידי לדינא. והעיקר כדעת האוסרים זהו הנלע"ד.

עוד התייחסות לדברי התו"א הוא בתבואות שמש [סימן סג] בעני' קטן שהגיע לחינוך לענין חנוכה וכו' בספר תורות אמת הנדפ"מ [חאו"ח סי' תרפ"ט ס"ב], הקשה הרב המחבר ז"ל ליהיא דחנוכה [סי' תרע"ה] דקטן שהגיע לחינוך יכול להדליק נר חנוכה לגדול, עם ההיא דמגילה דסי' תרפ"ט סעיף ב דאינו מוציא גדול, וכתב לחלק בין נ"ח למגילה, דמגילה ברוה"ק נאמרה והוי כשל תורה, ובחנוכה מוציא דהוי דרבנן ע"ש) והעיר כת"ר נר"ו על פי' הה"ג המחבר ז"ל דהא לדעת הר"ן בשם בעה"ע (שהוא בעל סברת יש מי- שאומר) אין חילוק בין חנוכה למגילה ע"ש. יידי, עיין להפ"ח בסי' תרע"ב שכתב דטעם מר"ן שהביא דברי הי"א בחנוכה ולא במגילה, דאפ"ה מאן דפליג על בעה"ע במגילה מודה בחנוכה דקילא וכמ"ש בשם התוס' ע"ש, אלא דאנכי בעניי חפשתי קצת ולא מצאתי איה מקום כבוד דברי התוס' אלה, ואולי הקולא היא כמ"ש הה"ג המחבר ז"ל, הרי הפ"ח סבר לה מר דמר"ן ז"ל בדוקא נקט סברת יש מי שאומר בחנוכה ולא במגילה, אלא דהפ"ח דעת עצמו לחלוק גם בחנוכה יעו"ש. עוד אני אומר דתירוץ ההמ"ח ז"ל מוכרח להלכה, דהרי כלל מסור בידינו דמר"ן ז"ל הולך אחר סברת ג' עמודי ההוראה הרי"ף הרמב"ם והרא"ש וכמ"ש הבי"י בהקדמתו, והרואה למר"ן ז"ל בב"י שכתב, שדעת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש שלא כדברי בה"ע, וא"כ איפה מדוע כתב מר"ן ז"ל סברת בה"ע, דלפי הרגיל כותב מר"ן סברת יש מי שאומר כשלא יש חולק על דבריו, ורק סברא יחידאה או כשתהיה הכרעת מר"ן לסמוך על דבריו בשעת הדחק מצד שדבריו נראים לו וכמו שזכרתי שכ"כ בעלי הכללים, אולם בנדו"ז שדעת כולוהו ג' עמודי הוראה שלא כדבריו מסתברא שאין דעת מר"ן כלל לסמוך עליה ולמאי הלכתא כתבה וצ"ל כמ"ש הה"ג המחבר ז"ל והפ"ח ז"ל, שדעת מר"ן שלא חלקו ע"ז רק במגילה ולא בנ"ח, ולכך מפני היותה סברא יחידאה כתבה ביש מי שאומר ודעתו לסמוך עליה בנ"ח, זהו הנלע"ד, זה דבריו של הרב שושן הכהן. והגרש"מ משאש משיבו וז"ל והנה מה שני"ל להשיב בקיצור. ראיתי מה שתירץ על הערתי המודפסת בספר תורות אמת חאו"ח [סי' תרפ"ט ס"ב], והביא מדברי הפ"ח [סי' תרע"ה], ועיינתי שם בדבריו והנאוני הדברים, ומ"ש כת"ר שלא ידע איה מקום כבוד דבריהם של התוס' אלו שהביא הפ"ח, ומזה דן דהקולא היא כמ"ש הרהמ"ח ז"ל, בזה ימחול יידי, דדברי התוס' אלה מונחים הם לפנינו הביאם הפ"ח עצמו באות הקודם משם המרדכי משם התוס', והביא לשונו במושלם, והקולא היא מבוארת שם דבנ"ח משתתף בפריטי ואם היה נשוי די לו בהדלקת אשתו ולכן הקילו בה ע"ש, וע"ע חילוק אחר במ"א [סי' תרפ"ט אות ה'], ואך הרואה יראה כי הם בדרך אפשר, משמע די"ל כך ואין ולא ורפיא בידיה, וגם התוס' לא כתבו כן אלא גבי אשה ולא גבי קטן, ועי' מ"א שם אות ר' והמצ"ה דיש לחלק בין אשה לקטן, וכן היא דעת הר"ן שם דבקטן שוים מגילה וחנוכה ע"ש, ולכן נוכל לתרץ כמ"ש בעניותי דסמך על מה שביאר בהל' חנוכה. ואולם מ"ש כת"ר להכריח דברי הפ"ח ותורות אמת להלכה לדעת מר"ן ז"ל, ממה שהביא סברת יש מי שאומר שהיא באמת נגד עמודי הוראה ולמאי הלכתא הביאה, ומוכרח לו' שהוא מטעם הפ"ח דלא פליגי עכת"ד י"ץ, לפקו"צ דאחה"מ אינו מוכרח, להרבה פעמים מר"ן ז"ל אינו נמנע מלהעלות על ספרו אף סברא דחוויה ונדחה, דנ"מ טובא לעשותה סניף לסברא אחרת או לעשות ממנה ס"ס וכיוצא, וה"נ בנד"ד יש נפקותא להיכא שלא יוכלו לעמוד על שנותיו דנוכל לעשות ס"ס, שמא גדול ושמה הלכה כבה"ע שהגיע לחינוך מוציא, ולפקו"צ דגם הפ"ח ז"ל לא נתכוון מעולם לו' דדעת מר"ן ז"ל לפסוק כי"א, אלא נתכוון לתרץ דאמאי בחנוכה חש להביא סברת בה"ע גם בשם י"א, ואלו במגילה לא הביאה כל עיקר, ולזה תירץ, וכוונתו בתירוץ, דהאמת הוא דלא היה ראוי להביאה כלל כמו גבי מגילה, כיון שהיא סברא דחוויה אצל גדולי הפוס', אלא דבנ"ח יען יש צד וסברא לו' דלא פלוגי וכמו שמצינו להתוס', לכן חש להביאה בשם י"א

אף שאינה הלכה, וכאלו אמר וי"א זהכל מודים בזה בחנוכה, אבל ודאי העיקר להלכה כסתמא דדינא דמגילה וחנוכה שוין הם, ועי' להרב מחצ"ה ולהרב לבושי שרד זלה"ה שכולם פירשו בדברי המ"א סי' תרפ"ט אות ד', דמ"ש לשון "פסק" לאו דוקא, אלא ר"ל שהעלה אותה בהעם י"א, לא כן המגילה לא הביאה כלל ע"ש, דהנה הפשתי עוד חפוש מחיפוש, ומצאתי להפמ"ג באשל אברהם סי' תרפ"ט שפירש קרוב לדברי כה"ר מטעם אחר, שפיי' בדברי המ"א הנז' דמאי דקי"ל סתמא ויש הלכה כסתם, היינו כשהסתם מבואר ההיפוך דוקא, אבל אם אין הסתם מבואר, י"ל דהי"א מפרש הסתם ע"ש, והוא באמת חו"ש גדול בעיני, ונר' שאינו מוסכם מן שאר פוס', והרי לפנינו הרב לבושי שרד ומחצ"ה שמיאנו בזה כמ"ש, ועי' בש"ך יו"ד סי' פ"ד אות ל"ב ג"כ, ועי' בשפ"ד שם שציין לדעת המ"י שסובר כסברא הנז' שהביא באשל אברהם, וע"ע בהקדמת הפמ"ג בכללים אות א' שכתב מחלוקת בזה, והביא שהא"מ חולק עליו, וסיים ויש לעיין בזה עכ"ל, הרי לך דאיהו גופיה אין סברא זו ברורה בעיניו, ואף גם זאת יש לדקדק מדבריו שם דלא נאמרה סברא זאת אלא להחמיר ולא להקל כנד"ד ע"ש, ולכן נ"ל מה שכתבתי לפקוצ"ד, וכן נ"ל להלכה דקטן שהגיע לחינוך אינו מוציא אחרים יד"ח כסתמא דמר"ן ז"ל לחומרא, וא"ש את"מ וצווי"מ ימ"ן. ובמאור השמש [אוסף מאמרים לזכרו של הגר"ש משאש עמוד קיח] כתב על דברי התורות אמת הרב רפאל דאהן וז"ל והרב תורת אמת ברדוגו כ' לחשב שמגילה ברוה"ק נאמרה ודברי קבלה כד"ת דמי משא"כ חנוכה ע"כ. וזה צריך להבין דאמנם המגילה עצמה דברי קבלה אבל ידועים דברי הנוב"י דחיוב קריאתה רק ביום מדברי קבלה אבל בלילה חיוב קריאתה מדרבנן והאם גם כאן נחלק בין הלילה ליום שבליילה הקטן כן יכול להוציא ודבר זה לא נזכר. והחכם צבי כ' לחלק דמגילה הוי' חיובא דרמיא אקרפתא דגברי משו"ה אין הקטן יכול להוציא אחרים יד"ח אפי' הגיע לחינוך אבל מצות נ"ח לא רמיא אקרפתא דגברי וא' מן הבית שהדליק נ"ח כולם יצאו יד"ח אפי' לא ראו ולא שמעו משו"ה אפי' קטן שהגיע לגיל חינוך מוציא אותם יד"ח, ע"ש. וצ"ב דאמנם במגילה הקשר בין המוציא יד"ח ליוצא נמשך כל זמן הקריאה משא"כ בחנוכה אבל בכ"ז בשעת ההדלקה בעינן חיובא שיכול להוציא דהרי חרש ושוטה לא מוציאים ולמה קטן מוציא. א"כ גם חילוק זה צ"ע. אלא שכעין חילוק זה כתב הגאון הגדול סבא דמשפטים רבי שלום משאש זצ"ל בספרו תבואות שמש חלק או"ח סי' מ"ר וז"ל דבנ"ח משתתף בפריטי ואם היה נשוי די לו בהדלקת אשתו ולכן הקלו בה ע"כ. ועפי"ז נוכל להבין כך דבקריאת מגילה הקשר בין המוציא יד"ח ליוצא הוא גדול שצריך להשמיע בפניו כל הקריאה מראשיתה לסופה ומשא"כ בחנוכה שהוציא יד"ח ל"צ אפי' להיות ליד המדליק ודי להשתתף בפריטי והמוציא רק מתכוון עליו בשעת ההדלקה לכן בזה הקלו שגם קטן שהגיע לחינוך יכול להוציא יד"ח. דחכמים בעלי התקנה הם הקובעים את שיעור התקנה. עוד הביא שם בחזו"ע את המהר"ם שיק שכ' לחלק כהתורת אמת הנז' דמגילה הוי דברי קבלה ודברי קבלה כד"ת. ובסו"ד כ' עוד יש לחלק בין מגילה לחנוכה דבמגילה צריך כוונת שומע ומשמיע וקטן אין לו מחשבה, אבל בחנוכה שעושה הדלקת נ"ח מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו שמכוון להוציא אחרים יד"ח אתי דרבנן ומפיק דרבנן ע"ש. וצ"ע בדבריו דאם הדלקת נ"ח חשיב מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו ומשו"ה מוציא גם הקטן יד"ח, הרי במגילה שקורא אותה מראשיתה לסופה הוי מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו טפי בפרט כשקורא אותה בטעמי' ודקדוקיה ולמה בזה לא יוכל להוציא אחרים יד"ח, וצ"ע. ולענ"ד לי אני הקטן הי' נר' דמין לא מחלק בין חנוכה לפורים דהרי המקור לדעה הוא בעה"ט והוא מזכיר היתר זה של קטן שהגיע לחינוך בב' המקומות דבהל' מגילה כ' וז"ל הכל כשר לקרות את המגילה חוץ מחש"ו ר"י מכשיר בקטן ובהלכות לית הלכתא כוותי' דכיון דלא בני חיובא נינהו לא מפקי אחריני ומסתברא בקטן שהגיע לחינוך פליגי והלכה כר"י דאתא דרבנן ומפיק דרבנן, ובהל' חנוכה כ' הדליקה חש"ו לא עשה ולא כלום ומסתברא כשלא הגיע לחינוך אבל הגיע לחינוך איכא מנהגא ואזלי' בתר מנהגא וכדכתבין במגילה, עכ"ל. ושם בפתח הדביר [אות י"ח] כ' והכל תלוי במנהג כדאמר בירושלמי דמגילה מכאן ואילך תקנו שהיו קטנים קורין לרבים עכ"ל הר"ן בשם רבינו. ע"כ. הרי רואים להדיא שאין להם חלוקה בענין זה, וא"כ גם מרן השו"ע, שאמנם סתם שחש"ו לא יכולים להוציא אחרים יד"ח כדעת רוב הפוסקים אבל מה שהזכיר בהל' חנוכה ויש מי שאו' שקטן שהגיע לחינוך מותר ה"ה פורים, אלא שבפורים לא חזר להזכיר דעה זו וסמך על מה שכבר הזכיר בחנוכה והיינו הך.

עבד טומטום

עבד שאינו משוחרר, חייב בנר חנוכה, ומי שחציו עבד וחציו בן חורין, ידליקו לו אחרים. טומטום ואנדרוגינוס, חייבים ומדליקין לאחרים, אפילו אינן מינן²⁰⁵

סומא

סומא המדליק לא יברך וכ"ש שלא יוציא אחרים²⁰⁶ ואם יכול להשתתף בפריטי מוטב. ואם יש לו אשה אשתו מדלקת עליו, ואם אין לו אשה ויש לו בית מיוחד מדליק על ידי סיוע של אחר²⁰⁷

שליח

מהני שליחות

גם בנר חנוכה מהני שליחות כמו בשאר מצוות התורה, אבל לכתחילה מצוה בו יותר מבשלוחו²⁰⁸ ולכן יעשה הכל בעצמו ולא יניח אפילו מקצת הדלקה ע"י אחר²⁰⁹ אבל נהגו שבניו הקטנים ידליקו נר הנוסף כדי לחנכו במצוות²¹⁰ אבל לא ידליקו נר של חיוב²¹¹

חולה

אם הוא חולה עדיף שיעשה שליח ולא שיביאו לו את החנוכיה למיטה, כי הדלקה עושה מצוה ואין להזיז את החנוכיה²¹²

מעבודה מאוחר

מי שהוא בא הביתה מעבודה מאוחר בזמן שכבר כלתה רגל מהשוק, הדין הוא שאם בני ביתו יהיו ערים כשיבא, עדיף שיחכו לו וידליק בעצמו מאשר שאשתו תדליק לו יותר מוקדם, אבל אם בני ביתו לא יהיו ערים לכשיבא עדיף כי אשתו תדליק במקומו בזמן²¹³

עיין עמ"י [ח"ה סימן כו] מה שביאר בדברי התורות אמת. עיין שם משמואל וז"ל קטן אפילו הגיע לחינוך, כבן שש כבן שבע לא ידליק לאחרים, אבל אם יש לו בית מדליק לעצמו וכן אם נמצא עם ההורים, לא ידליק נרות חובה, אלא נר השמש.

205 שם משמואל.

206 לימודי ה' חנוכה [סימן יח], עיין שערי צדק [סימן קע], עיין ברית שלום [או"ח]. עיין שפתי שבח [עמו' 387].

207 קיצו"שע לגרב"ט.

208 מקוה המים [ח"ב סימן כ"ב]. עיין תשובות מערביות סי' נד.

209 לימודי ה' [חנוכה סעיף יג].

210 עי' אהלי שם סי' תרעא העלה דעדיף שהוא ידליק ההכל ולא יכבד אחרים.
211 קיצו"שע לגרב"ט. עיין מנחת חיים אמסלם [ח"א סימן לה]. עי' אהלי שם סי' תרעא סעי' ב.

212 עיין תשובות מערביות סי' נד.

213 תולדות יצחק ח"ב סי' כג.

הדלקה ע"י שליח בזמנה עדיפה מאשר ע"י עצמו מפלג המנחה ואם יכול רק להגיע מאוחר עדיף מאשר להדליק לפני פלג המנחה ובפרט אם אשתו היא תדליק וודאי עדיף בזמן²¹⁴

הגר

הגר אם רצה לומר שעשה נסים לאבותינו יאמר ואם רצה לשנות ולומר שעשה נסים לישראל יאמר²¹⁵

סדר הברכות וההדלקה

בלילה ראשון

בלילה ראשון מברך שלשה ברכות להדליק ושעשה נסים ושהחיינו²¹⁶

אם הדליק נר אי ולא בירך²¹⁷ יש לו לברך על השאר וכל זמן שעוסק בהיזור יש לו לברך, אבל אם גמר הדלקת כל הנרות ואח"כ נזכר אפי' נזכר תוך כדי דיבור לא יברך ברכת "להדליק" משום דאיכא פלוגתא בזה וספק ברכות להקל, אבל ברכת שעשה נסים וכן ברכת שהחיינו יברך אותם אפילו לא נזכר אלא עד שגמר הדלקת כולם. אם לא בירך זמן בליל ראשון מברך בליל שני או בשאר הלילות בשעת הדלקה או שעדיין הנרות דולקות²¹⁸

²¹⁴ תולדות יצחק ח"ב סי' כד.

²¹⁵ קיצוש"ע להגר"ט.

²¹⁶ קרבן מנחה. עי אהלי שם סי' תרעו סעי' א.

²¹⁷ עי' אהלי שם תרעו.

²¹⁸ קישו"ע להגר"ט.

י"א שצריך לברך הברכות של נר חנוכה ואח"כ להדליק וי"א שיכול לברך ולהדליק יחד²¹⁹
מדליקין נר חנוכה רק לאחר סיום כל הברכות²²⁰

אפי' מי שכבר בירך לעצמו על נר חנוכה והדליק יכול לברך שנית להוציא אחר²²¹

לכל בני הבית

במרוקו נהגו להדליק חנוכיה אחת לכל בני הבית²²²

לילה שני

לילה שני רק שעשה ולהדליק ושעשה ניסים ולא שהחיינו, ואם שכח לומר שהחיינו
בלילה ראשון יאמר בלילה שני או בכל לילה שנזכר אבל רק בשעה שדולקים הנרות²²³

שתי ברכות

וכל לילה מברך שתי ברכות²²⁴

219 שמש ומגן [ח"ד סי' עז] מענין ברכות נר חנוכה אם יכול לאמרם תוך כדי ההדלקה או צריך לאומרם קודם. וכו' וז"ל בענין הברכות של חנוכה, אם צריך לאומרם כולם קודם הדלקה, או לומר רק להדליק ויתחיל להדליק ויגמור הברכות והביא כל מה שנאמר בענין מפי סופרים וספרים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ושואל על הענין הזה במרוקו כיצד נהגו. על זה אני אומר, דמנהג כל מרוקו אינו ידוע לי, אבל מה שנהגתי אני מימות מר אבי זצ"ל ועד היום, הוא לומר כל הברכות ואז מתחיל להדליק, כסברת מור"ם ז"ל (או"ח סי' תרע"ו סעיף ב'), ועכשיו במכתבו שמחתי לדעת כי בספר מנהגי החיד"א ז"ל (ח"ב סי' מ"ח), צועק על מי שמדליקין תיכף, חדא, כי אין לעשות שום עסק בשעת הברכה וכמ"ש בשו"ע סי' קפ"ג סעיף י"ב. וגם דבעי עובר לעשייתן גם בברכת שעשה נסים, והכי דייק לשון האבודרהם (סדר הדלקת נרות חנוכה), בשם רבינו יונה המובא בתה יוסף סי' תרע"ו, ושכן דעת רבינו ירוחם (נתיב ט' ח"א), ושכן מוכח מדברי מהר"ם בן חביב בשו"ת קול גדול סי' מ"ח, ומהכנסת הגדולה סי' תרע"ו הגב"י, ופליג אמ"ש הרב ברכת יוסף ידיד [ח"ג סי' כ"ו] דלא בעינן ברכת שעשה נסים עובר לעשייתן, וכתב שנעלם ממנו דברי קמאי ובתראידס"ל דבעינן עובר לעשייתן גם בברכת שעשה נסים, ע"כ. ואני מוסיף שגם ברכת שהחיינו אומרים אותה עובר לעשייתן במקרא מגילה, ובקידוש של כל המועדים, וזה נ"ל עיקר, וכן אני נוהג עד היום, זהו מה שנהגו לברך להדליק ואח"כ מתחיל להדליק ומברכים שעשה ניסים תוך כדי הדלקה. עיין תורת אימך אסולין וכן ראיתי להגר"ח אמסלם שמברך ברכה ראשונה אח"כ מדליק תוך כדי הברכה. עי' אהלי שם סי' תרע"ו סעי' א.

220 שמש ומגן ח"ד [או"ח סימן עז]. עי' קרבן מנחה. עיין ילקוט שמש קמא.

221 אהלי שם סי' תרע"ו.

222 משלחן אבותינו סעיף תרנ.

223 קרבן מנחה.

224 מעשה בראשית [ח"ג עמוד 369].

שכח לברך

שכח לברך²²⁵ והדליק, אם כבר גמר הדלקה של היום אינו יכול לברך יותר אפילו לא הדליק את השמש אבל הברכה של שהיחיינו ושעשה ניסים יכול לברך גם אחרי ההדלקה²²⁶

לתת לילדים

יש שנהגו אחר שהדליק נרות החיוב לתת לילדים להדליק השאר²²⁷

סדר הנרות

ומתחיל להדליק נר החדש, והולך ומדליק לצד ימין²²⁸ ומיד אחר גמר הדלקת הנר הראשון שהוא עיקר יאמר הנרות הללו²²⁹ ויגמור ההדלקה בעוד שאומר הנרות הללו²³⁰ וי"א שיאמר הנרות הללו רק אחר גמר ההדלקה לגמרי²³¹

²²⁵ עי אהלי שם סי' תרעו סעי' א.

²²⁶ תשובות מערביות סי' נג.

²²⁷ תורת אימך אסולין.

²²⁸ מעשה בראשית, לימודי ה' [סעי' טו].

²²⁹ זוכר ברית אבות [עמוד 144].

²³⁰ מעשה בראשית וכ"כ עטרת אבות והוא המנהג הפשוט במרוקו. וכ"כ משלחן אבותינו סעיף תרנב.

²³¹ כן הביא שופריה דיוסף [סעי' ח]. עיין קונטרס אורי וישעי [זבדה] עמוד יד.

של

יש אומרים שמברך להדליק נר חנוכה ולא יאמר "של" ²³² ומנהג מרוקו לומר של ²³³ אך אין לברך בנוסח על "הדלקת" נר חנוכה 234 ושני הנוסחים נוהגים היו במרוקו ואין לדחות אחד מהם ²³⁵

232 לימודי ה' חנוכה [סעיף יט] והטעם כי אסור להנות מנר חנוכה, עי' קרבן מנחה, עי' מע"ב [עמוד 371] וז"ל טעם שבחנוכה נוסח הברכה הוא להדליק נר חנוכה ובליל שבת הנוסח הוא להדליק נר של שבת. כתב הברכ"י [סימן תרע"ו] כי נר חנוכה אסור להשתמש לאורה, ולזה אמר נר חנוכה להורות כי הנר אינו כ"א למצות חנוכה מה שאין כן נר של שבת הכוונה נר שאנו משתמשים בו ונרו יאיר לתועלתנו וזה הנר המאיר הוא של שבת.

233 נוהג במ [סימן י"ג] בעני' נוסח הברכה להדליק נר של חנוכה עמדתו ואתבונן אי נוסח ברכת נרות חנוכה "להדליק נר חנוכה" או "להדליק נר של חנוכה". וזה מה שהשיגה ידי, יד כהה. בגמרא בשבת (כג). הנוסח של הברכה הוא להדליק נר של חנוכה, וכן במסכת סופרים (פרק כ' הלכה ו') לפי גירסת הרא"ש מופיע הנוסח להדליק נר של חנוכה. וכן כתוב ג"כ בילקוט (פרשת שופטים ומז תתקי"א). וכן כתבנו הרי"ף הרמב"ם הרא"ש הטור הבה"ג והכלבו דהנוסח הוא להדליק נר של חנוכה. וכן האריך בזה בספר מעשה רוקח על הרמב"ם לקיים את הגירסה והנוסח "של חנוכה" בשם כמה גאונים. ע"ש. והרש"ל בתשובה (סימן פ"ה) כתב שיאמר של חנוכה בתיבה אחת. והביאו השל"ה (דף רמ"ט ע"ב) וכ"כ בבאר היטב (סימן תרע"ו ס"ק א') בשם השל"ה. וכן מנהג התימנים, וכמ"ש הרב יחיא צלאח בשו"ת פעולת צדיק חלק ב' (סימן קמ"ג) שתיבת של חנוכה סמוכה אליה ופירושה אשר לחנוכה. ע"ש. והנה מן בשלחנו הטור (סימן תרע"ו סעיף א') כתב בנוסח הברכה להדליק נר חנוכה. וכתב הפר"ח דנוסח הש"ע עיקר, ונוסח הש"ס הרי"ף והרמב"ם וכו' שכתבו של חנוכה אינו עיקר. ע"ש. וכן האר"י ז"ל גרס להדליק נר חנוכה ע"פ הסוד כזי לקבל בברכה ר"ת נח"ל. אולם בשו"ת פעולת צדיק הנ"ל העיר דאין הכרח שכן דעת מרן הש"י, דמרן נקט לשון קצר, ולא נחית ללמדנו הנוסח רק להודיענו כמה ברכות צריך לחנוכה. וכן כתב הרה"ג רבי יוסף משאש זצ"ל בספרו נר מצוה (עמ' ל"א) דמרן בא להודיענו מה הם השלוש ברכות ולא נטפל לדקדק נוסח הברכה, מדלא העיר עליה בביתו הנאמן, שהביא דברי הטור והש"ס כדרכו בקודש תמיד להעיר על כל ההפך מצד הדין או המנהג, ובפרט דבר זה, שהוא הפך הש"ס וכל הפוסקים, ואפשר קרוב, שהוא ז"ל כתבה, ורק נשמטה מיד המעתיקים או המדפיסים. עכ"ד. ועוד כתב הרב שם דאין שום טעם וכח לדחות דברי הש"ס וג' עמודי הוראה, ומנהג העולם שוה בזה שהרבה מברכים של חנוכה, וכן נמצא בהרבה סדורי תפילה, ופשוט שאין למחות בידם, והמדלגים תיבת של יש להם על מי לסמוך כי הענין אינו משתנה וליכא קפידיא ע"ש.

וגם הלום ראיתי להרה"ג רבי שלמה פיישר שליט"א בספרו דרשות בית ישי (סימן כ"ת) שאף הגורסים של חנוכה, לאותו דבר נתכוננו שהרי ר"ת "להדליק נר של חנוכה" הוא ג"כ שלחן שהוא ר"ת שחר לבנה חמה נדגלות. ע"ש. ועל כל הנהגים לברך "להדליק נר של חנוכה" אין למחות בידם, דכן הוא הנוסח בש"ס, וכ"כ הרי"ף הרא"ש הרמב"ם ועודן וצו"מ וימ"ן אמן. עיין דברי שלום ואמת טולדנו [ח"א עמוד 152]. עיין משלחן אבותינו שכתב שכל העם נהגו לומר נוסח "של חנוכה" אבל יש מיעוט הולכים אחר הקבלה שהיו אומרים נר חנוכה. תורת אימך אסולין, עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד יג. עי' אלהי שם סי' תרעו.

234 דרכי דוד [סימן נ"ט]. אמנם מנהג מרוקו הפשוט הוא לומר להדליק נר של חנוכה. עיין דברי שלום ואמת [ח"א עמוד 371] וז"ל טעם שמברכין להדליק בלמ"ד, לפי שמצותה עד שתכלה רגל מן השוק והוא

בימים ההם

יאמר בימים ההם בזמן הזה בלי ו' ²³⁶

מי שמדליק לחבירו

מי שמדליק לחבירו יברך שהחיינו והוא נפטר בכך אם הוא עומד שם, אבל מי שהדליקו עליו בביתו והוא אינו בבית צריך שיברך שהחיינו כשידליק ²³⁷

ברכה בעצמו

אם מברך ברכה בעצמו, יברך להדליק בלמ"ד אבל אם מברך לאחרים יברך בעל ²³⁸מי שחבירו הדליק עליו שלא ברשותו לכו"ע יברך שהחיינו לעצמו ²³⁹

אינו עתיד להדליק

מי שלא הדליק ואינו עתיד להדליק באותו הלילה, וגם אין מדליקין עליו בתוך ביתו, כשרואה נר חנוכה מברך שעשה נסים ובליל ראשון מברך גם שהחיינו. ואם אחר כך בליל שני או שלישי בא להדליק אינו חוזר ומברך שהחיינו ²⁴⁰

שמן רק ללילה אחת

אם יש לו שמן רק ללילה אחת, לא יחלקנו לשיעורים קטנים לכל הלילות, אלא ידליק לילה אחת כשיעור. ואם יש לו שמן בצמצום, ולחברו הגר רחוק ממנו אין שמן, מוטב שידליק בכל לילה אחת, ויתן גם לחבריו להדליק, אבל אם גר על ידו יוציאנו בברכתו ²⁴¹ אבל אם הוא יודע שיברך אח"כ באותו לילה לא יברך על הראייה כיון דיוכל לברך אח"כ על ההדלקה ²⁴²

כמו חצי שעה מן הלילה שהוא זמן הדלקה ולא גמרה מיד, וכן לישיב בסוכה שכל שבעת ימי החג צריך לישיב וכן להניח תפלין שמצותן כל היום. אבל על משמע שכבר עשה המצוה עכ"ל. עיין נוהג בם.

²³⁵ תשובות מערביות סי' נג.

²³⁶ לימודי ה' חנוכה [סעיף כ'], עי' קרבן מנחה.

²³⁷ קיצוש"ע להגר"ב"ט.

²³⁸ שם משמואל.

²³⁹ עיין רינה ותפילה בהערות מקור ברוך.

²⁴⁰ קיצוש"ע להגר"ב"ט.

²⁴¹ שם משמואל. עיין קונטרס אורי וישעי [זבדה] עמוד כב.

²⁴² קיצוש"ע להגר"ב"ט.

שהחיינו

נוסח

בנוסח שהחיינו, יותר טוב לומר לזמן הזה. הלמד בחיריק ²⁴³

בבית כנסת

מי שהדליק נר חנוכה בבית כנסת בליל א', ובירך שהחיינו, כשחוזר להדליק בביתו י"א שאין מברך שהחיינו. וי"א שמברך שהחיינו בביתו אם הוא לבד ובפרט אם התכוין שלא לצאת בבית כנסת בשהחיינו שלו ²⁴⁴ אבל אם הדליק בתחילה בביתו, כשמדליק אח"כ בבית כנסת מברך שהחיינו בשביל הציבור ²⁴⁵ מי שהדליק נר חנוכה בבית הכנסת בליל ראשון ובירך שהחיינו, כשחוזר להדליק בביתו אינו מברך שהחיינו [אלא א"כ צריך להוציא את בני ביתו שופריה דיוסף]. אבל אם הדליק בתחלה בביתו כשמדליק אחר כך בבית הכנסת מברך שהחיינו בשביל הציבור ²⁴⁶ אבל אם מדליק לאדם פרטי לא יברך שהחיינו שכבר בירך בביתו ²⁴⁷

בליל שבת

אם חל לילה ראשונה של חנוכה בליל שבת וכבר הדליק ובירך גם שהחיינו וגם כל הקהל שיש בביהכ"נ כבר הדליקו בביתם ובירכו גם שהחיינו ובא להדליק בביהכ"נ לא יחזור ויברך שהחיינו שכבר בירכו בביתם ²⁴⁸

הרגיל בנר

הרגיל בנר הוי לן בנים ת"ח ²⁴⁹

²⁴³ שם משמואל.

²⁴⁴ שם.

²⁴⁵ ויאמר יצחק ליקוטי חנוכה [סימן ה']. לימודי ה' [חנוכה סעיף יא] מעשה בראשית ליקוטי' [עמוד 708] שופריה דיוסף [חנוכה סעיף ה']. וכ"כ בקונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד יז.

²⁴⁶ מעשה בראשית [ח"ד ליקוטי']. עיין זאת ליהודה [סי' קמון] שלא מברך ודעת הגרש"מ שכן מברך.

²⁴⁷ שערי צדק [סימן קעא]. וכ"כ בקונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד יט.

²⁴⁸ קיצשו"ע להגר"ט.

²⁴⁹ לימודי ה' [סעיף ז], ועי' ברית אבות [דף סג ע"ב] וז"ל ראיתי להרב הפר"ח שכתב אמ"ש ז"ל הרגיל בנר הויין ליה בנים ת"ח שנאמר כי נר מצוה וכו', והק' למה לא אמרו איהו גופיה יהיה אי לאובר הכי הוא, ועוד נר חנוכה רומז למילה וכו' ודבריו קשה ההבנה ונלע"ד דכוונתו לומר דבשביל נ"ח נקט הש"ס בניו דאית ביה תרתי אור וח' ימים רומז למילה ובשביל כן כתיב ותורה בוא"ו לרמז דהתורה תתקיים באיש אחר דהיינו בניו, דאי אמר כי נר מצוה תורה הוא דעל המקיים נר מצוה קאי, ולפי האמת לא קאי רק על בניו וזהו פי' תרי גברי שכתב הרב, ועוד מדכתב ואי"ו להוסיף ש"מ דיש לו עוד שכר מלבד התורה אלו הבנים, והטעם דשינה וכתב ותורה אור ולא כתב ואור תורה לדרוש וי"ו להוסיף ע"ש.

אשה

גם אשה חייבת בנר חנוכה ויכולה להדליק ולברך²⁵⁰ ויכולה גם להוציא את האיש²⁵¹

אלמנה

אלמנה שנזונת מנכסי יתומים חייבים היורשים לתת לה דמי שמן לחנוכה, דחייבים לתת לה כל צרכיה שהם חובת הגוף, וצריכים שיתנו לה שיעור הדלקת נרות של כל לילה ולילה²⁵²

אבל

כל דיני אבלות נוהגים בחנוכה²⁵³

צדקתך

לא יאמרו צדקתך צדק וציזוק הדין בבית האבל²⁵⁴

250 קרבן מנחה, עיי' מע"ב ז"ל טעם שהנשים חייבות בנר חנוכה אף על פי שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, כיון שהיו באותו נס שגזרו היונים על כל בתולה שתבעל להגמון תחלה והנס נעשה על ידי אשה שבת יוחנן כהן גדול היתה יפת תואר מאד ואמרה למלך הצורר שתשכב עמו והאכילתו תבשילי גבינה כדי שיצמא וישתכר מן היין וישן וירדם, וכן היה וחתכה ראשו והביאתו לירושלים וראה שרצבאם כי מת מלכם וינוסו ולפי שהנס נעשה על ידי תבשילי חלב לכן יש נוהגים לאכול תבשיל חלב בחנוכה זכר לנס הנעשה על ידי חלב. כל בו ות"א כלל קנ"ד מ"ג. ומטעם זה נוהגות הנשים שלא לעשות מלאכה בעוד שהנרות דולקות שהנס נעשה על ידן. עיי' אהלי שם סי' תרעא.

251 קיצוש"ע הגרב"ט, עיין שפתי שבה [עמו' 387]. עיי' אהלי שם סי' תרעה.

252 קיצוש"ע הגרב"ט.

253 שו"ע הלכות אבילות, ועיי' קח"ד [ח"ב סימן פח]. עיין תשובות מערביות סי' נ', עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד יב.

254 וישמע שאול עיי' שם שכתב שהוא מחלוקת וכל כל אחד יאמר בביתו .

שהחיינו

אם אבל מתפלל בבית כנסת בערב חנוכה ונתנו לו להדליק נרות מי שהוא אחר מברך שהחיינו²⁵⁵ ו"א שלא יתנו לאבל להדליק²⁵⁶ אבל בביתו מברך האבל זמן 257

קדיש על אביו ואמו

אלו שנהגו שלא לומר קדיש על אביו ואמו בחנוכה הוא מנהג גרוע ומ"מ אין משיבין²⁵⁸

ביום האחרון של חנוכה

מי שמת אביו או אמו ביום האחרון של חנוכה ואותה שנה היה ר"ח טבת ב' ימים ונמצא יום אחרון של חנוכה בל' לחדש, ובשנה הבאה היה ר"ח טבת יום א' נמצא יום אחרון של חנוכה בג' לחדש, יעשה כבוד אביו לענין קדיש יום אחרון של חנוכה הגם שהוא ג' לחדש²⁵⁹

יום אזכרה

נוהגים שאם יום אזכרה חל בימי החנוכה בראש חודש או חול המועד עולים לבית העלמין ועושים ככל הסדר שנהגו בקריאת ותיקון הסעודה²⁶⁰

255 עיין וישמע שאול נראה הביאור כי המנהג היה כי מי שהוא מתפלל הוא גם מדליק בבית כנסת וא"כ אבל בשבעה לא יאמר שהחיינו לכן להתפלל הוא יוכל אבל אחר יאמר שהחיינו.

256 ילקוט שבע וז"ל אבל תוך שלושים יום, ועל אביו או אמו תוך שנים עשר חודש, לא ידליק כלילה הראשון של חנוכה, נרות שבבית הכנסת, מפני התעוררות השמחה בברכת שהחיינו בציבור, והאבל אסור בשמחה בתקופה זו, אבל בשאר לילות רשאי לברך ולהדליק גם בבית הכנסת, ובביתו מדליק נרות חנוכה בברכת שהחיינו בלי כל פקפוק (קול סיני).

257 ויאמר יצחק ליקוטי חנוכה [סימן ו']. מע"ב [עמוד 729], לימודי ה' חנוכה [סעיף יב], ושופ"ד [סעיף ו']. עיין לפי ספרי [ערך אבל סעיף נא] כתב רמ"א בשו"ת [סי' מ"ו] דאם אבל מתפלל בערב חנוכה ידליק אדם אחר הנרות משום שהחיינו וכו' ע"כ. וכתב הת"מ הספר הזה אינו תחת ידי ולא אוכל לירד לסוף דעתו. דלא מצינו שאבל אסור לברך שהחיינו. ועי' מג"א סי' תקנ"א סקמ"ב ואי משום שהוא בצבור והדלקת נר חנוכה פרסומי ניסא ושמחה יתירה ביום א'. וכי מצינו ששמחה יתירה כזו אסורה, ועוד א"כ גם אבל אסור לקרות המגילה בצבור ולברך שהחיינו, ראה זה דבר חדש הוא, וצל"ע. את זה כתבתי על גליון מילדותי. וכעת נדפס שו"ת נו"ב תניינא מהגאון נ"ע וראיתי שם בחאו"ח סי' קמ"א וכו' על הט"ז פשוט פשט הוא, דכוונת הט"ז הוא בצבור. אבל האבל בביתו מברך שהחיינו עכ"ד. הן אמת דזה פשוט פשט אבל אינו מעלה ארוכה בצבור מאי שנא לא, ומאי שנא ממגילה וצל"ע. עיין שערי צדק [סימן קסט], עיין שפתי שבח [עמוד 385].

258 לימודי ה' חנוכה [סעיף ג].

259 ויאמר יצחק ליקוטי חנוכה [סעיף ד], עי' מעשה בראשית [עמוד 729], עיין קיצו"ע להגר"ט ז"ל [סעיף לד] מי שיש לו יארציט בחנוכה לא יחשוב לפי ימי חנוכה אלא לפי ימי החדש שלפעמים ר"ח טבת יום א' ולפעמים ב' ימים.

²⁶⁰ משלחן אבותינו סעיף תרס.

סדר ההדלקה

מקום החנוכיה

מקום החנוכיה פתח המזוזה מימין ונר חנוכה משמאל²⁶¹ ויעבור בעה"ב בטלית מצויצת באמצע, והחוט המשולש לא במהרה ינתק²⁶² מצוה להניחה בטפח הסמוך לפתח²⁶³

נר היותר ימיני

מתחיל להדליק בנר היותר ימיני ולברך על הנוסף וליכנס לצד ימינו²⁶⁴ לצרי' לעמוד מול הנר שמאלי שממנו מתחיל להדליק כדי שלא יעביר על המצות²⁶⁵

אין מזוזה בפתח

אם אין מזוזה בפתח, מניחו מימין (שכל דבר של מצוה ימין עדיף). ואם הניחו בדלת עצמו (בדלת שיש בו מזוזה קאי) יניחו מחציו של כניסה (בקצה האחרון שהדלת סובב שם) לצד שמאל (וכשינעל הדלת, יהיה הנר בצד שמאל של כניסה, מול המזוזה)²⁶⁶

ומוסיף אחד בכל לילה

בלילה הראשון מדליק נר אחד ומכאן ואילך הולך ומוסיף אחד בכל לילה עד שבליל אחרון יהיו ח', ובשאר הלילות מתחיל מאותו נר שרוצה להוסיף ואח"ך האחרים שהדליק בלילות הראשונים, ואפי' אם רבים בני הבית לא ידליקו היתר, והאשכנזים נוהגים שכל אחד מבני הבית ידליק נר חנוכה שלו וכל אחד מהם עושה נרו במקום מיוחד²⁶⁷

אשכנזי שגר בבית ספרדי

אשכנזי שגר בבית ספרדי כל אחד יעשה כמנהגו, ואין בזה משום לא תתגודדו²⁶⁸

261 לימודי ה' [סעיף ח], קרבן מנחה, עיין קח"ד [ח"א סימן קי] ביאור העני'.

262 שם משמואל.

263 קרבן מנחה.

264 מנהגי ארג"ל קרבן מנחה. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד יח.

265 אהלי שם סי' תרעו סעי' ה'.

266 שם משמואל.

267 קיצשו"ע לגרב"ט.

268 קיצשו"ע לגרב"ט.

אין לו שמן הרבה

כשיעור

מי שאין לו שמן הרבה יתן בנר אחד שמן כשיעור והמותר יחלק לכולם בשוה, שאם יעשה לכולם בשוה לא ידליק אפי' אחד כשיעור, ומי שאין לו שמן לכל ח' ימי חנוכה רק כדי הדלקת לילה אחת ידליק כשיעור בלילה אחת, ואם לא ישאר ללילות אחרות פטור²⁶⁹

ח' ימים

אם יש לו שמן לח' ימים אבל בצמצום ולחבירו אין לו כלל, מוטב שידליק רק אחד בכל לילה ויתן השאר לחבירו²⁷⁰ דהא מדינא א"צ אלא אחד בכל לילה. ואם חבירו דר עימו בחדרו לא יתן לו דהא יוצא גם הוא בנר שחולק בעה"ב וא"ך יעשה הוא המצוה שלימה²⁷¹

לנר א'

אם אין לו שמן אלא שיעור להדליק נר א' בכל לילה, ואם יוסיף בכל לילה לא יספיק לו להדליק בלילות האחרונים, טוב שידליק בכל לילה אחד ולא יבטל המצוה בשום לילה, דהא מדינא א"צ אלא נר אחד בכל לילה, ואם יש לו יותר יוסיף וידליק בכל לילה כראוי רק ויניח לשאר הלילות אחד לכל לילה²⁷²

אם לא היה שמן כי אם לנר אחד ובירך עליו, ותיכף נזדמן לו שמן לנרות השייכות להידור אין לברך עוד פעם אחרת²⁷³

נרות

אם עושים נרות בשעוה אין לדבוקן ביחד ולהדליקן דהוי כמדורה. ויש לזהר להעמיד הנרות בשורה בשוה ולא בעיגול דהוי כמדורה ואפי' בנרות של שבת ויו"ט יזהרו שלא לעשות כן²⁷⁴

הדליק פחות

מי שעומד בליל ז' להדליק ז' נרות, וחשב שהוא ליל ו' והדליק רק שש, כשנודע לו, ידליק עוד אחד, בלא ברכה²⁷⁵

269 קיצוש"ע להגר"ב"ט סימן תקב.

270 עי' אהלי שם תשרי ע"א

271 קיצוש"ע להגר"ב"ט [סימן תקב].

272 קיצוש"ע להגר"ב"ט [סימן תקב]. עי' אהלי שם תרע"א.

273 קיצוש"ע להגר"ב"ט [סימן תקב].

274 קיצוש"ע להגר"ב"ט [סימן תקב].

275 שם משמואל.

דין אכסנאי בחנוכה

אכסנאי

אכסנאי²⁷⁶ אם אין מדליקים עליו בביתו יכול להשתתף בפריטי ויברך בעה"ב ויצא גם הוא²⁷⁷ ואם אין מדליקין עליו בביתו, ישתתף עם בעל הבית (אפילו) בפרוטה (ולא חצי דמי שמן), ויאמר לו, הריני נותן לך פרוטה זו, כדי שתזכה לי קצת מן השמן והפתילות בנרות חנוכה שלך, שתדליק בלילה הזה, או כל הלילות. ויאמר בעל הבית: הריני מזכה לך קצת מן השמן בפרוטה זה בנרות חנוכה שאני מדליק, כל ימי שמונת חנוכה, ואם ירצה בעה"ב יזכה לו במתנה אפילו בלי פרוטה, היות ומפתו יאכל ומכוסו ישתה, ואפילו אוכל מפיתו ומכוסו אין צריך להשתתף מיהו נראה דיותר טוב לומר בפ"י לבעה"ב זכי לי קצת שמן ופתילות בנרות חנוכה שלך ובעה"ב אומר הריני מזכה לך וכו' בין שאוכל בשכר או בחנם²⁷⁹

נמצא אצל אחר

מי שנמצא אצל אחר בחנוכה ורוצה להדר להדליק, הגם שיוזע שאשתו הדליקה או תדליק עבורו אינו מברך, ויוצא ידי חובה בהדלקתה טוב ביותר ישמע הברכות מבעל הבית או הוא יאמר הברכות ובעל הבית יצא ממנו²⁸⁰

מדליק בביהל"נ

אם אורח מדליק בביהל"נ א"צ להדליק באכסנייא שכבר נפטר בזה²⁸¹

נתארח אצל חבירו

ואם נתארח אצל חבירו כל ח' ימי חנוכה הוא ואשתו וכל בני ביתו וסגרו הבית והלכו אם אין להם שכנים בחצר שסגרו החצר והלכו להם, לא ידליקו באותו חצר אלא משתתף עם בעל הבית שמתארח אצלו בפריטי ודיו, דהא ליכא לא משום חשדא ולא משום פרסומי ניסא ועל מי ידליק, אבל אם היו אחרים דרים עמו בחצרו צריך להדליק משום חשדא וגם איכא משום פרסומי ניסא בשעת הדלקה שרואין אותו שכניו, ואף עפ"י

276 מע"ב, עיין שפתי שבח [עמו' 389]. עי אהלי שם סי' תרעז.

277 לימודי ה' חנוכה [סעיף כא].

278 שם משמואל.

279 קיצוש"ע לגרב"ט סימן תקח.

280 תולדות יצחק ח"ב סימן כה. אורח שמתתף בפריטי חייב לעמוד ליד בעה"ב בעת הברכה ואם לא הדליקו עליו בביתו ואינו רוצה להשתתף בפריטי יכול להחמיר לברך בעצמו על שמן שלו.

281 קיצוש"ע לגרב"ט.

שאחר כך סוגר ביתו והולך לו מידי דהוה שמדליקין בבהכ"נ משום פרסומי ניסא דשעת
ההדלקה לחוד²⁸²

י"א שיש פרסומי ניסא גם ביחס לנכרים²⁸³

קטן שיש לו בית בפנ"ע צרי' לחנכו להדליק נר חנוכה כשאר כל אדם כלומר במהדרין
מן המהדרין ומוסיף והולך²⁸⁴

חלוקים בעיסתן

שנים שזרים בבית אחד וחלוקים בעיסתן, חייבים להדליק כל א' בפני עצמו²⁸⁵

מי שלא ידע שהדליקו עליו בביתו, ובא באותו לילה לביתו ומצא שהדליקו עליו, צריך
להדליק דכבר חל עליו תקנת חכמים אבל אין לברך²⁸⁶

ההולכים בדרך

ההולכים בדרך וחונים בלילה אע"פ שאין לו בית ולא אהל חייב להדליק נר חנוכה, אם
יש לו נרות ושמן או חתיכות שעוה תולה אותה בעץ גבוה או ג"ט או מניחה על תיבה
וספסל או שלחן או אפילו על הארץ, שהרי חייב לקיים הדלקת נר חנוכה או לראותם
287 ויש סוברים כי אם אין לו גג על ראשו לא חייב להדליק, אבל נוסע בספינה או רכבת
צריך להדליק 288

גר בין הגוים

גם מי שגר בין הגוים ידליק ויברך²⁸⁹

מי שנוסע במטוס י"א שיכול להדליק בפנס לשם חנוכה, וי"א שאינו חייב בנרות חנוכה
כי המטוס אינו בית²⁹⁰

282 שו"ת שער שלמה [דף לג ע"ב].

283 אהלי שם סי' תרעב סעי' ב.

284 אהלי שם סי' תרעז.

285 שו"ת שער שלמה [דף לג ע"ב].

286 קיצשו"ע לגרב"ט.

287 שו"ת שער שלמה [דף לג ע"ב].

288 שומ"ג [ח"ג סימן נו]. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד טז.

289 וישמע שאול. עי' אהלי שם תרעב וסי' תרעז.

290 עי' אהלי שם תרעג.

במקום שאין בו ישראל

יש אומרים שאע"פ שמדליקין עליו בתוך ביתו אם הוא במקום שאין בו ישראל מדליק בברכות כי חייב לראות הנרות, ואפי' אם הוא אצל יהודים ורואה הנרות אם רוצה להחמיר על עצמו, ולהדליק בפני עצמו מדליק ומברך²⁹¹

חנוכה ברחוב

מה שמדליקים חנוכה ברחוב כמו שעושים חב"ד י"א שיש להדליק בברכה²⁹² ואם עושים מסיבה ורוצים לפני המסיבה להדליק נר חנוכה ידליקו בלא ברכה, ואם הוא בית כנסת ידליקו בברכה ויעשו ערבית. ועדיף שיזליקו ע"י קטן פחות מ"ג שנים, ואם יש שם ציבור שלא מדליקים בשום מקום יש מקום לברך²⁹³

הורים

בן האוכל אצל אביו וחתן אצל חמיו ויש להם בית המיוחד לשינה אין צריך להדליק בביתם אבל צריך להשתתף עם אביו וחמיו בפריטי, ולדעת הש"ע צריך להדליק בביתו²⁹⁴

בן היושב אצל אביו

בן היושב אצל אביו וישן שם, אפילו שסמוך על שלחן אביו יכול לברך לעצמו, אם הוא רוצה בכך, להיות מן המהדרין. ואין בזה חשש של ברכה לבטלה²⁹⁵

²⁹¹ קיצוש"ע לגרב"ט.

²⁹² שמש ומגן [ח"ג סימן לז] כתב שהוא מדליק בברכה בעצמו, עיין אמרי אליהו מלכה שכתב שלא לברך. תורת אימך אסולין, עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד כו. עי' אהלי שם תרעא סעי' ז.

²⁹³ מענה לשון [ח"ג סימן נב].

²⁹⁴ שו"ת שער שלמה [דף לג ע"ב].

²⁹⁵ תבואות שמש [או"ח סימן ז']. עיין מע"ב [עמוד 371] וז"ל טעם למנהג ק"ק האשכנזים שכל נשוי מדליק נ"ח אפילו סמוך על שלחן אביו מדליק בפ"ע לפי שהוא נתחייב במזונות אשתו מדין תורה, והגם שהאב חייב עצמו לזונם הנה האיש נותן במתנה המזונות לבעל והאשה נזונת משל בעלה אשר נתן האב במתנה לבעל, ומה לי אם האשה נזונת מיגיע כפו של הבעל או במה שנתנו לו במתנה. ואם כן האשה ודאי אינה נקראת סומכת על שלחן אביו רק על של בעלה ואם כן הבעל צריך להדליק בשבילה ע"כ נהגו הנשואים להדליק בפ"ע ואפילו אין אשתו עמו משום לא פלוג. חידושי מהרש"א הובא בספר טעמי המנהגים עכ"ל. ולענ"ד טעם זה חלש מאד דלעולם כלתו של אדם חביבה עליו של אדם כבתו ולו תהא כאכסנאי דעלמא, הרי כתב הרב גן המלך הביאו הרב"ע סי"ג דוקא אכסנאי שנותן הוצאה לבעל הבית אז מתחייב להשתתף בפריטי ואם היה לו חדר בפ"ע חייב להדליק בחדרו. אבל האכסנאי סמוך על בעל הבית לגמרי ומפתו יאכל ומכוסו ישת, א"צ שתוף כלל ואף אם יש לו בית שאינו מתוך ביתו של בעל הבית עכ"ל. ואם כן לא תהיה כלתו כאכסנאי כנז' ויש לישב דוק.

עיין שופ"ד חנוכה ז"ל [סעיף יג] בן שיש לו בית מיוחד והלך הוא וכל בני ביתו לסעוד אצל אביו כל שמונת ימי חנוכה, אף שביום אוכל אכילת עראי בביתו, כיון שסועד וישן אצל אביו כל שמונת ימי חנוכה, אינו מדליק אלא בבית אביו, שאוכל וישן שם בלילה, דכיון שאין שום אחד בביתו למי ידליק. ומינה שאם הוא הולך לישן בביתו בלילה צריך להדליק בביתו, וכמו שכתוב להדיא בדין אכסנאי שכתב מרן בסימן תרע"ו, שאם יש לו פתח פתוח לעצמו צריך להדליק בפתחו אף על פי שאותו בית אינו מיוחד אלא לשינה דוקא,

בן שאוכל אצל אביו

בן שאוכל אצל אביו י"א שפטור הוא ממצות נר חנוכה, ואם הוא אוכל בחדר בפני עצמו חייב הוא להדליק באותו חדר מה"ד²⁹⁶ ואם הוא אוכל בפני עצמו בבית אביו צריך להשתתף עם אביו ודי לו בזה, אף אם יש לו חדר מיוחד לשינה. ואם הוא אוכל על שלחן אביו ממש, אפילו שיש לו חדר מיוחד לשינה א"צ מהדין להשתתף, וכ"ש להדליק אלא אם הוא רוצה להיות מן המהדרין²⁹⁷

בן שיש לו בית מיוחד

בן שיש לו בית מיוחד והלך הוא וכל בני ביתו לסעוד אצל אביו כל ח' ימי חנוכה, ידליק בבית שאוכל וישן שם בלילה, או מדליק בביתו²⁹⁸ אבל אם הוא גר רחוק מאביו, וישן בביתו אפילו אוכל אצל אביו, יברך בביתו, ולא יצא בברכת אביו, דאשתו אינה סומכת על שלחן אביו, רק על של בעלה שמקבל מאביו, ולכך צריך להדליק בשבילה, ואפילו אין אשתו עמו²⁹⁹

אוכל בבית חברו

היה אוכל בבית חברו, והגיע זמן הדלקה, צריך ללכת אל ביתו להדליק, ואם רואה נרות של בעל הבית, ובטוח שאשתו מדלקת בביתו, יכול לסמוך על בעל הבית³⁰⁰

שהיחינו

מי שהדליקו עליו ביום ראשון בבית הוריו ובא למחרת להדליק בביתו שלו, אין לו לברך שהיחינו³⁰¹

וסיים והוא הדין גם הבן אם הוא אוכל בבית אביו והולך לישן בביתו צריך להדליק גם הוא בביתו, וקל להבין.

²⁹⁶ עיין תשובות מערביות סי' נד.

²⁹⁷ תבואות שמש [סימן ז']. ע"ע תבואות שמש [ח' או"ח סימן ז'], שמ"ש ומגן [ח"ב או"ח סימן ג'], סימן מ"ב אות ג' וסימן מ"ז אות א', ח"ג או"ח סימן כ"ט וסימן נ"ד אות ד', ח"ד או"ח סימן ע"ח אות ב'. עיין עטרת אבות [עמוד קפה].

²⁹⁸ ליצחק ריח [אות ח' סעיף ג'].

²⁹⁹ שם משמואל.

³⁰⁰ שם משמואל.

³⁰¹ מענה לשון [ח"ד סימן פח].

אשה ובעלה

שהדליקה אישתו בשבילו

מי שהדליקה אישתו בשבילו אין לו להדליק ולברך כלל, ולא יכול לומר שלא לצאת בהדלקתה שהיא כגופו, וכאילו מדליק ומברך הוא בעצמו, ולא שייך בזה מהדרין 302

ציוה לאשתו

אם ציוה לאשתו שלא תדליק בשבילו, ושהוא ידליק בעצמו במקום שיהיה שם, אזי מותר גם לו. וגם מצוה בו יותר מבשלוחו 303

אם יודע הזמן

אם יודע הזמן שאשתו מדלקת עליו, יכול להקדים ולהדליק ולברך 304

שאר בני הבית

שאר בני הבית או אורחים יש בזה משום מהדרין, וכל אחד יכול להדליק בעצמו במקום מיוחד ולברך בעצמו. וכ"ש בן נשוי³⁰⁵ או בן נשוי³⁰⁶ הוא אוכל על שלחן אביו דודאי יכול להדליק ולברך לעצמו. וגם מצוה יש בזה שמברך לעצמו 307

שהחיינו

אם אשתו הדליקה עליו בליל ראשון, כשידליק הוא בליל שני יברך שהחיינו, וי"א שלא יברך 308

בחורי ישיבה

בחורי ישיבה יכולים להדליק בישיבה בברכה 309 וי"א שלא ידליקו בברכה 310

302 שמש ומגן [ח"ב סימן ג']. .

303 שם. שמש ומגן [ח"ב סימן ג']. .

304 שם. שמש ומגן [ח"ב סימן ג']. .

305 עיין ילקוט שמש קמב, עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד טז.

306 עיין תורת אימך אסולין.

307 שמש ומגן [ח"ב סימן ג'] וכ"כ בשמש ומגן [ח"ב סימן מ"ז].

308 שופ"ד אם אשתו הדליקה עליו בליל ראשון, כשידליק הוא בליל שני יברך שהחיינו, כן היא דעת בית חדש, אבל מדברי מרן בסימן תרע"ו סעיף ג' משמע דלא יברך, וכן כתב הרב מ"א והרב בית עובד ז"ל דף ק"ס עמוד ב'.

309 שמש ומגן [ח"ב סימן מ"ז]. עיין עטרת אבות [עמוד קפה], ועיין דברי שלום ואמת [ח"ב עמוד 119]. עיין מאור השמש עמוד תרסד.

310 דברות אליהו [ח"ו סימן י].

להדליק לאחרים

מי שהדליק נ"ח בביתו יכול להדליק לאחרים ולברך גם שהחיינו 311

ערב שבת

בין מנחה לערבית

יש להדליק לעולם בין מנחה לערבית³¹²

קודם נר חנוכה

בערב שבת ידליק קודם נר חנוכה ואח"כ נר של שבת³¹³ המברך עליהם כמו בחול אעפ"י שמדליקין בעוד היום גדול, ויתפלל תפילת מנחה ואח"כ ידליק³¹⁴

הטעם

הטעם שמדליקין בערב שבת נר חנוכה תחלה שאם ידליק של שבת תחלה נאסר עליו להדליק של חנוכה לפי שקיבל עליו את השבת, ולכן כדי לצאת כל הדיעות יקדים של חנוכה ואח"כ ידליק של שבת³¹⁵

בדיעבד

כל זה לכתחילה, מיהו בדיעבד אם הדליק של שבת תחלה ולא קבל עליו השבת במחשבתו, יכול הוא להדליק של חנוכה אח"כ כדין, שלא קבל עליו השבת. וזה באיש אבל באשה לא אפי' בדיעבד, כיון שהמנהג שהיא מקבלת שבת בהדלקת נר שבת³¹⁶

נר שבת קודם נר חנוכה

ולכן אשה שהדליקה נר שבת קודם נר חנוכה אינה יכולה עוד להדליק נר חנוכה אלא אחר,³¹⁷ ואותו אחר יברך להדליק והיא תברך שעשה נסים ושהחיינו אם הוא בליל א', ובשאר ימים תברך שעשה נסים דלא גרע מראייה³¹⁸

311 שמש ומגן [ח"א סימן מ"ב]. עיין זאת ליהודה [סימן קמ"ו] כתב שלא יברך ועיין בהלכות ראש השנה.

312 לימודי ה' חנוכה [סימן טז]. וצ"ע הרי נהגו להדליק אחר ערבית. עי' אהלי שם סי' תרעג סעי' א כתב שיש על מי לסמוך להדליק נר חנוכה בערב שבת קוד' מנחה.

313 לימודי ה' חנוכה [סעיף כג], וקיצוש"ע לגרב"ט [סימן תקי]. עיין תשובות מערביות סי' נו עיין קונטרס אורי וישעי [זבדה] עמוד כז. עי' אהלי שם סי' תרעט.

314 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תקי].

315 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תקי]. עיין אבא במ [סימן כו].

316 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תקי].

³¹⁷ עי' אהלי שם סי' תרעג.

318 קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תקי].

אם קיבל שבת ושכח להדליק נר חנוכה, יכול לומר לאחר להדליק לו נר חנוכה³¹⁹

שמנים הפתילות כשרים

כל השמנים והפתילות כשרים לנר חנוכה אפילו חל בשבת³²⁰

חנוכה בשבת

סמוך לפתח

לא יניח הנרות סמוך לפתח בליל שבת ויתן שום דבר לחוץ בין הנרות לפתח בשביל הרוח שלא יכבה הנרות כשפותח את הדלת וה"ה בחול צריך ליתר, דהא דכבתה אינו זקוק לה דוקא בדיעבד אלא שבשבת צריך זהירות ושמירה בע"ש שאסור לקבוע הנרות בדלת עצמה אחורי הדלת לפי שבפתיחת או בנעילת הדלת מרחיק השמן מן הפתילה או מקרבו אליה והוי מכבה ומבעיר ואעפ"י שאינו מכוון לכך הוי פסיק רישא ואסור³²¹

לפי זה בנר של שעוה מותר דלא שייך ביה קירוב וריחוק³²²

אסור לקבוע נר חנוכה בדלת בשבת חנוכה ויש מי שמתיר ודוקא בנר של שעוה אבל של שמן לכו"ע אסור³²³

כבה לפני השקיעה

נר של חנוכה שהודלק בערב שבת שכבה לפני השקיעה יחזור וידליק בלא ברכה³²⁴

במה מדליקין

בשבת חנוכה נהגו שלא לומר בליל שבת פרק במה מדליקין³²⁵

מותר לחמם סופגניה על גבי פלטה בשבת אפילו שיש בה ריבה ולא חשיב לה³²⁶

³¹⁹ עי אהלי שם סי' תרעט.

³²⁰ עי' שו"ע עיין קרית חנה דוד [ח"א סימן קיא] ביאור העני'.

³²¹ קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תקי].

³²² קיצוש"ע לגרב"ט [סי' תקי].

³²³ אהלי שם סי' תרפ.

³²⁴ עט סופר [ח"ב סימן כד], ועיין שמש ומגן.

³²⁵ שם משמואל, עטרת אבות [עמוד קצט], עיין זוכר ברית אבות [עמוד 72]. וכ"כ משלחן אבותינו סעיף תרנט הטעם שבחנוכה כל הפתילות ושמנים כשרים ובשבת לא, ושמא יבוא לערב הפתילות והשמנים. עיין תורת אימך אסולין ועיין קונטרס אורי וישעי [דבדה].

³²⁶ עי' אהלי שם סי' תרע סעי' ב.

אין מבדילין בנ"ח במ"ש

אין מבדילין בנר חנוכה

במוצאי שבת אין מבדילין בנר חנוכה שאין נהנים לאורו, ואין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו³²⁷

במוצאי שבת יש מחמירים להמתין להדליק בזמן כרבינו תם, אך הרבה פוסקים כתבו שלא לחכות לזמן ר"ת אלא להדליק כמו בכל לילה³²⁸

נר חנוכה קודם הבדלה

בבית כנסת מדליקין נר חנוכה קודם הבדלה, אבל בביתו הבדלה קודמת, וכן מנהגו במארוקו³²⁹

להבדיל ואח"כ להדליק

יש שנהגו במוצאי שבת של חנוכה להבדיל ואח"כ להדליק, ויש אומרים שאפילו בבית כנסת יש להבדיל תחילה³³⁰

דין על הנסים בחנוכה

ברכת המזון

כל שמונת ימי חנוכה אומר על הנסים בברכת המזון בברכת הארץ, ובתפלה בברכת מודים, ואם לא אמרו אין מחזירין אותו, ומיהו אם נזכר באותה ברכה כל זמן שלא הזכיר את השם, אפי' נזכר בין אתה להשם חוזר³³¹ אם לא אמר על הנסים אין מחזירין אותו,

327 קיצשו"ע לגרב"ט.

328 אהלי שם סי' תרעב סעי' א.

329 קיצשו"ע להגר"ט, נהגו העם חנוכה [סימן ו']. עיין אוצר חיים ז"ל [סי' תרפ"א] בבית הכנסת קודם הבדלה האחרונים נחלקו ביחיד בביתו, ע' ט"ז ואלוה רבא ולכל הדברות נראה דמי שנהגה שלא לצאת בהבדלה מבית הכנסת וגם נזהר בכל מוצאי שבת שלא לעשות מלאכה עד שיבדיל על הכוס כסברת הרמב"ם והרא"ש ז"ל שהביא הבית יוסף סי' רצ"ט, אע"ג שכתב דנהוג עלמא דלא כוותיהו דסמכי על סברת הגאונים יעוש"ד מ"מ משנת חסידים היא להנהיג עצמו כהרמב"ם והרא"ש, וכ"ש בעת עשיית מצוה במצות חנוכה דבעינן שלא יהיה בעשייתה שום נדנוד ספק עבירה. וגם כי בהיות כי לפעמים נשכח אתה חוננתנו בתפלה גדל הכאב לנהוג כן דקרוב לפשוע וכ"ש דהט"ז ז"ל העלה להדליק אחר הבדלה על הכוס לכתחילה. והנלע"ד כתבתי להעיר את רוח מי שנגע יראת אלדים בלבו עכ"ל. עי' עטרת אבות [עמוד קצט], עיין מגן אבות [סימן תרפא]. ובשלחן אבותינו כתב שיש סוברים שיש להבדיל תחילה גם בבית כנסת וכ"כ הדרכי דוד עמוד קמא, עיין תשובות מערכיות סי' נו ועיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד מד.

330 דרכי דוד [סימן נ']. ועיין פרחי שושנים [אות ז' ערך זמן סעיף י"ב] שהביא בזה מחלוקת הפוסקים, וכתב שכל אחד ילך כמנהגו. וכתב שלפי הקבלה יש להקדים את נר חנוכה תחילה.

331 קיצשו"ע להגר"ט [סימן תקיג].

במה דברים אמורים אלא כשסיים הברכה הסמוכה לה שהיא הטוב שמך, אבל אם לא סיים אותה אפילו נזכר בין אתה להשם חוזר³³²

שכח על הנסים

אם שכח על הנסים בכהמ"ז כשמגיע להרחמן יאמר הרחמן יעשה לנו נסים ונפלאות כשם שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה בימי מתתיהו וכו', וכן הדין בפורים, ובר"ח יאמר אותו אחר הרחמן הוא יחדש עלינו³³³

לא הזכיר בימי מתתיהו

אמר על הנסים ולא הזכיר בימי מתתיהו וכל הענין יצא ואינו חוזר אפילו הוא באותה ברכה, דהעיקר הוא מה שהוא מודה על הנסים³³⁴

אם שכח בתפלה

וכן הוא הדין אם שכח בתפלה מלומר על הנסים יש לאומרו קודם יהיו לרצון אמרי פי³³⁵ מי ששכח בחנוכה ופורים ואמר על הנסים בעבודה, אם נזכר בהודאה חוזר לאומרו³³⁶

במוסף

גם במוסף של שבת ושל ראש חדש צריך להזכיר של חנוכה אעפ"י שאין מוסף בחנוכה³³⁷

כשם שעשית

אין אומרים כשם שעשית וכו' אלא מסיים ועשית עמהם נסים ונפלאות ונודה לשמך הגדול סלה³³⁸

בימי מתתיהו

מי שהתפלל ואמר על הנסים, אבל לא אמר את בימי מתתיהו איננו צריך לחזור. ונחשב שאמר על הנסים אלא שלא פירט³³⁹

332 שופריה דיוסף חנוכה.

333 קיצשו"ע להגר"ב"ט [סימן תקיג]. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד לא.

334 עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד לא.

335 קיצשו"ע להגר"ב"ט [סימן תקיג].

336 ויאמר יצחק [ליקוטים ג' חנוכה].

337 קיצשו"ע להגר"ב"ט [סימן תקיג].

338 קיצשו"ע להגר"ב"ט [סימן תקיג].

339 השמים החדשים [או"ח סימן צ']. בענין על הנסים עיי' זהב שבא [סימן קכה].

התחיל לחזור

לא אמר על הנסים והתחיל לחזור, ונזכר שלא צרי' לחזור פוסק אפילו באמצע³⁴⁰
ואם שכח בברכת המזון, כשמגיע להרחמן יאמר הרחמן הוא יעשה לנו נסים ונפלאות
כמו שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה, ואחר כך בימי מתתיהו³⁴¹

נוסח על הנסים

ועל

אומר על הנסים ולא ועל הנסים³⁴²

מתתיה

בנוסח על הנסים יאמר, מתתיה בלי ו' "ותי"ו" ראשונה בחיריק³⁴³

לשכחם

לשכחם מתורתך בתוס' האות מ'³⁴⁴

בפתח

מתתיהו בפתח ולא בחיריק³⁴⁵

בהלל גמור

הנוסח קבעו שמונת ימים אלו בהלל גמור ובהודאה³⁴⁶ וי"א שלא יאמר הלל גמור³⁴⁷

340 לימודי ה' חנוכה [סעי' כד] ועיין קח"ד [ח"א סימן קיג].

341 שופריה דיוסף חנוכה.

342 עטרת אבות [עמוד קצה], מגן אבות [סימן תרפב], דברי שלום ואמת [עמוד 120]. וכ"כ משלחן אבותינו
סעיף תרנד. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד כט. עי' אהלי שם סי' תרפב.

343 שם משמואל.

344 עטרת אבות עמוד קצב, דברי שלום ואמת [עמוד 121]. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד כח.

345 משלחן אבותינו סעיף תרנד.

346 עטרת אבות [עמוד קצב], זוכר ברית אבות [עמוד 144].

347 עטרה ליושנה וז"ל בחנוכה, הנוסח בעל הנסים הוא וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו בהלל ובהודאה
ולא נהגו לומר בהלל גמור. עיין מאור השמש [ח"א תשובות מהרב שלמה דיין להגר"מ לבהר].

חשמונאי

יש לומר חשמונאי האלף בחיריק 348 וי"א שלא צריך 349 ויאמר הנקודה קמץ תחת הנון ואלף נחה 350

יש לומר יוחנן כה"ג "חשמונאי" ובניו ולא וחשמונאי 351

השמן הנותר

מילאו ממנו כלים

אם שרתה הברכה בשמן הנותר ומילאו ממנו כלים רבים אין צרי' שריפה רק המעט שנותר 352

348 שמו יוסף [סימן רנ"א]. עיין אבני שיש [או"ח] וז"ל אבני שיש חשמונאי כתב הפר"ח בהלכות חנוכה סי' תרפ"ב סק"א וז"ל חשמונאי האלף בחיריק ע"כ, וכתב עליו הרב הנז' ז"ל לא ידענא כוונת הרב בהגה זו דאם כוונת הרב למה שכתב אבודרהם יוחנן המכונה חשמונאי כשנאמר שהוא כינוי לגדולה כמו יאתיו חשמנים, וכתב בספר השרשים בשורש חשמן שהוא לשון אנשים גדולים ונגידים כמו שנקרא מתתיה כ"ג חשמונאי או הוא שם של משפחה גדולה ששמה כך ע"כ. ולפי דברי הרב שכתב חשמונאי האלף בחיריק לא מצינו בלה"ק תיבת אי כי אם בלשון תרגום כמו יהודים יהודאי כשדים כשדאי פלשתים פלשתאי, וא"כ המורה על הרבים צריך להיות לדברי הרב ובניו חשמונאי, כדי שתהיה חוזרת על מתתיה ובניו, ואשר אני אחזה לי שהגרסא הנכונה חשמונאי הנו"ן בפת"ח והיו"ד נחה כקריאת עולם והראיה המעשה המובא בחמדת ימים שכתב שם ואמר לחשמונאי אני ושבעה בני ואתה וג' בניך הם י"ב כנגד י"ב שבטים הרי דחשמונאי שם איש ולדברי האגדה הנז' נאמר שהיא ג"כ חשמונאי וא"כ יהודאי כשדים כשדאי פלשתים פלשתאי, וא"כ המורה על הרבים צריך להיות לדברי הרב ובניו חשמונאי כדי שתהיה חוזרת על מתתיה ובניו. ואשר אני אחזה לי שהגרסא הנכונה חשמונאי הנו"ן בפת"ח והיו"ד נחה כקריאת עולם, והראיה המעשה המובא בחמדת ימים שכתב שם ואמר לחשמונאי אני ושבעה בני ואתה וג' בניך הם י"ב כנגד י"ב שבטים הרי דחשמונאי שם איש. ולדברי האגדה הנז' נאמר שהיא יוחנן שקרוי ג"כ חשמונאי וא"כ שיוחנן נקרא חשמונאי באומ' חשמונאי ובניו כולל מתתיה וג' אחיו וכולל שבעה בני מתתיה דבני בנים הרי הם כבנים. ומצאתי בס' ברך יצחק פרשת בהעלותך דף פ"ד ע"ד שהשיג על הפר"ח שמצא בסדר עולם שהיו לו שני שמות יוחנן וחשמונאי, וכן כתב בספר יוסיפון בן גוריון שהוא שם ע"ש ודו"ק עכ"ל. ועיין אוצר חיים דף קכג, ב וז"ל ראיתי לכתוב כאן רמז שם חשמונאי" כי שמא גרים לכל הניסים הללו בימים האלו כי היונים בקשו לבטל חדש שבת מילה והם נצחום מתתיה יוחנן יאודה יהונתן נ' ייעזר יהודית וכל זה ר"ת חשמונאי" וגם חדש שבת מילה נתלו איש אשה נפלה אשה אלמנה וילדה נהרג יאדה. והנה הזכרתי יהודית כי היא ג"כ היתה חשמונאית כי כתב הפר"ח בשם המרדכי בהגהותיו סי' זה שהיתה בת יוחנן כה"ג, וע' בכסא רחמים פכ"ה שכתב ר"ת חשמונאי" חדש שבת מילה עכ"ל. עיין לי לישועה סימן תרפב עיין משחא דרבנותא. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד ל. עי' אהלי שם סי' תרפב.

349 לימודי ה' [סעיף כה]. וכ"כ תורת אימך אסולין.

350 עטרת אבות [עמוד קצב], מגן אבות [תרפ"ב]. ובשלחן אבותינו סעיף תרנד.

351 נופת צופים [או"ח סימן ד'] מפני שיוחנן הוא החשמונאי עצמו. עיין אמרי אש אוצר הברכות [עמוד 208]. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה].

352 לימודי ה' חנוכה [סעי' כב], עיין שפתי שבח [עמו' 389].

משנה לשנה

אין להשאיר שמן של חנוכה משנה לשנה דחיישינן לתקלה³⁵³

משתמש בו

שמן שנותר מיום ראשון משתמש בו יום שני וכן הלאה, ומה שנותר מיום שמיני עושה לו מזורה ושורפו בפני עצמו. והפתילות יש שנהגו לשרוף בפתח הבית, ויש שהשאירו אותו לשריפת חמץ³⁵⁴

ביום השמיני

הנותר ביום השמיני מן השמן הצריך לשיעור הדלקה עושה לו מזורה ושורפו בפני עצמו שהרי הוקצה למצותו, ואם נתערב בשמן אחר (ואין ששים לבטלו יש מי שאומר שאין להוסיף עליו כדי לבטלו³⁵⁵)

מוסיף עליו

אבל אם נותר מן השמן והפתילות בליל א' מוסיף עליו ומדליק בליל שני והנותר בליל שני מוסיף עליו ומדליק בליל שלישי וכן בכל הלילות³⁵⁶
מי שביום שלישי יש לו שמן רק לשני נרות ידליק רק נר אחד³⁵⁷

הנשאר בצלוחית

ואם לקח צלוחית של שמן לנר חנוכה ונשתמש ממנה כדי צרכו, אין הנשאר בצלוחית נכלל במותר השמן שבנרות חנוכה ומותר ליהנות ממנו³⁵⁸

לצרכי רפואה

נהגו להשתמש במותר השמן לצרכי רפואה בתנאי שאומר מראש שהשמן הנותר לא תהיה בו קדושה³⁵⁹

יום השמש

נהגו ביום תשיעי של חנוכה שנקרא בשם יום השמש, היו מוציאים הפתילות ושמונים הנשארים בנרות חנוכה ושורפים אותם בחצר בתיהם³⁶⁰

353 וישמעעאל שאל.

354 עטרת אבות [עמוד קפד]. עיין תורת אימך אסולין.

355 קיצוש"ע לגרב"ט תקט.

356 קיצוש"ע לגרב"ט תקט.

357 אהלי שם תרעא.

358 קיצוש"ע לגרב"ט תקט.

359 עיין תורת אימך אסולין.

360 ילקוט שבע ח"ח עמוד קמא.

נר מנר

נר של חול

אסור להדליק שום נר של חול מנר חנוכה, ואף נר חנוכה מנר חנוכה אם הוא על ידי אמצעי אסור, אלא דוקא אם הוא נר שבת וגם של בית הכנסת ושל חנוכה הוא דמותר להדליק זה מזה³⁶¹ פשוט שיכול להדליק מנר הנוסף אף אם הוא נר של חול, שהרי לא נעשה מתחילה אלא כדי שישתמש לאורה לכן יכול להדליק ממנה³⁶² וה"ה נר של ת"ת או נר לחולה שיש בו סכנה ושל חיה שכולם נר של מצוה הם, וה"ה נר להבדלה או נר במו"ש לילך מבית הכנסת לבית או נר במבואות האפילות היו נר מצוה³⁶³

של הבדלה

הנר של הבדלה לאחר שהבדיל עליה כבר עבר מצוה ויכול להדליק ממנה³⁶⁴

האסור בהנאה

אם נתערב נר חנוכה האסור בהנאה בשאר נרות, אפי' אחד באלף, לא בטיל זהו דבר של מנין אלא ידליק מן התערובות כל כך שבזדאי נר של היתר דולק עם נר של איסור, ואז מותר להשתמש אצלו³⁶⁵

³⁶¹ קיצושע להגר"ט.

³⁶² שופריה דיוסף חנוכה [סעי' ה'] וישמע שאול.

³⁶³ קיצוש"ע להגר"ט, וישמע שאול.

³⁶⁴ קיצוש"ע לגר"ט.

³⁶⁵ עיין מטה יהודה עיין קח"ד [ח"ב סימן פט] הביא מה שכתב באר הגולה דוקא אם הדליק כל אחד בפני עצמו, אבל הדליק שנים או שלשה ביחד בטל ברוב. וכתב הקח"ד משמע מזה שה"ה לכל דבר שבמנין שיש לאכלו יחד, וזה לה מסתבר אלא יש לומר שלא אמרו דבר זה אלא בהנאת ראייה אבל לא באכילה, והראיה כי אם יש נר נוסף מותר השימוש משל אור חנוכה כי האור האסור הוא רק מרבה את האור ע"ש. עיין לפי ספרי ז"ל ודבר שיש לו מתירין, כתב מרן ביו"ד סי' צ"ט ס"ו, איסור של דבריהם אין מערבין אותו בידיים כדי לבטלו וכו', אבל אם נפל מעצמו ואין בהיתר כדי לבטלו מוסיף עליו ומבטלו עכ"ל. וכתב הט"ז סקי"ב ז"ל, ותימא על בעל הש"ע שכאן פסק כהרשב"א, ובאו"ח סי' תרע"ז ס"ר גבי נר חנוכה פסק דאסור להוסיף ע"ש, וכן הקשה הש"ך והניח בצריך עיון. ומגן אברהם בסי' תרע"ז הקשה ג"כ, ועיין מה שתירץ, ועיין עט"ז. והש"ך כאן כתב ז"ל דקי"ל להתיר כמ"ש הש"ע ע"ש. וחזית להרב גאון צבי דף ד' שהביא דברי הש"ך והט"ז ושם ע"ב כתב ז"ל ולכאורה נראה לחלק ביניהם דהתם בנר חנוכה היו דבר שיש לו מתירין הואיל ואפשר לישאל על הפרשתו וכו'. אחר המחילה רבה דדברים אלו לא ניתנו ליאמר, דלא אמרינן מתוך שיכול לישאל הוה ליה דבר שיש לו מתירין אלא בדבר שמצוה להתירו כגון דבר הנאסר בנדר, אבל דבר שאין מצוה להתירו לא אמרינן בו מתוך שיכול לישאל בו הוה ליה דבר שיש לו מתירין. והיא גמרא ערוכה במסכת נדרים בפרק הנודר מן הירק דנ"א ע"א והכי איתא התם, אלא אימא בשלמא קונמות מצוה לאיתשולי עלייהו, משום דרבי נתן, דתני רבי נתן הנודר כאלו בנה במה והמקימו כאלו הקריב עליה וכו', תרומה מאי מצוה איכא לאתשולי, וע"ש בפירוש רש"י דנ"א ע"א ד"ה וכל דבר ע"ש, וכ"כ בפשיטות מור"ם ביו"ד סי' ק"ב ס"ד בהגה, ז"ל מי שנדר מדבר ונתערב, מקרי דבר שיש לו מתירין וכו' והוא ש"ס ערוך פ"ו דנדרים דנ"ט ומוסכם מכל הפוסקים עש"ב. והמגן אברהם תירץ דכיון דיכול להניח שמן הנותר בנר חנוכה לשנה הבאה מקרי דבר שיש לו מתירין. והת"מ הלכות תערובת דכ"א ע"ב כתב

כל ח' ימי חנוכה גומרים את ההלל

הלל

גומרים ההלל

כל שמונת ימי חנוכה גומרים ההלל³⁶⁶ אין אומרים תחנון וצו"ץ ולמנצח יענך וצדוק הדין
וגם בערב חנוכה³⁶⁷

יחיד שטעה

יחיד שטעה ולא בירך על ההלל, יברך באמצע במקום שנזכר ויגמור על הסדר³⁶⁸

אבל

בחנוכה בבית האבל אומרים הלל וגם האבל יאמר עמהם³⁶⁹ אבל בראש חודש אין
לאומר³⁷⁰ וי"א שלא יאמר הלל³⁷¹

נשים אומרות הלל ורשאיות לברך עליו³⁷²

ר"ח טבת

ברכי נפשי

נוהגים לומר בחנוכה בר"ח טבת ברכי נפשי, ואח"כ מזמור שיר חנוכה בתור שיר של
יום. ובכל יום אומרים מזמור שיר חנוכה במקום שיר של יום 373

ולא מצינו באיסור שנמשך זמנו כ"כ שיהיה לו דין דבר שיש לו מתירין, הגם דמצינו חמץ לדעת הרמב"ם
הנמשך זמנו, אינו כ"כ, ומגן אברהם ס"ס תרע"ז רצה לדמות שמן חנוכה לזה, הואיל ויש לו היתר לשנה
הבאה, ובאמת לא ברין דבריו ע"כ. בעני זה עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד כה.

³⁶⁶ עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד לא.

367 קיצוש"ע לגרב"ט [סימן תקיד].

368 לימודי ה' [סעי' כו].

³⁶⁹ עיין תשובות מערביות סי' נ כתב שמנהג אלג'יר הוא לומר הלל בבית האבל וכן הוא מורה לשואליו.
וכ"כ תורת אימך אסולין. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד לא לב.

370 לימודי ה' [סעי' כח] עיין יפה שעה. קיצוש"ע הגרב"ט [סימן תקיא].

371 עי' שם משמואל שהביא סברא זו.

³⁷² אהלי שם תרפג סעי' א. וע"ש סי' תרפד.

373 דרכי דוד [סימן נ"ד]. עיין ילקו' שמש [עמוד מח] וז"ל ראש חודש, חנוכה, פורים וחול המועד אין אומרים
שיר של אותו יום חול וכן אין אומרים "בית יעקב" וכו', אלא בראש חודש אומרים "ברכי נפשי" בלבד,
בחנוכה "מזמור שיר חנוכה הבית לדוד" בלבד, בפורים "למנצח על איילת השחר" בלבד ובחול המועד
מזמור של אותו רגל בלבד. עיין שומ"ג [ח"ד או"ח סימן כו], עיין עטרת אבות [עמוד קפד] כתב דיש אומרי'
בית יעקב ולא שיר של יום, עי' זוכר ברית אבות וז"ל [עמוד 144] בשחרית אחרי קדיש תתקבל אומרים

חל ר"ח טבת בחול מוציאים שני ספרים בראשון מענין ר"ח בשני מענין חנוכה ³⁷⁴

בר"ח טבת מקדימים לקרות ענין ראש חודש. ואם אירע שבר"ח טבת המניח הניח על העמוד ספר של חנוכה לא יקראו בו, אלא יגללו אותו לפרשת ראש חודש ³⁷⁵ אבל אם כבר קרא פרשת חנוכה מאי דהוה הוה ³⁷⁶

אם עלה החזן וקרא ד' בשל ר"ח אם לא הוציאו ספר ב' אין צריך לקרות יותר, אבל לא הוציאו ספר ב' משום פגמו צריך לקרות חמישי בשל חנוכה ³⁷⁷

אם בר"ח טבת שחל להיות בשבת טעו, וקראו בשני של חנוכה ובס"ת שלישית בשל ר"ח מ"מ קורין ההפטרה בשל חנוכה משום פרסומי ניסא, ומ"מ בדיעבד אם קראו הפטרת ר"ח השמים כסאי יצאו ³⁷⁸

מול אזרו

היו נוהגים במכנאס בר"ח טבת לעשות סעודה נקראת מול אזרו לכבוד איזה צדיק שקבור באזרו ³⁷⁹

קריאת התורה

טעות בקריאה

אם טעה והתחיל לקרות בשל חנוכה קודם ראש חודש, צריך להפסיק ולקרות בשל ראש חודש, ואחר כך יקרא בשל חנוכה ³⁸⁰

"מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" (תהלים ל'), קדיש יהא שלמא ו- "קוה" וכו', ולא אומרים "בית יעקב" ושיר של יום. עיין תורת אימך אסולין ועיין קונטרס אורי וישעי [זבדה] עמוד לו.

374 תיקון יששכר. עיין קח"ד [ח"א סימן קיד].

375 מנהגי ארגיל שאפי' שאין גוללים ספר תורה מפני כבוד הציבור יש לחוש לפגמו של ספר תורה, וכן שאין מעבירים על המצוות.

376 מנהגי ארגיל שם. וכן מה שקי"ל תדיר ושאינו תדיר קודם הוא לכתחילה אבל כאן הו' דיעבד שכבר קרא. וכתב עיין הרמ"א סימן תרפ"ד סעיף ד.

377 קיצוש"ע הגרב"ט.

378 קיצוש"ע הגרב"ט.

379 ילקוט שבע [ח"ח עמוד קמא].

380 מעשה בראשית [ח"ד עמוד 708] משם שירי כנסת הגדולה בשם ספר המפה. עיין שער יהושע [ממן] וז"ל [עמוד קסב] קריאת ס"ת ראה נא לרבי' מור"ם ע"ה בהלכות חנוכה [סי' תרפ"ד ס"ג] וזל"ה ואם טעה והתחיל לקרות בשל חנוכה, צריך להפסיק לקרות בשל ר"ח ע"ש, אך הלכה זו לא עלו עליה בהסכמה הפוסקים האחרונים ע"ה, ראה נא להרב כף החיים ע"ה שם סכ"ו שאסף איש טהור מה שנאמר בענין

ר"ח טבת

ר"ח טבת אם חל בשבת מוציאים ג' ספרים, בראשון קורין ו' גברי בפרשת השבוע, שני קורא א' בענין החדש, ושלישי קורא מפטיר בענין חנוכה. ומפטירים בשל חנוכה נרות זכריה. ויש שרצו להפטיר בענין החדש אבל לא נהגו כך 381

נר מיוחד

נהגו להדליק בבית כנסת נר מיוחד בראש חודש טבת 382

סדר קריאת התורה בחנוכה

פתיחת ההיכל

בפתיחת ההיכל נהגו לומר פסוק נר לרגלי דבריך בנעימה³⁸³ ועוד הסיפו נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן: (משלי כ, כז). כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר: (שם, כג). כי אתה תאיר נרי ה' אלהי יגיה חשכי: (תהלי' יח, כט). אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך: (משלי יג, ט). ואורח צדיקים כאור נגה, הולך ואור עד נכון היום: (שם, ד, יט). קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח: (ישעיה ס, א). אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה: (תהלי' צז, יא).³⁸⁴ אם חל ראש חודש חנוכה יאמר פסוקים אלו לפני אמירת יהי

זה, ובסו"ד סיים וכתב אבל אם לא התחיל לברך אף שנזדמן להם אותו שהוא מתוקן לחנוכה, אין לחוש בזה לכו"ע, ויגלגלוהו ויקרא בס"ת אחר שהוציאוהו לשם ר"ח, ואין כאן פגם לס"ת כיון שיקראו בו אח"כ, מ"ב בב"ה עכ"ד ק"ע"ש, אך אם חובת היום רק ספר אחד וטעו והוציאו ספר שאינו מן הנכון, אין להחזירו ויקראו רק בו, כי בזה מנהגנו כדעת הרב שמש צדקה אור"ח סי' ל"א, ולא כבר פלוגתיה הרב זרע יעקב סי' ס"ו ע"ש, והביא דב"ק שם בכפ"ה סי' קמ"ר סי"ג ע"ש ומשם בארה.

381 תיקון יששכר [מהדורת שלחן ערוך אוצרות ספרד ח"ו עמוד תרסז]. ועי' שופ"ד וז"ל [סעיף יא] אם חל ראש חדש טבת בשבת מוציאים שלשה ספרים, וקורין ששה בפרשת השבוע, ובשני קורא אחד בשל ראש חדש ומתחיל ביום השבת. ובשלישי קורא מפטיר בשל חנוכה, ומפטירין רני ושמחי, ואם חל ראש חדש בחול מוציאים שני ספרים, וקורין שלש בשל ראש חדש, ובשני קורא אחד בשל חנוכה, סימן תרפ"ד סעיף ג'. ואם טעה החזן וקרא רביעי בשל ראש חדש, צריך לקרות חמישי בשל חנוכה משום פגמו של ספר תורה השני ויאמר קדיש החמישי ואם כבר אמר קדיש אחר הרביעי לא יאמרה עוד.

ומה שכתב לעיל שקורין ששי בפרשת השבוע וכו' פשוט שאין אומרים קדיש אלא אחר השבעה עולים, ומזה יש להקיש גם כן אם חל ראש חדש ניסן בשבת שמוציאים שלשה ספרים, שקורים ששה בפרשת השבוע ואין אומרים קדיש, ובשני קורא אחד בשל ראש חדש, ובשלישי קורא מפטיר בפרשת החדש, ומפטירין כה אמר ה' אלהים בראשון וכו'.

³⁸² עיין תורת אימך אסולין.

383 עטרת אבות [עמוד קצד]. משלחן אבותינו סעיף תרנז וכו' כ תורת אימך אסולין עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד לה.

384 יהדות המגרב [עמוד 427].

רצון של ראש חודש ובמרכאש וכפרי הדרום מקדימין לומר יהי רצון לאחריו את הפסוק
נ ר לרגלי ³⁸⁵

יום ראשון

בסדר הנשיאים

ביום הראשון של חנוכה יקראו השלשה בסדר הנשיאים, כהן יקרא ברכת כהנים,
ופרשת נשיאים עד לפני המשכן, ולוי מן ויאמר עד חנוכת המזבח, וישראל מן ויהי מקריב
עד נחשון בן עמינדב, וביום השני הג' בקרבן היום ³⁸⁶

יש מקום שמתחילין יום ראשון לקרא בכרכת כהנים שמתחיל מברכת כהנים וקורא עד
וביום הראשון עם כהן ולוי, וישראל קורא ביום הראשון ³⁸⁷

יום שני

ביו שני כהן קורא עד פר בן בקר ולוי עד יום הג' וישראל חוזר וקורא ביום שני כולו ³⁸⁸
אם קראו ביום ב' של חנוכה קריאה של יום ג' עלתה להם ³⁸⁹ מיהו אם הס"ת עדיין
בבימה לפניו מוטב שיחזור ויקרא הקריאה שחל אותו יום בלא ברכה. ואם החזירו הס"ת
להיכל ליום מחרתו יקראו הקריאה של אותו יום ולא של יום שעבר ³⁹⁰

³⁸⁵ משלחן אבותינו סעיף תרנז.

³⁸⁶ דרכי דוד [סימן נ"ב], וכן הוא מנהג אלג"ר עפ"י הריב"ש. עיין זאת ליהודה [סימן קמז] כתב כהן שקורא רק ברכת כהנים טעות הוא. עיין שפתי שבח [עמו' 391]. עיין שופ"ד וז"ל [סעיף ט] יום ראשון של חנוכה קורא הכהן עד המשכן, והלוי עד חנוכת המזבח, וכן ראוי לנהוג, שכנה"ג, ושיירי ברכה סימן תרפ"ד, הביא דבריהם בית עובד קס"א.

ואף דסיים הרב בית עובד דאפילו במקום שנהגו לקרוא לכהן עד ואני אברכם, טוב הוא להודיעם יותר ראוי הוא המנהג לקרוא עד המשכן. ואם יקבלו ויתרצו לנהוג כן מכאן ולהבא מוטב, וכמו שכתב השכנה"ג. ואם לא יתרצו לבטל מנהגם אין להכריחם וישארו במנהגם לקרוא לכהן עד ואני אברכם.

מכל מקום נראה דוקא היכא שהמנהג פשוט אצלם, ואין משנים אותו לעולם הוא דוקא שאין להכריחם לסיים עד המשכן, אבל במקום שאין המנהג ידוע, ודאי שהדין הוא לסיים עד המשכן אפילו בעל כרחם, וקל להבין. עי' עטרת אבות [עמוד קצה]. עיין קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד לו.

³⁸⁷ תיקון יששכר.

³⁸⁸ תיקון יששכר ושופ"ד וז"ל [סעיף י] ביום שני קורא כהן ביום השני עד פר אחד, ולוי עד ביום השלשי, וישראל חוזר וקורא ביום השני, ועל דרך זו בכל יום. קונטרס אורי וישעי [דבדה].

³⁸⁹ לימודי ה' אנקאוה [סעיף כח].

³⁹⁰ קיצשו"ע לגרב"ט.

יום שמיני

ביום שמיני של חנוכה יש אומרים שיש לקרוא לראשון ביום השמיני, ולשני ביום התשיעי, ולשלישי ביום י', י"א, י"ב זאת חנוכה³⁹¹ ויש אומרים שיש לקרוא לא' ביום הח' והט' ולשני ביום הי' וביום י"א ולג' ביום י"א זאת חנוכה³⁹²

ויש אומרים שביום שמיני כהן ולוי קורין בקרבנו של גמליאל, וישראל גומר כל הסדר, עד וכן עשה את המנורה³⁹³

י"א ראשון עד גמליאל בן פדהצור שני עד אביזן בן גדעוני שלישי מתחיל מביום עשירי עד וכן עשה את המנורה³⁹⁴

ויש אומרים שהעיקר שביום השלישי יש לשלשה לקרוא בפרשת וביום השמיני, ולכן יחזור השלישי על מה שקרא השני³⁹⁵

אם סיים ביום התשיעי ובירך ברכה אחרונה יצא, ומ"מ אם עדיין לא סילק הס"ת ונזכר יקרא השאר עד כן עשה את המנורה בלא ברכה³⁹⁶

מי שלא התפלל מנחה ביום ח' של חנוכה, כשמתפלל ערבית שתים לא אומר בשניה על הניסים³⁹⁷

391 כ"כ תיקון יששכר [מערבי].

392 תבואות שמש [או"ח סימן ע"ו], משם הגאון רבי דוד משאש. וטעם הדבר משום שהג' אין קורין לו בשאר ימי החנוכה, שום דבר חדש, כי אם מה שקראו הא' והב'. ולכן ביום הח' אנו מיפים את כוחו, וקורין לו הי' בהי"א והי"ב תמורת שאר ימים. עיין זאת ליהודה [סימן קמז] עיין דברי שלו' ואמת [ח"ב עמוד 126] עיין מאור השמש מאמר מהרב אפרים גרינבלט ביאור דברי הגרש"מ.

393 פרחי כהונה [או"ח סימן כ"א]. שיש מסתפקים על קריאת הישראל, אם יחזור את הפרשה ביום השמיני ויגמור משם ואילך, או שאפשר שכיון שיש לפניו הרבה עוד לקרות אין צריך לחזור לפרשת ביום השמיני. ונראה יותר כצד הראשון שיש לו לקרות מפרשת ביום השמיני. ועיין דרכי דוד משם הגאון רבי מסעוד הכהן. ועיין בפרחי כהונה מה שכתב בזה, שהוא הגאון רבי מסעוד הכהן. עיין תיקון יששכר שהביא מנהג זה, עיין עטרת אבות [עמוד קצו] שכתב שהוא מנהג פאס. עיין תשובות מערביות סי' נה קונטרס אורי וישעי [דבדה] עמוד לה. עי' אהלי שם סי' תרפג.

394 משלחן אבותינו סעיף תרנח, עיין תורת אימך אסולין.
395 שם.

396 קיצוש"ע להגר"ט.

397 אוצר המכתבים [סימן שעח] וז"ל שאל כבודו במכתבו, מי שלא התפלל מנחה ביום ח' של חנוכה, אם כשמתפלל ערבית שתים, אומר בשניה שהיא תשלומין ומנחה על הנסים, או לא. תשובה, זכורני שלמדו אותו הפוסקי' מדין ר"ח, שיש פלוגתא בטור א"ח סימן תכ"ב, שי"א שאין מתפלל תשלומים במוצאי ר"ח, מאחר שאינו מזכיר, וי"א שמתפלל ואינו מזכיר, והכי הלכתא, והה"ד לעל הנסים בחנוכה שמתפלל ואינו מזכיר עכ"ל.

שבת חנוכה

קריאת התורה

שבת חנוכה שחרית מוציאים ב' ספרים קורים ז' בסדר השבוע ושני קורא מפטיר בענין חנוכה כל שהוא מענין היום אפילו חל יום ראשון של חנוכה המפטיר קורא מברכת כהנים עד סוף קרבן ראשון ומפטירין בנרות זכריה³⁹⁸ ויש שמפטירים רוני ושמוחי³⁹⁹

טעה במפטיר

טעה וקרא מפטיר מענין שבת אינו צריך לקרוא מפטיר מענין חנוכה ויעשה הפטרה של חנוכה⁴⁰⁰

שני שבתות בחנוכה

אם חלו שני שבתות בחנוכה, בשבת מפטיר בנרות זכריה ושניה לפי הדין היו צריכים להפטיר נרות שלמה אבל נהגו להפטיר אז תבאנה שני נשים 401 ולא מזכיר של חנוכה בברכת הפטרה 402

שבת חתן בחנוכה

ואם חל בו חתונה מפטיר בשל חנוכה ומקצת שוש אשיש, אבל בש' ב' מפטיר שוש אשיש הואיל וכבר הפטירו בחנוכה 403

מנחה ביום ח'

שכח להתפלל מנחה ביום ח' של חנוכה מתפלל ערבית שתיים, ולא מזכיר על הניסים⁴⁰⁴

398 תיקון יששכר.

399 קיצוש"ע הגרב"ט.

400 מנחת יהודה שטרית [ח"ב סימן לח].

401 מנהגי ארגיל, עיין תיקון יששכר כתב בשבת שניה נרות שלמה ולא הזכיר מנהג אלג'יר.

402 קיצוש"ע הגרב"ט [סימן תקטו].

403 וישמע שאול.

404 אוצר המכתבים [ח"ג אלף שעח]. הוד יוסף חי [עמוד 119].

זכרון אליהו
זכרון אשר רווח
זרח שמש משאש
זרע יעקב בן נאים
זרע ישראל אמסלם
חוקי חיים פרץ
חוקת הטהרה טולידנו
חיי עולם טולידנו
חיי עמרם אבוטבול
חמדה גנוזה שלוש
חסד ה' בן עטר
חסד ואמת עובדיה
חסד לאברהם אזולאי
חק ומשפט טולידנו
יד ידידיה טולדינו
יהדות המגרב בן שמחון
יהדות מרוקו בן שמחון
יורו משפטיך ליעקב
אביחצירא
יחיה דעת חזן
ילקוט יוסף ילוז
ילקוט שבע בן עמרם
ילקוט שמש אדרעי
ילקוטי אליהו דנינו
ים הגדול טולידנו
ינוקא דבי רב כלפון
יפה שעה אביחצירא
ירים משה אזגורי
יקובל האמת אבוטבול
יש מאין ילוז
ישמח לבב עובדיה
כוס אליהו בן הרוש
כותנת יוסף בירדוגו
כנפי יונה אלבז
כסף אחר אנקאוה
כרם חמר אנקאוה
כתבי חכמי תלמאסן
לב מבין בירדוגו
לי לישועה לוי
ליצחק ריח אבן דנאן
לך שלמה הכהן
לעת מצוא בן עמרא
לפי ספרי ז'יני
לשד השמן אבן דנאן
מאור השמש ספר זכרון
לגר"ש משאש
מגן דוד בן ג'ג
מגן אבות לבהר
מורה צדק צאבא

דבר יוסף ברדוגו
דבר שמואל עמר
דברות אליהו אברג'ל
דברות יעקב אדהן
דברי מרדכי ברדוגו
דברי שלום משאש
דברי שלום ואמת עמר
דברי שמואל עמר
דורות אזרד
דרכי דוד בן כליפא
הגם שאול אבן דנאן
הוד יוסף חי זרמתי
הגר"ד סרירו שו"ת
הוד יוסף ארווץ
היכל הקודש אלבז
הכשר כלים אדרעי
הכשרות בהלכה אדרעי
הליכות שבא אוחיון
הלכה ברינה טולידנו
הלכה למשה אלבז
הלכות מימונא מורציאנו
המעלות לשלמה כהן
הס כל בשר זרמתי
השמים החדשים טולידנו
השמים מספרים
והשיב משה מלכה
וזאת ליהודה טולידנו
וזאת ליהודה עייאש
וזרח השמש משאש
ויאמר יצחק בן ואליד
ויאמר מאיר ועקנין
ויאסוף שלמה הכהן
ויגד משה ויזגן
וידבר דוד ועקנין
ויזרע יצחק טולידנו
ויען אברהם רווח
ויען שמואל מורציאנו
וישמע שאול נחמיאס
זבח תודה בן חסין
זבח תודה משאש
זבחי אלהים אסולין
זבחי יעקב שטרית
זבחי רצון אבן צור
זבחי תרועה זרקא
זבחים שלמים אנקאוה
זהב שבא דיין
זוכר ברית אבות דלויה
זכור לאברהם פרץ
זכות אבות קוריאט
זכות אבות פרץ

אבא במ סויסה
אבותינו עטייא
אבני שיש אבוטבול
אהל יעקב ששפורטש
אהל יצחק סבג
אוצר חלה פרץ
אוצר הכוונות פרץ
אוצר המכתבים משאש
אוצר חתנים פרץ
אוצר נדרים פרץ
אוצר נטילת ידים פרץ
אוצר פסקי דינים פרץ
אוצר שביעית פרץ
אור המערב
אורח מישור שרביט
אות ברית אדרעי
אלה תולדות פרץ
אמרי אש סויסה
אמרי פנחס עובדיה
אני חומה אדרעי
ארבעה ספרים אלבז
ארבעה טורי אבן הלוי
אשר לשלמה דנאן
אשר לשלמה ילוז
באר המלך סבג
באר יצחק בן שושן
באר מים חיים דאבילא
בגדי ישע משאש
בד דוד אדרעי
בית דינו של יהושע ברדוגו
בית יהודה עייאש
בית שמש משאש
בן מאיר כורכוס
בנאות דשא אדהאן
בקול שופר סבג
בקע לגלגלת אלמליח
בקש שלמה דנאן
ברוך הוא וברוך שמו פורטל
ברית אבות קוריאט
ברית שלום טולידנו
ברכת אליהו פרץ
בת רבים בן סמחון
גבול בנימין אלקרייף
גדול הנהנה אמסלם
גדולמת מרדכי כורכוס
גושפנקא דמלכא קרסנטי
גרים וגירות אברגל
גרש ירחים משאש
דבר משה ברדוגו
דבר אמת מונסניגו

משכיל לדוד צאבח
משכן שמעון אסולין
משפט וצדקה ביעקב אבן
צור
משפטים ישרים בירדוגו
משפטים צדיקים תיטואן
נאה משיב אוחנא
נגד מלכים כלפון
נהגו העם עובדיה
נוהג במ דדון
נוהג בחכמה בנאים
נחלת אבות קוריאט

מנחת העומר אבוטבול
מנחת חיים אמסלם
מנהגי דבדו מוציאנו
מנחת כהן אלחזד
מסלות ים אסולין
מעט מים עטייא
מעין גנים דאבילא
מענה אברהם עמר
מענה לשון חפוטא
מעשה בראשית דאהן
מקוה המים מלכה
מקומן של זבחים
משחא דרבותא בר מוחא
משחת אהרן פריץ

ראשון לציון בן עטר
רב ברכות השלם בן שושן
רחמים פשוטים בנאים
ריב"ש ששת
רך וטוב ועיש
רמת שמואל אג'יני
רקיק אחד קרספין
רשב"ש דוראן
שאלו לברוך טולדנו
שארית הצאן בנאים
שבט יהודה קיסוס
שול"ת רבי דוד צאבח
שול"ת רבי יעקב ביטאן
שופריה דיוסף דאהן
שופריה דיעקב בירדוגו
שופריה דיוסף בירדוגו
שושנים לדוד צאבח
שיח יצחק אלמליח
שמו יוסף בן ואליד
שמחת גברא מימראן
שמים מספרים בניזרי
שמע שלמה עמר
שמש ומגן משאש
שער יהושע ממן
שער שלמה זורפא
תבואות שמש משאש
תדשן אדמה במף דנאן
תהלתו בפי פריץ
תודעני אורח חיים ביבאס
תולדות יצחק בן שושן
תורות אמת ברדוגו
תורת יקותיאל ברדוגו
תקנות חכמי מקנאס
תקפו של יוסף אלמליח

מורשת אבות
ציון במשפט אלבז
חצר המשכן אלבז
תרביץ החצר אלבז
שול"ת רח"ד סרירו
מורשת משה מורציאנו
מטה אהרן בן חסין
מטה יהודה עייאש
מים חיים משאש
מכתב מאליהו פריץ
מלאכת הסופר
מנהגי עלמא עבדלחק
ידי עלמא עבדלחק
מנחה בלולה סבאג
נפת צופים בירדוגו
נר המערב טולדינו
נר מערבי עטייא
נר מצוה משאש
נשמת חיים משאש
נתיבות המערב ביטון
נתן דוד עובדיה
עדות בהוסף אלשקר
עדות ביהוסף בן סאמון
עדן מקדם אלבז
עט סופר טמסיטיט
עטה אור טולדינו
עטרת אבות סויסה
עטרת שלמה דיין
עמא דבר אדרעי
עמק יהושע ממן
עמר התנופה אבוטבול
פה ישרים טולדינון
פטר רחם בן נאים
פסקי חכמי המערב עובדיה
פסקי רבותנו מן המערב
עזריאל
פעמוני זהב אנקאוה
פקודת אלעזר בן טוב
פרחי כהונה הכהן
פרי צדיק צרור
פרי תאר בן עטר
צאן יוסף בן נאים
צו לצו חלאווה
קול טחנה בנאים
קיצשו"ע להגרבל"ט טולדינו
קרבן אהרן בן חיים
קרבן אהרן
קרית חנה דוד סקאלי
קרן לדוד סקאלי
קרני ראם אנקאוה